

„Mi, szegediek megtettük az első lépést...”

„Mi, szegediek megtettük az első lépést...”

Konferencia a MEFESZ megalakulásának 50. évfordulóján

Szeged, 2006. október 17–18.

A kiadványt szerkesztette: Bencsik Péter

Universitas Szeged Kiadó

Szeged, 2008

A konferencia szervezői:
SZTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék
Nagy Imre Társaság
Szegedi Történezhallgatók Egyesülete

A konferenciát támogatta:
Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata

Felelős kiadó: Universitas-Szeged Kht.
Az első borítón a MEFESZ alakuló gyűlésének fényképe látható
Borítóterv: Balázs Gergely
Tördelő: Bencsik Péter
Nyomdai munkálatok: Universitas Szeged Kiadó
Terjedelem: 9,0 (A/5) ív

ISBN 978-963-87745-2-1

© Szerzők, 2008
© SZTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 2008

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Ifjúság és forradalom A történetírás feladatai

„Mentiünk, s valami láthatatlan áramlás szívének befutotta, akadozva szállt még az ének, de már miénk volt a pesti utca” szólnak Tamási Lajos sorai. Az 1956-os „csillagfordulás” a 20. századi magyar történelem legnagyobb megmozdulása volt a nemzeti egyetértés jegyében. Jelentősége világtörténeti léptékű, mert a társadalmi kisemmizéssel és az idegen elnyomással szembeni szabadságharc gyógyíthatatlan sebet ejtett a kommunista tábor testén. Európa távolabbi következményként a megosztott világ békés megszűnését ünnepelheti, mi nemzeti önrendelkezésünk visszanyerését köszönhetjük '56-nak. Albert Camus joggal mondja: *„A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon... Nehéz minéinknél méltónak lenni ennyi áldozatra”*. A Molotov-koktélokkal harcoló pesti srácok a bátor ellenállás jelképeivé magasztosultak, cselekedetük történetileg a diktatórikus államszocialista rendszerek végének a kezdetét jelentette.

A történettudomány számára 1956 elsősorban számba veendő tudományos tennivalókat ír elő. A kutató, a történész nem közeledhet '56-hoz a közélet szemszögéből, a múlt eseményeit mindenekelőtt föl kell tárnia és azokat köteles a tudós ridegebb szakszerűségével elrendezni és elemezni. 1956 közéleti megítélésének fontos tényezője, hogy az egykori szereplők egy része még köztünk van, s a maguk szubjektív benyomásait beleviszik a dolgok értelmezésébe. A történész ellenben nem engedhet a tárgyszerűség követelményéből. Ezek alapján kísérlem meg mérlegre tenni az '56-os forradalommal kapcsolatos tudományos teendőket.

A történetírói reflexióknak lehetőleg a források minél teljesebb körére kell épülniük, nem szelektálhat előfeltevései szerint. A kevésbé ismert vagy kényes történetsekről (például helyi hatalmi egyeztetések, a forradalmi szervezetek működése, népféltetek) szólók is a vizsgálat tárgyaához tartoznak. Ezzel a módszerrel kiiktathatjuk a korábbi ideologikus földolgozás szelektív hivatkozási eljárását.

Milyen területen kell fokozni az erőfeszítéseket? Ebben az évben jelent meg Nagy Imre: Snagovi jegyzetek című munkája, mely eddig nem volt olvasható. Szerzője romániai internálása után azonnal elkezdett a magyar forradalom és szabadságharc elméleti kérdéseivel foglalkozni. Fogsága elején még olvashatta az újságokat, hallgathatta a rádiót, így az azokban megjelenő értékelésekre is reflektálhatott. Snagovi naplói emiatt eszmetörténeti problémák tárházát tartalmazzák. Pere során a vád többször idézte a történelmi tanulmányt, tudatos ellenforradalmi tevékenységének bizonyítékaként. Maga a vádlott is úgy fogalmazott az utolsó szó jogán, hogy az eszméiért kell meghalnia. Olyan fontos kérdések tisztázását segítheti a napló tudományos feldolgozása, mint Nagy Imre kommunista meggyőződésének átalakulása. Miként revidálta marxista álláspontját és s vázolta föl a demokratikus szocializmus koncepcióját. Az 1945–1953-as úttévesztés okát már nem a lenini útról letérésben látta, hanem a fönről és kívülről ránk erőltetett sztálini rendszerben. Politikai gon-

dolgozásának fejlődése 1945 utáni történelmünk egyik izgalmas kérdése, melynek alapos elemzését még nem végezte el a tudomány. Ez segítené annak megértésében is, hogy egykori forradalmárok ma miért feszülnek egymásnak baloldali és jobboldali meggyőződésüket hangsúlyozva, holott ez az ellentét '56-ban nem artikulálódott. Nem, mert a Rákosi-rendszerrel szembeni egység nagyobb és erősebb volt a világnézeti különbségeknél. Vele szemben ellentétes tendenciák bontakoztak ki. Ezek perspektivikusan egymással is ellentétben voltak, de Rákosi modernizációs diktatúrája egységbe rántott mindenkit. Egalizálta a professzort, a tőkést, a munkást és a parasztot, ezzel tökéletes egységfrontot kovácsolt a rendszer ellen. Ahogy az 1918-as forradalmak okai között ott volt a lövészárkok élménye, az egységesítő fronthelyzet (katona, tisz, parancsnok, beosztott egyformán szenvedett, és ez a társadalmi egyenlőség irányába hatott, elfogadtatta az „egyenlők vagyunk” tudatát) a Rákosival szemben állók között is munkált a „lódenkabát” egységesítő élménye. Az '56-os börtönviselték között, akik különböző rétegekből jöttek, ugyancsak kialakult a „bulitárs”, az egyazon ügyben elítéltek közös tudata. A Rákosi-rendszerrel szemben állók közös nevezője csupán egy volt: nem akarták a szovjet diktatúrát. Ebben egyet vallott Litván György és Pongrácz Gergely is. De azon túl már elváltak az utak. A miért megválaszolásához segíthetnek a Gondolatok teoretikus fejtegetései is. Nagy Imre október lényegét „nemzeti fölszabadító” jellegében látta, s arra következtetésre jutott, hogy a szocializmus és a nemzeti függetlenség eszméje szembe került egymással. A forradalom eszmei indítékát ez ellentét megszüntetésére illetve az összhang megteremtésére irányuló törekvésekben látta. A tudomány feladata a megállapítás történeti helyességének vizsgálata.

A történetírás másik fontos feladata a forráskritika elvégzése. 1956 egyik sajátossága kutatói szemszögből, hogy kevés egykorú forrás maradt fenn, mert ahogy a forradalmak általában, úgy a mi forradalmunk sem kedvezett az irattermelésnek. A kutató elsősorban a megtorlás iratanyagát tanulmányozhatja, mert a résztvevők elleni büntetőjogi perek elég jól dokumentáltak. Tudományunk hasznosításuk azonban óvatosságot igényel, mert az eljárások olyan cselekményeket vizsgáltak, melyek több hónappal, esetleg évvel korábban történtek. Tehát nem egykorú följegyzésekről van szó, ezért sok hibás adatot tartalmaznak. Szerkesztői tapasztalatból mondom, hogy a helytörténeti monográfiákhoz fölhasznált megtorlási iratok adatai 30%-ban bizonyultak hamisnak. Ezért a történész igazi feladata ezzel kapcsolatban a valós adatok kigyűjtése az egyéb kútfőkkel egybevetés segítségével. Jó példa erre épp a szegeדי MEFESZ-szervezőkkel szembeni eljárás. Az 1956. október 20-i MEFESZ ülésen Lejtényi András terjesztette elő a szervezeti és működési szabályzatot, ami a forradalom menete szempontjából semleges körülmény. A politikai programot viszont Kiss Tamás nyújtotta be, s a továbblépés miatt ez volt a fajsúlyos. Lejtényi 1956 végén Kanadába távozott, s így az 1957-es büntetőperben őt tüntették föl a MEFESZ-program előterjesztőjének. Ez valótlán állítás, de akkor életmentő volt. A jegyzőkönyvek azonban ezt az elferdítettényt rögzítették valósággá. A történész nagy szerencséjére fennmaradt, és nem régiben előkerült egy olyan forrás, amely pontosan rögzítette a valóságot: a rádiós hanganyag. Az 1957-es perben még nem tudták fölhasználni a vádlók, mert nem került az ÁVH kezébe.

A büntető perek iratai fontos források, mert szinte teljeseek, ám a tényleges helyzet kiderítését nehezíti az a körülmény, hogy néhányan, mint például Angyal István,

a Tüzoltó utcai ellenállók parancsnoka, mindent magukra vállaltak, hogy mentseék társaikat. Angyal magatartása az emberi önfeláldozás szép példája, vallomása ugyanakkor – épp emiatt – félrevezető, forráskritikai módszerekkel kell kiszűrni belőle a valós tényeket.

Fontos kritikai szempont, hogy a hatalom tematizálta a pereket, azaz ő mondta meg, hogy a vád alá helyezett személy cselekedeteiből számára mi a fontos, érdekes. Az egyoldalú és célzatos hatósági érdeklődés következménye, hogy semmit nem tudunk meg például az adott település nemzeti bizottságának rendvédelmi szerepéről, az adott gyár munkástanácsának szociális intézkedéseiről, termelészservezői munkájáról, mert nem ez érdekelt a bíróságot. Ellenben fő bűnnek tartották a párttag-gyár-igazgató menesztését, a tüntetésszervezést, a forradalmi intézményekben való részvételt. Másik eljárási sajátosság, hogy főleg azokra koncentráltak, akik forradalmi tevékenységüknek köszönhetően bizalmas, esetleg kompromittáló információk birtokába jutottak az ÁVH-val kapcsolatban. Ez a magyarázata annak, hogy olyan helyeken is, ahol egy lövés sem dördült el, kilengések egyik oldalon sem történtek, mégis komoly megtorlásokra került sor.

Néhány új könyv és tanulmány kritika nélkül veszi át az ÁVH iratait. Ezek többnyire a vidéki tömegmozgalmakra vonatkoznak, de azok ezekből a dokumentumokból hitelesen nem rekonstruálhatók. Róluk ugyanis a megyei rendőrkapitányságok Politikai Nyomozó Osztálya írt utólag. Saját szerepéről érdekében állhatott a valóságos beszámoló, de az „ellenforradalmi” oldallal szemben koncepciók vezették. Ezek a dokumentumok tehát arra jók, hogy mit csinált maga az ÁVH, de arra nem, hogy más mit csinált.

A forradalomnak vannak primer forrásai is, nem túl sok, és főleg a vidéki levéltárakban lelhetünk rájuk. Közülük a forradalom intézményeinek (nemzeti bizottságok, munkástanácsok, nemzetőrség stb.) jegyzőkönyvei bírnak jelentőséggel, épp azért, mert a tényeket történésükkal egy időben rögzítették. Emiatt a berendezkedő és konszolidálódó forradalomnak ezek a legfontosabb kútforrások. Ezek alapján tudjuk például, hogy a Szeged környéki falvakban a forradalommal azonosuló lakosság hogyan képzelte el a jövőt. A békesség kedvéért – többnyire a plébános kérésére – nem bolygatták a korábbi rendszer viselt dolgait, hanem a kedélyek csillapítása végett „magyar összefogásra” szólították föl az embereket. Legfontosabbnak a közbiztonság megőrzését látták, ezt az újonnan fölállított nemzetőrségre bízta. Ezután a konszolidáció következő lépéseként a már begyűjtött termények visszaszolgáltatását követelte a nép. Végül abban állapotodtak meg, hogy a beadott gabonát és kukoricát az illetékes forradalmi szervek fordítsák a megmozdulásokban kárt szenvedettek és elesettek hozzátartozóinak megsegítésére. Ez már tevőleges békesség volt.

Ilyen típusú forrásokban azonban nem bővelkedünk. A forráshiány oka, hogy az új berendezkedés számára alig maradt idő működésének dokumentálására, s amit adminisztrált, annak jó részét maguk a forradalmárok semmisítették meg az intervenció után, tartva a megtorló intézkedésektől. Más részük pedig – valószínűleg – külföldre került. Ezért fontos a külföldön levő '56-os források föl kutatása.

1956–57 fordulóján zajlott le a magyar történelem legintenzívebb exodus: több mint kétszázezren menekültek külföldre. Forradalmi részvételük miatt sok egyetemista, köztük a szegedi MEFESZ tagjai kényszerültek elhagyni az országot. A hatalom egyre keményedő bosszúállása volt az, mely jövőendő értelmiségünk nagy részét

az emigrációra bírta. A magukkal vitt dokumentumok még lényeges információkat tartalmazhatnak a forradalom történetéről. Főlkutatásuk, összegyűjtésük halaszthatatlan történetírói feladat.

Az itthoni személyes iratanyag nagy részt szintén elpusztult. Falusi aktivisták tömegesen tüntették el például az élelmiszerszállításra vonatkozó helyi nemzeti bizottsági fölhatalmazásokat, mert azt fölháználhatták ellenük. Ez ugyanis azt bizonyította a megtorló hatalomnak, hogy összeköttetésben álltak a pesti forradalmárokkal, élelmiszert vittek nekik és szétosztották közöttük, ami hozzájárult az ellenálláshoz.

Fontos forrástípus az élő emlékezet. Ezek általános hibája – tapasztalatok alapján –, hogy mai nézeteiket vetítik vissza, azt sugallva, hogy 1956-ban is a ma vallott nézetek alapján viselkedtek. Ez nem tudatos félrevezetés, egész egyszerűen emberi tulajdonság. Ezért a „a szóhagyomány” köztörténeti vonatkozásait szigorú kritikának kell alávetni.

Más megítélés alá esik a szemtanúk privát emlékeinek összegyűjtése, az egyéni sorsokat föltáró adatközlés kezelése. Hibák ebbe is becsúsztatnak, de ma nincs jobb mód a „személyes történelem”, illetve az egyén „történelmen belüli” helyzetének megismerésére. Aki ’56 alakítója volt, s akinek az későbbi sorsát meghatározta, elsősorban érzelmein keresztül kötődik a forradalomhoz. Egy mámorító remény megvalósulásának a részese lenni – feledhetetlen érzés. A történettudomány száraz módszereivel alig földolgozható, de történelmet alakító tényező. Ennek az érzésnek, az azonosulás motívumainak megismerése és megértése adja a „csillagfordulás” igazi tartalmát.

Ami a helyi történetírás feladatait illeti, elmondható, hogy tudományos teendőink még számosak. Speciális szegedi tudományos feladatot jelent az egyetemi és főiskolai ifjúság „zászlóbontó” szerepének további tisztázása. A MEFESZ-ről és a főiskolai hallgatókról a közelmúltban megjelent két munka jelentős és hézagpótló, de az egyetem egészének helyzetét, szerepét földolgozó tudományos mű még hiányzik. Ezt a föltárást el lehetne kezdeni.

A kutatás járható útjai közé tartozik még dokumentumanyagok közzététele. Ennek viszont csak úgy van értelme, ha szakemberek (elsősorban levéltárosok) bevonásával helytörténeti források lehetőleg nem szelektált összegyűjtésére és kiadására teszünk kísérletet. Ez a módszer alkalmas a helyi körülmények átfogó megismerésére.

További megvalósítható cél egy részletes és jegyzetelt kronológia elkészítése, például Szeged forradalmi napjairól. Részletesen az események naponkénti, és azon belül órák szerinti bontását értem; ez alapja lehet a későbbi mély elemzésnek. A hatalom fokozatos elerőtlenedésének belső összetevői még kevésbé föltártak. Megértésükhöz a változtatásokat szorgalmazó – majd mind inkább követelő – szerveződések presszionáló ereje mellett, a rendszerre jellemző hatalomszociológiai mozzanatot is figyelembe kell venni. Csak az empirikus kutatás adhat pontos magyarázatot a káderállam gyors összeomlására. Arra, hogy mire a pontokba szedett követelések és a felvonulók tömegei ítéletet mondtak a rendszer fölött, Rákosi építménye akkorra már belülről is megbénult. Október 24–28. között sokpólusú, különböző jellegű és eltérő szervezetségű csoportosulások kezdeményezéseinek, cselekvéseinek kusza láncolatából álltak össze a forradalmi napok eseményei. Az általános megállapítások hitelét források sokasága alapozhatja meg, ehhez alapkutatásokra van szükség, és főleg helytörténeti körben, mert alapvetően új anyag elsősorban innen származhat.

Előszó

A történetírás ma tudományos evidenciaként kezeli, hogy a Rákosi-rendszer elleni fölkelés jogos volt. Forradalmi jellege vitathatatlan, de hogy ez milyen tendenciákat rejtett magában – erről megoszlanak a vélemények. 1956 fő áramlata a rendszerrel szembeni általános társadalmi ellenállás volt. De az ezen túlmenő differenciálódás, a hogyan tovább kidolgozása elmosódott, mert rövid volt az idő. Emiatt nem volt egyértelmű, hogy a sokfajta törekvés közül melyik nővi ki magát uralkodó tendenciának. Ilyen értelemben vállalható ma '56 több oldalról is.

Mégis, amikor 1956 történeti lényegét keressük érdemes a főszereplő ítéletére hagyatkoznunk. Nagy Imre az 1958. júniusi tárgyaláson töretlenül védelmezte a forradalom eszméit, és visszautasította az imperialista körökkel szövetségben előkészített összeesküvési mesét. A következőket mondta: *„A történelem nem ismer előre megszervezett forradalmakat. A magyar '56 elemi erejű vihar volt. Csak az ellenforradalomnak van szüksége szervezésre.”*

VETŐ MIKLÓS

Szegedtől Párizsig

Budapesten, a Madách Gimnáziumban érettségiztem 1954-ben. Francia szakos akartam lenni, de a felvételi vizsgán kiesett az indexemből az anyakönyvi kivonatomból: apám földbirtokos, tehát én „osztályidegen” vagyok. Így annak ellenére, hogy az akkor fennálló rendelkezések szerint, aki a középiskolai tanulmányi versenyen első vagy második helyezést ért el, azt fel kell venni az egyetemre, nem vettem fel. Csak a tanév kezdete után, „protekcióval” jutottam be a szegedi jogi karra. Mindez már Nagy Imre alatt történt: a kommunista rendszer alapján véve érintetlenül működött, de azért a szelek mégis enyhébbek voltak, a légkör kevésbé feszült. Az évfolyamon, mint általában mindenütt, kommunista-ellenesek voltunk, szinte mindannyian. Ahogyan egy kis szelíd, csendes parasztfiú mondta nekem: ha nincs ez a rendszer, én nem kerültem volna egyetemre, de azért ellene vagyok... A rendszer abszurditását illusztrálta a szakérettségis hallgatók helyzete. Több ilyen hiányosan képzett fiatalember neves professzorok mellé került mint demonstrátor. A professzor segítette ott, hogy egyetemi karriert fusson be, hogy „bent maradhasson” a tanszéken mint tanársegéd, a szakérettségis pedig támogatta a professzort politikai téren... A szakérettségis jövőbeli egyetemi oktatók egyike, aki engem igen kedvelt, behívott és azt mondta: megtudtuk, hogy vallásos vagy, hogy templomba jársz. Miklós, változtasd meg a világnézetedet... Az ilyen jellegű cinizmust illusztrálja például a Jugoszláviával kapcsolatos vélemények alakulása. 1956 szeptemberében már kezdtek rokonszenvesebben beszélni Jugoszláviáról, de a hivatalos értékelést még nem vizsgálták felül. Így az egyik évfolyamtársam – kicsit provokálva – megkérdezte Kovács Istvánt, az egyetlent, aki a professzoraink között meggyőződéses kommunista volt: Professzor Úr, milyen jellegű rezsim a jugoszláv? Fasiszta – hangzott a válasz. Pár nappal később plakátok jelentek meg Szeged utcáin: Antalffy György professzor, a népi Jugoszlávia kiváló ismerője tart előadást a szocializmus jugoszláv útjáról.

Nagy Imre, sőt meg Hegedüs András idejében is, az élet nem volt olyan nehéz, olyan dermesztő, de azért én és a barátaim mégis csak valami belső emigrációba húzódtunk vissza. Különböző évfolyamokról összekerült fiatalok találkoztak hetente Kiefer Ferenc (ma világhírű nyelvész, négy akadémia tagja) szobájában, és filozófiáról, misztikáról adtunk elő egymásnak. Szigorúan kerültük a politikai témákat, de azért egy időre ritkítani kellett az összejöveteleinket, mert megtudtuk, hogy figyelnek minket...

1956 őszén megindult a rendszer felbomlása. Az emberek lassan mertek beszélni, a Petőfi Kör Budapesten, sokkal szerényebben a József Attila-kör Szegeden, elkezdett vitatkozni és bírálni. Október 6-án volt Rajk újratemetése, nagyon fontos mérföldköve az '56-os eseményeknek. Engem személyesen ez nem nagyon érdekelt. Áldozatról volt szó, de olyan áldozatról, aki sok ártatlan embert gyilkoltatott meg. Ahogyan a korabeli vicc mondta, két régi kommunista felvonul a többiekkel és az

egyik odaszól a másiknak: szegény Laci ha élne, hogy közénk lövetne... Október közepe felé az események felgyorsultak. Én Budapesten voltam a 13–14-i hétvégén, és azóta is azt mondom, hogy azért tört ki a magyar forradalom, mert én nem voltam Szegeden 14-én. Ezen a napon ugyanis Asztalos János és Tóth Imre eljöttek hozzám megkérdezni: mit gondolkod arról, hogy lehetne-e egy nem-kommunista új ifjúsági szervezetet alapítani? Én azt mondtam volna, ha ott vagyok: ti bolondok vagytok, ez lehetetlen. Természetesen, két nappal később ott voltam a MEFESZ alapító gyűlésen és a huszadiki gyűlésen fel is szólaltam.¹ Azután voltak különböző diákgyűlések és végül is október 23-án délelőtt a jogi karon beválasztottak a harmadévesek MEFESZ-bizottságába. Sajnos, a két másik, akiket megválasztottak, ma halott: Abrudbányai Iván éveket töltött börtönben, Kakuszi Mária azt hiszem pár hónapig volt letartóztatva. A választás után intéztem egy beszédet az évfolyamtársaimhoz, kérve őket, hogy ne engedjenek a provokációnak és ne vonuljanak fel. Természetesen aznap este én is ott voltam a felvonuló tömegben. Hirtelen felém jött egy vaskos, bőrkabátos, középkorú férfi, rám ordított, majd jól belém rúgott. Én földre estem és felkelve, mielőtt folytatni tudta volna tevékenységét, mindennemű világnézeti vita mellőzésével, elfutottam...

A forradalom kitört aznap Budapesten, de én vagy másfél napig nem tudtam semmit: ostoba módon a Kossuth rádiót hallgattam, amelyből úgy látszott, hogy vannak ugyan zavargások, de mindez már nem fog sokáig tartani. Amikor megértettem, hogy Budapesten nem zavargások vannak, hanem forradalom, akkor visszamentem az egyetemre, ahol különböző gyűlésekre került sor. Az egyikben a Budapestről visszajött küldöttség tagjai mondták, hogy ez a forradalom több csodát hozott magával: például nem voltak antiszemita megnyilvánulások és nem volt semmiféle fosztogatás. Amikor egy következő gyűlésen megtudtuk, hogy Nagy Imre elfogadta a többpártrendszer, akkor – és csak akkor – értettem meg, hogy a fordulat megtörtént. Az az érzésem, hogy végső soron ez a döntés fontosabb és végzetesebb volt mint a Varsói Szerződésből való kilépés: valójában a szovjet kormány október 31-én határozta el a második beavatkozást, még a semlegesség kihirdetése előtt. A diktatúrát esetleg fenn lehetett volna tartani a Varsói Szerződésen kívül is, de a többpártrendszer visszaállítása esetében nem.²

Megdöbbszentő élmény ezekben a napokban – nem emlékszem a pontos kronológiai sorrendre – a Széchenyi téri sortűz volt. Ott láttam Schwarcz László holttestét: valami reflexmozgás még észlelhető volt szegényen. Egy orvosprofesszor lehajolt, hogy meghallgassa a szívét. Majd lassan, kimondhatatlan szomorúsággal fordult a fia mellett álló édesanya felé, hogy megmondja: nincsen remény.

Szegeden nemigen volt más „harci” esemény. A bukott rendszer leépítése békésen folyt. Kezdték leverni a vörös csillagokat. Emlékszem, hogy én az egyetem központi épületének emeleti főtermében voltam többekkel, és Baróti rektor úr kihívta a tüzoltókat, hogy vegyék le a vörös csillagot, de félt, hogy a téren összegyűlt tömeg

¹ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956*. Szeged, 2002. 84–85. Kiss Tamás könyve mintegy a horizontja a következő emlékeknek, amelyek néhány alkalommal kiegészítik annak egyes állításait és leírásait.

² A gyűlés után elmentem a postára és feladtam egy táviratot a szegedi egyetemi ifjúság nevében Mindszenty bíborosnak.

türelmetlen lesz és megostromolja az épületet. Erre engem két fiú kinyomott az ablakon és bejelentetem: jönnek a tűzoltók levenni a gyüölött jelképet. Utána haditettre büszkén fordultam a rektor felé, aki megveregette a vállamat és mondta: derék fiú vagy!

Ezek az utolsó napjai a forradalomnak nagyon boldogítók voltak: minden „normális” volt, és ugyanakkor tele voltunk valami tiszta örömmel; mintha – kivételesen egyszer – a dolgok olyanok lettek volna, amilyennek lenniük kellene: a normális és a reális összeillettek... De ez a paradicsomi állapot nem tartott sokáig. November 3-án este találkoztam egy egyetemistával, aki közölte velem, hogy a honvédség olyan jelentéseket kapott, amelyek szerint az orosz csapatok ismét megindultak felénk. Másnap reggel megtudtuk, hogy be is vonultak. Megdöbbenve hallgattuk a rádiót és a sok szomorúság között, ugyan nem vigasztalt, de azért jólesett hallani: a magyar légiőrharcban van a beavatkozó orosz erőkkal... Még aznap, 4-én délelőtt Lazár Barna hadnagy, a Szegedi Nemzetőrség parancsnoka az egyik alagsorba behívott mindenkit, akit tudott, és bejelentette: most fegyvereket fogunk osztani, aki nem akar belőlük vinni, menjen el, ez nem szűgyen... Én bevallom eléggé félttem, de attól még jobban tartottam, hogy gyávának tartanának, így az aktatáskámba begyömöszöltem egy pár kézigránátot és bombát. Ez mi? – kérdezte rémülten a néni, akinél albérlésben laktam. Bombák – válaszoltam. Jézus Krisztus, hova akarja tenni mindezt? Az ágy alá... Próbáltam megmagyarázni, hogy mindez csak úgy magától nem fog felrobanni, de nem sikerült meggyőződnöm... Végül is pár nap után a bombákat tovább adtam, nem emlékszem már, kinek.

Bombáim ugyan már nem voltak, de nem tudtam elképzelni, hogy mindennek vége van, tehát próbáltam, próbáltunk valamilyen ellenállást kifejezni. November hónap folyamán gyártottunk röpcédulákat. Bevallom, megilletődtem, amikor az emlékünnepekkor alatt kiosztották a fotókópiáját egy csomó röplapnak, alatta pecséttel: *Csongrád Megyei Rendőrkapitányság, Szeged, 1957. szeptember 6.*; a röpcédulák bűnjelnek szolgáltak. Nagyon primitív módon, valamilyen vasalószerű géppel készültek, Bérci Imrétől, a Kar titkárától kapott papíron. Egyszer barátok telefonáltak, hogy a rendőrök jönnek ki, tehát mi gyorsan eltüntettük a papirokat és mire odaértek, úgy látszott, mintha inget vasalnánk... A bűnjelként szolgáló röplapok közül kétőt én írtam. Az egyiket Kiss Tamás közli,³ a másikon pedig többek között ez áll:

„BUDAPESTI POLGÁR VIGYÁZZ! SZEGED NÉPE ÓVAKODJ!

Az országban kb. tízmillió függetlenségre és szabad gondolkodásra elszánt ellenforradalmár bujkál. A leltűnt arisztokrácia negyedeiben – így például Csepelen és Újpesten – több tízezer volt földesúr, tőkés, tábornok és bíboros rejtette el magát, kik születésüktől mindmáig következetesen munkásnak álcázták magukat. E bandák garázdálkodásai folytán országunkban mindössze 5–6 munkás és parasztember maradt életben, aki minap kormányt alapított Szolnokon...”

Azonkívül az én művem még egy „Nyílt levél Kádár Jánoshoz”, amelynek a terjesztése ugyancsak vádpont lett a MEFESZ-perben. Ehhez még azt kell hozzátennem, hogy amikor a nyolcvanas évek során, már mint francia állampolgár, visszajöttem Szegedre előadni az egyetemen, a taxisofőr, aki behozott az állomásról a városba, elkezdett nosztalgiával az '56-os eseményekről, meg arról a bizonyos Nyílt

³ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 64.

Levélről beszélni. Igen örvendeztem, de azért őrizkedtem megmondani neki, hogy a levél írója a háta mögött ül az autóban...

A különböző rölapok nyomtatásánál is később súlyosabbnak ítélt tett volt az ÁVH-s könyv megszerzése. Tóth Imre évfolyamtársamon keresztül megkaptunk egy nagyjából négyszáz oldalas gépelt könyvet, amely az ország összes vidéki ÁVH-s kémjét – gondolom, Budapestre külön könyv volt – sorolta fel természetesen álnévvel, de azért részletes leírással. Rám osztották az egyházi „vonalat”, bezártak a szobámba és csak a kiértékelés befejezése után jöhettek ki. Százával, sőt ezrével voltak papok, lelkészek, de világiak is, akiket kényszerítettek és terrorizáltak kém munkára. Óriási többségük lavírozott, próbált nem mondani nemet, de nem is adni olyan információt, amely valakit is bajba hozhatna. Mulatságos emlék: a könyvben felsorolt minden „ügynökről” volt egy rövid bemutatás. Például: „X. Y. katolikus püspöki helynök, nőtlen...” Szomorúbb: „Z. egy ideje nem akar információt adni pap társairól, lelkiismereti problémákra hivatkozik. Megoldás: áttesszük protestáns vonalra...”

1956. december 1-jén, látva, hogy Szegeden már nem történik semmi, hazautaztam Budapestre, és január 10-e körül még részt vettem a MEFESZ utolsó gyűlésén. A teremben mind több volt a 40 év körüli bőrkabátos „diák”, így az igazi MEFESZ-tagok lassan elszivárogtak... Ebben az időben már nagyon sok barátom és ismerősöm elhagyta Magyarországot. Én is szívesen mentem volna, de családi okokból, öcsém közbelépésére, idős szüleim miatt először mégis úgy döntöttem, hogy maradok. Amikor azonban január végén leértem Szegedre, hogy tovább folytassam tanulmányaimat, barátaim vártak az állomáson: tűnj el, keresnek... Így elhatároztam, hogy elmenekülök. Miután az osztrák határ eddigre már lezárult, elmentem Soltvadkertre Kiefer Feri barátomhoz, aki az ottani általános iskolában tanított. Feri bajai volt, és így adott különböző címeket és tanácsokat. Meg is indultam Baja felé, de Kiskunhalason az állomáson mindannyiunkat, akik pesti illetékességűek voltunk, betartelt egy nagy terembe, ahol egy őrmester egyenként hallgatott ki mindenkit.

–Hova megy?

–Bajára, a menyasszonyomhoz (valóban volt is a zsebemben egy hamisított levél a „menyasszonyomtól”).

–Maga nem Bajára, hanem inkább Belgrádba akar menni. – Ekkor láttam, hogy most már semmi sem segít, csak a blöff. Így megbántott tekintettel fordultam felé és azt mondtam:

–Miért kételkedik a szavamban? – Az őrmester lesütötte a szemét és szabadon engedett. Én voltam az egyedüli, aki elmehetett... Bajára érkezve találkoztam egy jugoszláv kémmelel, aki a szovjet laktanyában volt tolmács és éjszakánként ingyen, eszmei meggyőződéséhez híven, segítette az embereket Jugoszláviába menekülni.

Kalandos körülmények között jutottam el a határig Gara faluba, ahonnan a kém átvitt Jugoszláviába. Először Zomborban voltunk két hétig: ott élt az úkapám, aki a '48-as szabadságharc tisztje volt, és őt a helyi szerbek egy kemencében rejtették el az osztrákok elől, akik el akartak vinni. Engem is a szerbek mentettek meg, de be kell vallanom, hogy azért a helyzet elég komplikált volt. A jugoszlávok ugyan '56 november vége után nem dobtak már vissza a menekülteket, de mi azért viszolyogtunk, féltünk. Hiszen az UDBA az ÁVH-ra hasonlított! Különböző táborokban voltam: Dél-Szerbiában láttam a parasztok szörnyű szegénységét, Horvátország viszont már hasonlított Magyarországra. A hírhedt gerovói táborban, a Hotel Bikában – egy

egykori bikaistállóban – három hétig laktunk. Enni nem sokat adtak, de senki sem bántott minket. Amikor végül a vonat átgördült az olasz határon, sokan az ablakhoz tolakodtunk, hogy kiköpjünk. Isten veled, szocializmus...

Mindig a Sorbonne-on szerettem volna tanulni, elég jól tudtam franciául, a családoknak voltak ismerősei Párizsban. Ezek segítségével kaptam meg elég gyorsan a vízumot és 1957. május 17-én érkeztem meg Franciaországba. Először egy kaszárnnyában helyeztek el Montbéliard-ban, de utána rövidesen felkerültem Párizsba. Meg kell mondanom, hogy gyönyörűen fogadtak minket. Egyszer az utcán egy úrtól útbagazítást kértem: amikor megtudta, hogy magyar vagyok, a kezembe akarta nyomni azt az inget, amelyet pár perce vett. Minden magyar egyetemista ösztöndíjat kapott és a nyár folyamán elküldtek két hetes nyaralótáborba, közel a spanyol határhoz. Kértem, hogy elmehessek az első hétre onnan Spanyolországba. Teljesítették kérésemet, sőt odaadták készpénzben, amibe egy hét került volna a táborban... Párizsban filozófiát hallgattam a Sorbonne-on és tagja lettem a Sorbonne katolikus diákközpontjának, ahol Lustiger Atya, a későbbi párizsi bíboros érsek volt a filozófiahallgatókkal foglalkozó lelkész. Szegedi diákéveim óta napi áldozó vagyok, és abban az időben a déli misére a Sorbonne-hoz közel fekvő *Saint Séverin* templomba jártam. Egy nap kijövet a templomból, megállított egy kis apáca, aki szintén filozófiát tanult, és miután rendszeresen mögöttem volt a misén, látta, hogy a misszálém, amiből lehet követni a napi szöveget, igen rossz állapotban van. Ez a bibliapapírra nyomtatott könyv akkor nagyon drága volt, főleg egy ösztöndíjas diák számára. Nos azt kérde: elfogadnám-e ha szerezne nekem egy új misszálét? Mondtam, hogy igen, szívesen. Pár nap múlva meg is jelent egy misszáléval, amelyben egy szentkép volt, a hátoldalán gyerekes írással: „*Keresztények és franciák, gyakran imádkoztunk magyarországi testvéreinkért. – A diákok misszionárius szolgálata*”.⁴ A kislányok az uzsonnájukból takarították meg a pénzt, amibe a misszálé került. A szentképet ma is az imakönyvemben tartom...

Párizsban a magyar diákok szervezkedtek. Elmentünk meghallgatni Auer Pált, Kéthly Annát, találkoztunk dálnoki Veress Lajossal. Engem be is választottak a franciaországi Magyar Egyetemi Szövetség tisztagú bizottságába, de ennek sok tevékenysége nem volt, nem is lehetett. Legalább arra szolgált, hogy valamilyen módon megpróbáljam folytatni azt a tevékenységet, amit a Forradalom alatt kezdtem el. Hiszen még sokáig nem képzeltem úgy, hogy életem végéig külföldön fogok élni... Természetesen a viszonyom ahhoz az országhoz, ahol születtem és éltem húsz évig, nagyon kusza volt. Az első hónapokban még – mint a legtöbb menekült – azt álmodtam, hogy otthon vagyok Magyarországon, de szeretnék visszajönni a szabadságba, Franciaországba, azonban nem tudok. Eleinte hetente kétszer álmodtam ezt, utána csak egyszer, majd egyre ritkábban. Másik traumám az orosz nyelvhez való viszonyomban fejeződött ki. Én, aki Lermontovot és Puskind fordítottam a középiskolában, két hét alatt elfelejtettem oroszul, olyannyira, hogy nem emlékszem többre húsz szónál. Szinte mindannyiunkkal ez történt és nem csak magyarokkal. Később, amikor Oxfordban doktoráltam, megismertem egy észak-koreai menekültet: ez a nyelv-

⁴ Chrétiennes et Françaises, nous avons souvent prié pour nos frères de Hongrie. – Le service missionnaire des jeunes.

zseni beszélt 14 nyelvet, azelőtt Pjöngjangban (Phenjanban) orosztanár volt, de ő is elfelejtett oroszul...

Egy kínai közmondás szerint „*kívánd az ellenségednek, hogy történelmi időkben éljen*”. Én azonban úgy érzem, hogy ezt nemcsak az ellenségének kívánhatja az ember. Az én generációm gyermekként élve meg a háborút, fiatal felnőttként a forradalmat – ha túlélte mindezt – sokat tanulhatott pusztán azáltal, hogy ebben a korban élt. Megtanulhatta azt, hogy nincsen determinizmus a történelemben, hogy a kiváltságos pillanatoknak teremtő ereje van, és hogy a totalitárius önkénnyel szembeni ellenállás talán egyedüli lehetősége az egyéni bátorságban lelhető fel.

A kommunizmus erejének egyik forrása abban rejlett, hogy elhitette az emberekkel, hogy sohasem fog megváltozni, legalábbis nem belátható időn belül. Én nem igen szerettem a gyakorlati jogtudományt: próbáltam jogtörténettel foglalkozni azzal az elgondolással, hogy így esetleg bent maradhatok az egyetemen. Antalffy György, aki engem nagyon kedvelt, meghívott '56-ban egy kávéra; én elkezdtem neki panaszkodni: még két év, befejezem az egyetemet és mit fogok akkor csinálni? Az osztályidegenek előtt nem nyitott az egyetemi pálya. Antalffy rám nézett és azt mondta: ki tudja, hogy mi lesz itt két év múlva? Értetlenül hallgattam. Pár hónappal később valóban kitört a forradalom...

A magyar forradalom megváltoztatta az életpályámat, mint még sokakét is, és főleg valamilyen módon a világtörténelmet is megváltoztatta. A kommunizmusban az évek előre meghatározott módon, „történelmi szükségszerűségnek” engedelmességgel folytak egymás után. 1956 októbere viszont a pillanat megszakító és újjáalkotó erejét mutatja. A pillanat nem szükségszerűen egy meghatározott rövid időtartam, nem egy perc vagy egy óra. Ha október 23-a a forradalom kitörésének az *időpontja*, a *pillanata* '56 októbere volt, amikor hirtelen, ami lehetetlennek látszott, lehetővé vált. A pillanat teremtő erejű és nem irracionális, de nem is előrelátható. Amikor viszont bekövetkezik, akkor újrat hoz, de ez az új érthető, racionális, természetes. A pillanatnak súlya és sajátos súrúsága van: több történet alatta mint hosszú évek alatt előtte vagy utána. A pillanat tarthat napokig, sőt hetekig is, de a napok és a hetek csak úgy érthetők, mint osztatlan részei. Mindegyik nap hoz valami mást, a maga eredményeit, de amit hoz, az a pillanatnak szerves része, és általa, de csak általa, értelmes és értelmezhető.

Október pillanata azt hozta el, amire majdnem mindenki vágyódott, de aminek az eljövetelét szinte senki nem tudta, nem merte elképzelni. Október kavicsot dobott a kommunizmus megállíthatatlannak látszó folyamába, megrepezette a diktatúra páncélját. Október mintha előre megcáfolta volna Fukuyamát: a Forradalom megmutatta, hogy a történelemnek nincsen vége! A történelem újraindult és ami a legfontosabb, újraindulását morális erő váltotta ki. Hannah Arendt tanítása szerint a totalitarizmus szörnyű, személytelen mechanizmusát csak az egyén bátorsága, az egyéni tett tudja megsebesíteni, megtörni. A hazug, de annyira hatékony folyamattal szemben az egyedüli ellenállás az egyéné. Góliátot Dávid győzi le: Dávid, aki ugyan összehasonlíthatatlanul kisebb és gyengébb, de aki *mer*. A totalitárius rendszer első sebéét Szegeden kapta. A Rajk-temetésen 200 000 ember vonult fel, az újratemetés hatalmas demonstráció volt a rendszer ellen, de még ezt a demonstrációt is a rendszer engedélyezte, végső soron a rendszer része volt. Szegeden az a pár diák, aki összejött, olyant csinált, amit senki sem engedett meg vagy szervezett *felülről*: a

MEFESZ-t alapították meg, amely az első nem-kommunista szervezet volt a kommunista Magyarországon. Olyan kezdeményezés ez, amelyet nem terveztek meg előre és amelynek nem volt helye a rendszer szerkezetében, a diktatúra gépezetében.

Végül pedig – és ez a legfontosabb – a szegedi események, és az egész magyar Október jelentősége abban rejlik, hogy az új, ami ekkor megszületett, nemcsak előreláthatatlan és új volt, de igaz is és jó is. A szegedi események előreláthatatlanok voltak: pár fiatalnak köszönhetők, akik bátrak voltak, nem csupán vakmerőek. A bátorság – nem úgy mint a vakmerőség – a klasszikus filozófia szerint erény.⁵ A bátor tett erényes tett, az erkölcsi értékeket írja be a valóság szövetébe. Benne a Pillanatban az Örökkévalóság jelenik meg, az Egyéni keresztül az Egyetemes valósul meg. A magyar Október és annak különleges értékű eseménye, a szegedi MEFESZ azt mutatja, hogy az örökvényű morális értékek nemcsak elvont ideálok, hanem minden mással összehasonlíthatatlan hatékonyságú történelmi erők. A cinikus ember vállat von, a relativista bölcselő kérdésessé teszi a Jó és az Igaz fogalmát. Azok azonban, akik megalapították a MEFESZ-t, minden spekuláció nélkül tudták, hogy a Jó és az Igaz léteznek és ők jót és igazat tesznek. És azt is tudták, hogy minden „józan” számítás és előrelátás ellenére, a tettüknek lesz valóságereje, hatékonysága.

⁵ Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika*, 1115–1117.

FARKAS CSABA

A MEFESZ megalakítása Szegeden

A magyar nemzetgyűlés 1921. május 19-én fogadta el a XXIV. törvénycikket, amely kimondta, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden nyer elhelyezést. Az újjáalakult egyetemen még abban az évben, október 12-én megkezdődött a tanítás. A második bécsi döntés után a Ferenc József Tudományegyetem „visszament” Kolozsvárra, a helyette létrehozott Horthy Miklós Tudományegyetem 1940. november 12-én kezdte meg a működését.¹

A háború után a szegedi felsőoktatás nehezen állt talpra. 1944 októberében alig hat professzor maradt a városban, akik a segédszeméllyel együtt 1944. november 1-jén elindították az oktatást. Az egyetem a politikai változások hatására a Horthy Miklós Tudományegyetem elnevezés helyett a 61.711/1947. VKM rendelet alapján a Szegedi Tudományegyetem nevet vette fel.

1951. február 1-i hatállyal az orvostudományi kar kivált az universitasból, és új egyetemenként az Egészségügyi Minisztérium felügyelete alá került, miután a 27/1951. MT rendelet szabályozta az orvostudományi egyetemek szervezeti rendjét és működését. Az átalakítást politikai okok motiválták, a szakmaiságnak ellentmondva a gyógyítással szorosan összefüggő gyógyszereszképzést 1958-ig részben a természettudományi karok keretében hagyták.

A kommunista pártállam és az egyetemek közötti viszony feszültségekkel terhes volt. A hatalom a leendő értelmiségi ifjúságot fontos bázisának tekintette, ezért mindeképpen befolyásolni akarta annak szellemi fejlődését akár olyan erőszakos módszerekkel is, amelyek sértették az egyetemek amúgy is minimálisra zsugorodott autonómiáját. Elsődleges cél volt, hogy a felsőoktatási intézményekből eltávolítsák az „ellenségnek” tartott hallgatókat, másrészt arra is törekedtek, hogy megakadályozzák egyes társadalmi csoportokhoz, rétegekhez tartozó fiatalok egyetemi felvételét. 1948 után számos hallgatót távolítottak el az egyetemről, többségüket azért, mert eltitkolták osztályidegen származásukat, illetve valótlan adatokat írtak önéletrajzukba. A MDP illetékes szegedi pártszervei rendszeresen ellenőrizték az egyetemi ifjúság társadalmi összetételét a párt számára nem kívánatos elemek kiszorítása érdekében. Egy 1952-es pártjelentés szerint „a természettudományi karon az előzetes kimutatás szerint 22 X-es [osztályidegen] helyett ténylegesen 51 X-es hallgató van, akik beférkőztek a helytelen besorolási útmutató és a laza besorolás miatt”. A retorzió nem maradt el.

A politikai vezetés további intézkedései is növelték a feszültségeket. A marxizmus-leninizmus-oktatás bevezetése mindkét egyetemen és a főiskolán is kiváltotta a hallgatók ellenkezését, mert a tananyag tartalma, az oktatás metodikája és a számonkérés szigorúsága nem volt összhangban egymással. A gyenge marxista tantárgyi jegyek jelentősen rontották a hallgatók tanulmányi átlagait, túlterheltséget eredmé-

¹ Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története. IV. kötet.* Szeged, 1994. 578–587.

nyeztek a szaktantárgyak rovására, ami ellen 1956-ig nem lehetett semmit sem tenni. Egy 1953-as megyei pártbizottsági jelentés szerint az egyetemi képzésre beiskolázott pártkáderek (párttitkárok, apparátusi alkalmazottak) mintegy 30 %-a megbukott a vizsgákon a marxista tárgyakból. Az oktatás színvonalát tovább rontotta a kellően nem képzett szakértettségis fiatalok kötelező felvétele is, őket ugyanis csak nagy erőfeszítések árán, sok támogatással sikerült lediplomáztatni.

A szegedi egyetemi ifjúság életére más tényezők is kedvezőtlenül hatottak. A déli határok mentén levő feszült helyzet a város háttérbe szorulását eredményezte. Szegeden 1957-ig nem épült állami finanszírozású lakóház. A lakáshelyzet megoldatlansága az albérletben élő egyetemisták helyzetét megnehezítette.

Sztálin halála után beindult politikai reformok a szegedi egyetemek ifjúságát is megérintették, felerősödtek a pártellenes nézetek. Az egyik április 4-i ünnepségen a gyógyszereszek egy csoportja vörös zászló nélkül, kizárólag nemzetiszínű zászlóval volt hajlandó felvonulni; egyes bölcsészettudományi kari szemináriumokon pedig többször élesen felvetették Erdély hovatarozásának kérdését.² A hallgatók magánbeszélgetéseikben, baráti társaságaikban is sokszor foglalkoztak a rendszer hibáival, a trianoni határkérdéssel. Ezen baráti csoportok közül egyeseket a hatalom rendszerellenesnek minősített.³

1956-ban a feszültség fokozódott. Szeptemberben a lengyel nagykövet szegedi látogatása a poznańi események és a lengyel belpolitikai helyzet miatt elmaradt. A politikai hatalom bizonytalanságát jelezte, hogy szatellit-szervezeteiben megélné a vitatkozás. 1956 júniusában a helyi pártvezetés határozatot hozott a budapesti Petőfi Kör mintájára működni tervezett József Attila Kör alapításáról, azonban a kör tevékenysége a párt központi szerveinek Petőfi Körrel szembeni álláspontja miatt nem indulhatott meg. A párt véleményét tükrözte a Szeged Egyetem című lap 1956. július 25-i cikke, amely a Petőfi Kör tevékenységének negatív vonatkozásait ecsetelte.

1956 szeptemberében már nem lehetett az időt tovább húzni, a Kör vezetősége szeptember 29-én ülést tartott, és október 19-re tűzte ki az első vita időpontját, amelynek témáját a szegedi értelmiség helyzete és az értelmiségi politikáról szóló párthatározat képezte.⁴

Rajk László és társainak október 6-i újratemetése után felgyorsultak a politikai folyamatok. Október 10-e után Alaksza Helmut másodéves joghallgató egy levelet kapott a budapesti bölcsészkaron tanuló barátjától, Román Józseftől, amelyhez egy röplapot is csatoltak. A „Magyar diákok” kezdetű és október 10-ére datálható felhívás beszámolt a budapesti egyetemisták október 6-i tüntetéséről, és új elképzeléseket fogalmazott meg. Megállapította, hogy a „*mostani oktatási rendszer szellemi nyomorékokat nevel. Tenni kényszerülünk! Első lépésünket az orosz nyelv fakultatívvá tételéért kell tennünk. Az orosz nyelv kötelező oktatása az egyetemi anyagmennyiség mellett teljesen megbénított bennünket olyan nyelvek tanulásában, amelyek szak-*

² Bálint László: 1956. *A forradalom Szegeden*. Szeged, 2000. 30.

³ Ilyen volt a Turul-gárda névvel illetett állítólagos szervezkedés, amelyet néhány hallgató hozott létre 1953-ban. A baráti csoport tagjai Trianonnal foglalkozó, nacionalistának nevezett könyveket olvastak és azok tartalmáról vitatkoztak. Lásd: Csongrád megyei Levéltár (a továbbiakban: CsmL) XXV. 9/b. B. 1249/1957. Soós László gyanúsítottai vallomásai.

⁴ Délmagyarország, 1956. október 10.

területünket [tekintve] fontosak lennének. Azt akarjuk, hogy legyen kötelező egy modern nyelv tanulása, de ezt a hallgató az érdeklődési körének megfelelően választhassa meg. Vegyék figyelembe, hogy az orosz nyelv illetén való oktatása az orosz sovinizmus következménye, amely a sztálinizmusból táplálkozott. Felhívunk benneteket, hogy 1956. október 22-én lépjete velünk egységesen sztrájkba az orosz nyelv fakultatívva tételéért. Október 22-étől ne vegyetek részt az orosz nyelvi oktatásokon.”⁵

A röplapot a joghallgató megmutatta a jogi kar DISZ-titkárának, aki elutasította a javaslat támogatását. Az iratot ezután Alaksza Helmut a barátjának, Lejtényi András joghallgatónak is odaadta, aki annak tartalmát több ismerősével megismertette. A joghallgatók elhatározták, hogy a felhívást sokszorosítják és terjesztik az egyetemen. Egy joghallgató lakásán elkészítették a másolatokat, és a „szegedi joghallgatók” aláírással egészítették ki. A munka közben vetődött fel az az igény, hogy más, egyetemi hallgatókat érdeklő problémákat is írásba kellene foglalni, és követelni a szociális helyzetüket javító intézkedések meghozatalát. A DISZ elutasító álláspontját ismerve azonban úgy gondolták, hogy a sztrájk szervezésén túlmenően a szegedi egyetemi hallgatókból létre kell hozni egy érdekvédelmi szervezetet. A szervezést október 14-én kezdték el. Tevékenységüket legális körülmények között kívánták végezni, ezért szervezkedésük tényét még aznap közölték Sipos Istvánnal, a Természettudományi Kar egyik DISZ-titkárával, aki helytelenítette elképzeléseiket.

A hallgatók október 15-én Baróti Dezső egyetemi rektort is felkeresték, és egy olyan szervezet létrehozásának engedélyezését kérték tőle, amely alkalmas az egyetemi ifjúság problémáinak hatékony képviseletére. A rektor illetékesség hiányában a kérdésben nem foglalt állást. Az eseményeket azonban már nem lehetett megállítani, október 16-án este diákgyűlésre hívták össze az egyetemistákat. Az elutasító álláspontokat ismerve óvatosan jártak el, egyeztetést kezdeményeztek a DISZ városi vezetőivel. A 16-án délután öt órakor megtartott egyeztetésen a DISZ képviselői (Kuszin Miklós városi titkár, Sipos Géza városi szervezőtitkár, Ábrahám Sándor orvosegyetemi DISZ-titkár, Sipos István természettudományi kari DISZ-titkár) elutasították az új, független szervezet létrehozását. Azzal érveltek, hogy bár egyetértenek az egyetemisták jogos követeléseivel, de véleményük szerint a DISZ képes megoldani ezeket a problémákat, hiszen már hónapok óta folynak a szervezeten belül ilyen munkálatok.⁶

A megbeszélésen a hallgatók képviselői panaszainak is hangot adtak. Elmondták, hogy a pesti levél tanúsága szerint a Oktatási Minisztériumból kirúgták a követelésekkel ott járt egyetemi küldöttséget, ám ennek valóságtartalmát a DISZ vezetők tagadták. Lejtényi András és Kiss Tamás előadták, hogy céljuk egy új szövetség megalakítása. A városi DISZ képviselői figyelmeztették őket, hogy egy szervezet létrehozása belügyminiszteri engedély nélkül törvénytörő, sőt lényegében illegális szervezkedés. Lejtényiek válaszukban kifejtették, hogy demokratikusan akarják a szervezetet létrehozni: előbb meghallgatják a hallgatók véleményét, megbeszélnek velük a diákszövetség programját és szervezeti szabályzatát, majd utána megszerzik a szükséges belügyminiszteri engedélyt.⁷

⁵ A felhívás szövege: CsmL XXV. 9/b. B 1249/ 1957. Bizonyítékmelléletek.

⁶ CsmL XXV. 9/b. B 1249/ 1957. Sipos István tanúvallomása.

⁷ CsmL XXV. 9/b. B 1249/ 1957. Gönczöl Dezső tanúvallomása.

Mivel az álláspontok nem közeledtek, Kiss Tamás és társai felálltak a tárgyalóasztaltól. Az újonnan alakuló diákszövetség kezdeményezői már korábban megegyeztek abban, hogy a szervezet független legyen a DISZ-tól, és a „Magyar Egyetemisták és Főiskolások” nevet viselje (a másik felmerült alternatíva a József Attila Szövetség volt).⁸

Október 16-án este a bölcsészkar *Auditorium Maximum*ában tartott diákgyűlésen a résztvevők kimondták az új szervezet megalakulását, elfogadták az ideiglenes jellegű szervezeti és működési szabályzatot, és arról döntöttek, hogy egy karonként 3–3 választott tagból álló 18-as intézőbizottság készíti el a szervezeti szabályzat és a program végleges formáját. A gyűlésen Farkas László bölcsészhallgató elszavalta „Nagy út előtt” című versét. Politikai követelések is elhangzottak.⁹ A szervezet megalakításáról egy felhívást készítettek, amelyet eljuttattak az ország összes egyeteméhez, főiskolájához. Ebben felszólították a felsőoktatásban részt vevő hallgatókat, hogy csatlakozzanak mozgalmukhoz, és kezdjék meg saját MEFESZ-szervezetük megalakítását. Még ezen az éjszakán megkezdtek a szervezeti szabályzat és program átdolgozását is. Október 17-én a karokon megalakultak a kari szervezetek és megválasztották a 18-as intézőbizottságban tevékenykedő képviselőiket. A jogi kari választógyűlésen megjelent Kónya Albert oktatásügyi miniszter, aki némi hezitálás után engedélyezte a gyűlés megtartását, és ígéretet tett az összes egyetemi reformmal kapcsolatos követelés megvizsgálására, a panaszok orvoslására.¹⁰ Még 17-én este a 18-as intézőbizottság megtartotta első ülését. Ezen már csak a választott küldöttek rendelkeztek szavazati joggal.

Október 18-án a főiskolán is megalakult a MEFESZ-szervezet. A terjeszkedő új diákszövetség vezetőire hatalmas nyomás nehezedett. Egyrészt az egyetem vezetői részéről, akik szorgalmazták a DISZ-szel történő együttműködést. Koch Sándor természettudományi kari dékán az október 18-i kari ülésen kifejtette, hogy „...a MEFESZ-ne álljon szemben a DISZ-szel [...] a professzori kar és az oktatószemélyzet hasson oda, hogy a fiatalok vonják be a DISZ tagjait is a tárgyalásokba. Ne legyen ez az újonnan megalakult MEFESZ egy levegőben lógó szervezet minden pártirányítás nélkül, hanem egy képviseleti szerv legyen a DISZ-en belül”.¹¹ A nyomás másrészt a DISZ városi vezetői részéről érkezett, akik továbbra is mereven elleneztek a független diákszövetség létét, és programjukból csupán az orosz nyelv oktatásának fakultatívvá tételét támogatták, a többi követelést azonban folyamatosan elutasították. Az október 20-ára tervezett gyűlés elhalasztását javasolták, amitől azonban az új diákszövetség vezetői elzárkóztak, mert véleményük szerint, ha a gyűlést elhalasztják, a felajzott egyetemi ifjúság akkor is minden bizonnyal össze fog gyűlni, s ennek sokkal rosszabb következménye lehetne, mintha ők ott lennének.¹²

A DISZ képviselőinek elutasító álláspontja ebben az időszakban már nem volt tartható, mert elszigetelődtek és a politikai folyamatokat már nem tudták befolyá-

⁸ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956*. Szeged, 2002. 24–25.

⁹ CsmL XXV. 9/b. B. 1249/1957. Tóth Imre gyanúsítottai vallomásai.

¹⁰ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 31–32.

¹¹ CsmL XXVI. 3. 1956. október 18-i rendkívüli ülés jegyzőkönyve.

¹² CsmL XXV. 9/b. B 1249/1957. Gönczöl Dezső vallomásai.

solni. Az államigazgatásban és a párt vezető szerveiben ugyanis ekkor már jóval engedékenyebb vélemények és határozatok születtek. Az Oktatásügyi Minisztériumban ugyanis már ebben az időszakban okvetlenül megoldandó feladatnak tartották egyes karokon a kötött oktatási rendszer fakultatívvá tételeit, a szaktárgyakon kívüli kötelező órák számának jelentős csökkentését. Ezeket az elképzeléseket a párt vezető testületei sem utasították már el, s kezdeményezték a problémák sürgető rendezését.¹³

Közben az új egyetemi diákszervezet vezetői megpróbálták legálissá tenni mozgalmukat. Október 18-án három egyetemista, Tóth Imre joghallgató, Hegyi Róbert orvostanhallgató és Szabó Pál TTK-s hallgató Budapestre utazott, hogy lépéseket tegyenek a belügyminiszteri engedély megszerzése érdekében.¹⁴ A MEFESZ tagjai Szeged közéletébe is bekapcsolódtak, részt vettek a József Attila-kör alakuló ülésén, ahol beszámoltak az új diákszövetség szervezéséről.

A szervezet programalkotó nagygyűlését október 20-án rendezték meg az *Auditorium Maximumban*. A gyűlés engedélyezése céljából a szervezet küldöttsége felkereste dr. Baróti Dezső rektort, aki ekkor már saját hatáskörében, a politikai szervekkel való egyeztetés nélkül engedélyt adott erre. A rektor felhívta a hallgatók figyelmét arra, hogy a gyűlés levezetésére egy szakképzett személyt kérjenek fel, aki alkalmas egy ilyen gyűlés törvényes és szakszerű levezetésére. Felkérésükre dr. Perbír József, a jogi kar dékánja vállalta a gyűlés levezetését.

A gyűlésen először Lejtényi András ismertette a szövetség szervezeti és működési szabályzatát. Eszerint a szervezet „*az egyetemi és főiskolai hallgatók széles tömegeinek szervezete, amely magában foglalja a felsőoktatásban részesülő fiatalok összességét*”. Lejtényi az organizáció szükségességét azzal indokolta, hogy „*szükségünk van egy új szervezetre, amelyik kizárólag a mi sajátos érdekeinket védi. Erre más szervezet nem képes. A DISZ-ben nem csak az egyetemi ifjúság problémái forognak szőnyegen...*”. A szabályzat részletesen meghatározta a tagság jogait és kötelezettségeit, s a csatlakozó fiatal oktatókat és tanársegégeket is elismerte tagoknak, mert tapasztalataikat, tanácsaik nagy segítséget jelenthetnek a szervezet számára. A szabályzat felsorolta a szervezet döntéshozó fórumait, végrehajtó szerveit és leírta működési elveiket.

A gyűlés következő részében Kiss Tamás ismertette a diákszövetség politikai programját. A tervezet tíz érdekvédelmi és hét politikai követelést tartalmazott. Az érdekvédelmi pontok foglalkoztak a hallgatók túlterheltségének csökkentési lehetőségeivel, a fiatalok lakáshelyzetének javításával, az utazásaik (Nyugatra is) könnyítésével, és egyes városi szakiskolák főiskolai jellegének elismerésével. A politikai követelések az elmúlt időszak bűnőseinek felelősségre vonására, sajtószabadság biztosítására, bértügyi reformra, halálbüntetés eltörlésére (politikai ügyekben), a választási rendszer demokratizálására vonatkoztak.¹⁵

A gyűlésen megegyeztek, hogy küldöttségeket menesztenek az ország felsőoktatási intézményeibe, hogy tájékoztassák az ottani hallgatókat a MEFESZ céljairól, feladatairól, szervezetéről és politikai programjáról. A gyűlés után a szövetség vezetői

¹³ Bálint: 1956. *A forradalom Szegeden*, 58–59.

¹⁴ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 33–35.

¹⁵ A gyűlés Magyar Rádió által készített hangfelvétele fennmaradt. Közli: Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 69–131.

egyeztettek az egyetem rektorával, aki vállalta, hogy biztosítja számukra a legszükségesebb technikai és működési feltételeket. A vezetők elutazására október 21–23-a között került sor. Abrudbányai Iván és Ács Vilmos a pécsi, Lejtényi András és Kiss Tamás a budapesti, Hámosi Károly és Csete Iván a miskolci, Ambrus János és Jancsó Gábor a debreceni, Kádár Attila a veszprémi egyetemeket látogatta meg.¹⁶

A szövetség legfontosabb aktivistáinak távozása miatt a szegedi ifjúsági mozgalom fejlődése megakadt. Ezt követően a MEFESZ-szervezésben más, főleg budapesti egyetemek fiatalsága vált aktívá. A Szegeden maradt aktivisták bekapcsolódtak a város politikai életébe, több gyárban tartottak ifjúsági parlamentet. Más városokban, így Szentesen is részt vettek diákszövetségben.

A forradalom idején az aktivistáit veszített szövetség már nem tudott országos kezdeményező és vezető szerepet biztosítani magának. Helyi tevékenységük viszont jelentős, nagy szerepet¹⁷ játszottak az október 23–25-i tüntetés megszervezésében. A politikai hatalom városi erőszakszervei is az egyetemistákat tekintették legfőbb veszélynek, ezért a Juhász Gyula és Jancsó kollégiumokban több akciót hajtottak végre.¹⁸

A hatalom átvétele után a MEFESZ aktivistái bekapcsolódtak a helyi forradalmi szervek munkájába. A diákszövetség képviselőjeként a Városi Néptanács tagja lett Ács Vilmos is. Fontos szerepet játszottak a városi nemzetőrség működésében: november elején egyetemistákból egy önálló nemzetőr zászlóaljat szerveztek, amely mintegy 150–200 emberből állt.¹⁹ Egyes aktivistáik pedig tapasztalataikra és szakértelmségükre támaszkodva több Csongrád megyei és Bács-Kiskun megyei községben segítették az újonnan alakult szervek munkáját.²⁰

A diákszövetség a forradalom első napjaiban nem tudott jelentős szervezeti életet élni, csupán október végétől, az aktivisták visszaérkezése után vált élénkebbé a tevékenységük. Október 31-én és november 2-án tartottak gyűléseket, ahol az aktivisták beszámoltak útjaikról, a budapesti és vidéki tapasztalataikról.

Az 1956. november 4-én meginduló orosz támadás után a szegedi szövetség politikai tevékenysége felerősödött. A hallgatók gyűléseken, röpcédulákon tiltakoztak a Kádár-kormány tevékenysége miatt. Ugyanakkor a szervezeti élet a MEFESZ-ben gyakorlatilag lehetetlenné vált, a tevékenységük egyre inkább illegális jelleget öltött, aminek színtere magánlakásokra, kollégiumi szobákra korlátozódott. A politikai hatalom 1956 decemberétől kezdte meg akcióját az egyetemi diákszövetség ellen. Több egyetemi hallgatót letartóztattak és 1957 januárjában megkezdődtek a legfontosabb irányítók ellen a politikai nyomozások.

¹⁶ Bálint: 1956. *A forradalom Szegeden*, 78.

¹⁷ Bartha László: *Az 1956-os forradalom Szentesen*. Szentes, 2000. 7.

¹⁸ Farkas Csaba: *A politikai hatalom erőszakos fellépései Szegeden az 1956-os forradalom első napjaiban*. Szeged, 5. évf. (1993) 10. sz. 9–12.

¹⁹ Bálint: 1956. *A forradalom Szegeden*, 162. és 176.; Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 148–149.

²⁰ CsmL XXV. 9/b. B 1117/1957. Grynæus Tamás gyanúsítottai vallomásai.

JANCSÁK CSABA

A magyarországi hallgatói mozgalom bölcsője – a szegedi MEFESZ

Az 1956. október 16-án Szegeden megalakult Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ)¹ a 20. századi Magyarország egyik legjelentősebb ifjúsági kezdeményezése, mozgalma volt. E kijelentést több tényező is megerősíti. Egyfelől a hatalom 1957 kora tavaszától kezdődő erőteljes reagálása (csak Szegeden közel száz egyetemista vált a megtorlás áldozatává: az összes felsőoktatási intézményből való kiiltással, közbiztonsági őrizettel, vagy börtönbüntetéssel), másfelől az, hogy magát a szervezetet sem tudták és/vagy merték egy tollvonással egyszerűen megszüntetni, vagy működését erőszakkal betiltani, a MEFESZ működésének megszüntetése ugyanis a negyvenes évek utolsó harmadában már alkalmazott stratégia alapján történt. 1957 áprilisától a beépülés és többségbe kerülés után a tagok közti kohéziót felszámolták és ezzel lényegében belsőleg átalakították, majd – beolvasztatták a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, a KISZ-be. Itt céloim az, hogy a ME-

¹ A szervezet neve több helyen más-más alakban, a rövidítés néhol hibás feloldásban szerepel. E helyütt a történeti hűség végett kötelességünk tisztázni, hogy a szervezet nem utóda az 1948-ig működő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetének, nem azonos az 1945 júliusában a balatonlellel diákkonferencián alakult Magyar Egyetemek és Főiskolák Szövetségével és nem helyes a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége említés sem. Ugyanakkor mindegyik szervezet neve rövidítve MEFESZ. A mozgalom története már a kezdetétől teherként hordozta magán a név, egészen pontosan a betűszó feloldásának problematikáját. Már a szervezet megalakulásáról szóló első hír (Délmagyarország, 1956. október 18.) is rossz nevet tartalmazott: „A vita eredményeként új ifjúsági szervezetet alakítottak a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetségét...” A névkérdés eldöntését segíti a szervezet megalakulásáról hírt adó első hivatalos dokumentum, a Diáktestvéreink! című, 1956. október 17-én, Szegeden kelt felhívás, mely így kezdődik: „Mi, a Szegedi Tudományegyetem, a Szegedi Orvostudományi Egyetem, a Szegedi Pedagógiai Főiskola, a Szegedi Zenetanárképző hallgatói 1956. október 16-án létrehoztuk saját egyetemi ifjúsági szervezetünket a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét.” A felhívás aláírása pedig: „A szegedi MEFESZ.” Nyilvánvaló, hogy a forradalom napjaiban a MEFESZ-tagok nem foglalkoztak ezzel a marginális kérdéssel, sőt korábban, még az alakulás fázisában sem (mint ahogy erről az október 20-i ülés hangfelvétele tanúskodik) inkább a szervezet demokratikus létrehozásának elveivel és a tanulmányi, illetve politikai követelések megfogalmazásával foglalkoztak. A név kérdéséről vallott nézeteikről sokan sokféle publikációban beszámoltak. E tanulmány szerzője azt a feloldást látja bizonyítottnak, hogy az október 16-i alapításkor a szövetség nevének rövidítésében (MEFESZ), a második „e” ejtéskönnyítő hangként került a szóba. Jelen tanulmány témához lásd még: Nagy István: „... a fiatal szívek forradalma.” *A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban*. Szeged, 2005.; Szentirmai László – Ráczné Mojzes Katalin (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. Szeged, 1999.; Újszászi Ilona: *A szabadság pillangója. 1956 Szegeden, az egyetemen: emlékezések, írások, dokumentumok*. Szeged, 2006.

FESZ, mint hallgatói mozgalom, mint szervezet-kísérlet jelentőségét bemutassam és láttassam azt is, hogy a sok tekintetben a forradalom indítószikrájaként értelmezhető szervezet a felsőoktatás-politikában, az ifjúságpolitikában is jelentős nyomot hagyott. Az 1957 februárjában az újrainduló oktatás már egy más egyetemmel várta a hallgatókat: az oktatási kormányzat tulajdonképpen nem tudta/akarta teljes mértékben visszaállítani a forradalom előtti állapotokat.

Egy társadalmi mozgalom természete

A társadalmi mozgalmak egyfajta tükörként funkcionálnak az állami és politikai fejlődés esetében:² többnyire a legégetőbb problémákból jönnek létre, és megjelenési formáik is az egészet, annak determinációs struktúráit és mechanizmusait tükrözik. A társadalmi mozgalmak a társadalmi tanulás, az innováció, a reform funkcióiból vállalnak részt, és tanítanak, taníthatnak bennünket a társadalmi problémák megismerésére.

A társadalmi mozgalom csak a történelem ritka pillanataiban válhat a fejlődés igazi „motorjává”, formálójává. Lehet, hogy nem is igazán ezek a „mozgalmas” periódusok a fejlődés konstruktív pillanatai. A társadalmi mozgalmak történelmi szerepének van egy indirekt és talán egyértelműbben pozitív hatásmechanizmusa. A társadalmi mozgalmak, mintegy „katalizátor funkciót” ellátva, felvetnek olyan problémákat és megoldási módokat a politikai struktúrát illetően, amelyeket a politikai intézményrendszer átvállalhat és reformok révén intézményesíthet – ez viszont a kiváltó mozgalmak eltűnéséhez vagy intézményesítéséhez vezethet.

Mozgalmi célokra, elvekre épülő közösségi szerveződések történeti szakaszuktól függően céljaikat, motivációjukat és fejlődésüket tekintve sajátos körét alkotják az informális közösségek tágabb halmazának. Legtöbb esetben ugyanis flexibilis szervezeti formában működő közösségekről van szó, amelyeknél maguk a célok, s így az értékek-meghatározások is folyamatosan változ(hat)nak.

„Mert ilyen száz évben egyszer van. Száz évben egyszer van egy olyan pillanat, hogy két nap alatt meg tudsz mozgatni tömegeket, ezreket, és azt érzed, hogy mindenki egyetért veled, mindenki lelkes, mindenki jön mögötted. Ehhez az a helyzet kellett, az azt megelőző tíz éves kemény diktatúra. Az, hogy akkor még a II. világháború óta csak tíz év telt el, tehát nem voltak az agyak átmosva, mint aztán az azt követő három évtizedes Kádár-rendszerben. Akkor még mindenki élt valami, és amikor ez lángra kapott, akkor föllobbant és föllobbant. Ez magyarázza azt, hogy nemcsak mi, hanem egy héttel később 23-án ugyanez történik Budapesten. Egyszerűen mennek az emberek, senki nem tudja, senki nem vezeti őket, nincs vezető. A forradalomnak nincs vezetője.” (Kiss Tamás)³

Van azonban néhány érdekes, jól körülhatárolható pont, amely a kohézióját adja ezen csoportoknak. Az egyik a mozgalom kialakulását generáló társadalmi probléma, illetve annak forrásaként, előidézőjeként identifikált másik csoport. Sok esetben

² Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, 1998. E fejezet egy részlete Matiscsák Attilával írt tanulmányunkban is szerepel (A hallgatói mozgalom metamorfózisa – Centrumból a perifériára. Felsőoktatási Kutatóintézet, 2006, kézirat.)

³ http://www.mefesz.hu/mefesz.php?oldal=emlek&nev=kiss_tamas&p=7 A letöltés ideje: 2006. október 15.

a „másik csoport” meghatározása, a mozgalmi csoporttól, mint vonatkoztatási csoporttól való távolságának pragmatikus leírása és céljaik programszerű szétválasztása vezethet akár spontán jellegű mozgalom-hálózat kialakuláshoz, máskor azonban csupán egy adott érték (vagy közösségi érdek/érték képviselő) hiánya is elég hozzá.

„Csakis és kizárólag a DISZ, mint ifjúsági szövetség létezett, aminek mindenki kötelezően a tagja volt. Ez a DISZ-élet abból állt, hogy havonta egyszer a DISZ-titkár elmondott valami szentenciát a Szabad Népből, vagy valami brosúrárt felolvastott.” (Kiss Tamás)⁴

Az ötvenes évek magyar felsőoktatásának társadalmi környezete

A felsőoktatás az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszerrel, másrészt képzése rövid távú (terv)gazdasági célokat szolgált.

1949. és 1955. között a magyarországi felsőoktatási intézmények száma 19-ről 36-ra növekedett. A legnagyobb egyetem az 1950-től Pázmány Péter helyett Eötvös Lőránd Tudományegyetemnek nevezett budapesti volt, mellé zárkózott fel az 1953-tól Marx Károly nevét viselő Budapesti Közgazdasági Egyetem, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem, és a budapesti Semmelweis Ignác Orvostudományi Egyetem. Ekkor hozták létre a vészprémi Vegyipari Egyetemet, a szolnoki Építőipari Műszaki Egyetemet, a jogakadémiák 1949-ben történt – elsősorban ideológiai alapú – megszüntetése után a budapesti „tanács egyetemet”, az Államigazgatási Főiskolát, valamint az orosz tanárok képzésére hivatott Lenin Intézetet 1949-ben, majd 1951-ben az Idegen Nyelvek Főiskoláját.⁵

1953-ban Nagy Imre kormányfővé való előlépése után a felsőoktatás hajszálvékony ereiben egyfajta erjedéses reformhangulat jelent meg, úgy vélték, hogy itt a lehetőség arra, hogy újra fejlődni képes és valóban eleven egyetemi szellemi élet létezzen Magyarországon. Erősítette ezt a nézetet az, hogy a kormányprogram ismertetésekor a miniszterelnök kimondta: *„A fiatal, új értelmiség képzése terén oktatási rendszerünkben is megtalálható a túlzás.”*⁶ A kormányprogram következményeként jelentek meg Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter 1953. december 18-án a rektoroknak-főigazgatóknak tartott értekezleten elmondott beszédében azok a kérdések, melyeket az oktatók és hallgatók már régóta vártak és melyeket a hazai felsőoktatás ügyében a legégetőbb problémákként tartottak számon: *„fokozatosan rá kell térni az egyetemi tanítási és tanulási módszerek kialakítására, a hallgatóságnak önálló munkára, egyes kérdések elmélyült tanulmányozására való nevelésére, [...] világosan kell látnunk, hogy tudományos alkotó munka nélkül nem lehet valóban egyetemi színvonalú oktatást biztosítani.”*⁷

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Politikai Bizottsága 1953. december 23-i ülésén a fentebbi gondolatok alapján tárgyalta a felsőoktatás fejlesztésének kérdését,

⁴ Döbör András – Jancsák Csaba: *„Örvenhatnak az a megismételhetetlen hangulata” – beszélgetés Kiss Tamás szegedi diákvezérrel.* Belvedere Meridionale, 12. évf. (2000) 5–6. sz. 52.

⁵ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2000. 361.

⁶ Ladányi Andor: *Felsőoktatási politika 1949–1958.* Budapest, 1986. 87.

⁷ Idézi Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története.* Budapest, 2003. 339.

bár a centralizált irányítást fenntartották és az egyetemi autonómia visszaállítása sem történt meg. A változások azonban a felsőoktatás politikán belül a rektorok súlyának növekedését okozták. És bár az MDP Politikai Bizottsága a következő év február 10-én határozatban rendelkezett – a minőségi képzést előtérbe helyezendő – a középiskolás módszerek felszámolásáról az egyetemeken, néhány hónappal később, 1954 nyarától mégis a visszafejlesztés felé kanyarodott a felsőoktatás szekerének kormányrúdjá.

„1953 és 1956 között mintegy 20%-kal csökkent a felsőoktatás költségvetési támogatása.”⁸ A racionalizálás természetes módon okozott depresszív tüneteket az egyetemi katedrákon. Ladányi Andor említi meg, hogy elterjedt a „MÁV-köszönés”, „Még állásban vagyok.” Ladányi idézi az ELTE Párt VB jelentését is: „Az egyetemen mind tanári mind hallgatói vonalon nagyfokú politikai bizalmatlanság mutatkozik a felső vezetéssel szemben”.⁹

1955 tavaszán a nyitási politika a felsőoktatás esetében is visszafordult. „Az MDP KV március 2–4. közötti ülése a jobboldali elhajlásra hivatkozva vissza kívánt térni az 1953 június előtti politikához.”¹⁰ A visszarendeződési folyamat következménye volt az, hogy Erdey-Grúz oktatási miniszter a rektorokkal tartott értekezleten, 1955. április 8-án már ezt mondta: „A fő feladat [...] a tanulmányi fegyelem megszilárdítása, az ellenséges bomlasztó nézetek és terjesztői elleni ideológiai harc és emellett következetes és határozott adminisztratív intézkedések, ahol szükségesek. [...] Élesebb levegőt kell bevinni az egyetemekre.”¹¹

„Az 1953. júniusi határozat jobboldali eltorzítása az egyetemeken különösen éles formában jelentkezett és súlyos politikai helyzet kialakulásához vezetett. [...] Támadást indítottak egyetempolitikánk legfontosabb eredményei – a kötött tanrend, a hallgatók szociális összetétele, a marxizmus-leninizmus, az orosz nyelv és a katonai ismeretek oktatása – a legnagyobb egyetemi létesítményeink ellen. Felélénkültek a nacionalista, sovíniszta, irredenta, antiszemita nézetek, a parasztszármazású hallgatók körében helyenként életre kelt a narodnyik ideológia. [...] Oktatóink egy része nem foglal nyíltan állást a Párt politikája mellett. Az elmúlt másfél év alatt a jobboldali elhajlás következtében a párttag professzorok és oktatók politikai aktivitása jelentősen csökkent. [...] A fiatal tanszemélyzet magatartása és politikai fejlődése nem kielégítő. Nagy részük nem érdeklődik a marxizmus-leninizmus iránt. A burzsoá ideológia előretörését elősegítette a pártélet visszaesése is. Fiatal, többnyire kevés tapasztalattal rendelkező párttitkáraink nem egyenrangú partnerei az egyetemek állami vezetőinek. [...] A Központi Vezetőség megállapítja, hogy az egyetemeken előállott tarthatatlan helyzetért az Oktatási Minisztérium és az egyetemek vezetői a felelősek.

[...] Megfelelő rendszabályokkal – beleértve adminisztratív intézkedéseket is – véget kell vetni a rothadt liberalizmusnak és biztosítani, hogy az egyetemeken a párt politikájának és a szocializmus építésének megfelelő munka folyjék. Felelőssé kell tenni az egyetemek vezetőit az egyetem politikai helyzetéért. [...] Fokozatosan ki kell

⁸ Szögi: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története*, 341.

⁹ Ladányi: *Felsőoktatási politika 1949–1958*, 119.

¹⁰ Szögi: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története*, 343.

¹¹ Ladányi: *Felsőoktatási politika 1949–1958*, 125–126.

cserélni azokat az oktatókat, akik nem képesek az egyetemi hallgatók politikai nevelésére vagy a kellő színvonalú oktató-tudományos munka végzésére.” (Az MDP KV 1955. június 30-i határozata)¹²

Az „élesebb levegő” fuvallata érte el azt a tizenhét hallgatót, akiket 1955 tavaszán kizártak a magyarországi egyetemekről. A kizárási hullám folytatódott a következő, 1955–1956-os tanévben is. Az egész tanév során „200 hallgatót távolítottak el az egyetemekről”.¹³ E hullám – azzal a fő céllal, hogy a munkás- és parasztszármazású oktatók aránya növekedjen – kezdett végigsöpörni az oktatói karokon is.

A kor ideológiája és oktatáspolitikája közös erőfeszítéseinek „az ötvenes évek közepére sikerült elérni, hogy az egyetemekre és főiskolákra felvettek több mint 66%-a munkás- és parasztszármazású legyen. Az értelmiségi szülők gyermekeinek jóval nehezebb volt bejutniuk a felsőoktatásba. 1955-ben a jelentkezők közel 69%-át nem vették fel.”¹⁴

Az 1956 elejére a felsőoktatás szereplői (oktatók, nem oktató dolgozók, hallgatók, szülők és a szakmapolitika) számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi felsőoktatás válságba került. A válságot felismerve a különböző szakmai műhelyekben,¹⁵ később pedig párt, illetve állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. A hallgatótság az 1955–56-os tanév tavaszi félévében látványosan aktivizálódott. Az erjedés az őszi visszatéréskor kezdett megindulni.

„Egy pezsgés volt. Egy évvel korábban az véletlenül sem fordult elő, hogy az egyetemisták egymás között akár csak egy sarokban, vagy a diákszálló egy szobájában, vagy beszélgetés közben politikai kérdésekről váltottak volna egymással szót. Ez tabu volt. Egyszerűen nem merte senki megkockáztatni, hogy ha volt véleménye, akkor azt elmondja. 1956 szeptemberében már az egyértelműen érezhető volt, hogy valami változás előtt állunk. Valami történni fog, valami történik körülöttünk.” (Kiss Tamás)¹⁶

A folyamatok (és itt hangsúlyozni kell a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. február 14–25. között tartott XX. kongresszusán elhangzott Hruscsov-beszéd nyilvánosságra kerülésével¹⁷ kialakult hangulatot, a kommunizmus megjavíthatóságába vetett hit felerősödését) nyilvánvalóvá tették, hogy a rendszer megreformálása elodázhatatlan, ugyanakkor voltak, akik felismerték, hogy ez az átalakulás nem lehet végbe szerep- és értékváltás nélkül.

Jürgen Zinnecker-től tudjuk, hogy vannak pillanatok, amikor a fiatalok maguk fogalmazzák meg a mintáikat, ilyenkor a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái

¹² Magyar Országos Levéltár M-KS 276. f. 53/239. őe.

¹³ Szögi: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története*, 344.

¹⁴ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996., XII. B. 4. fejezet (Felsőoktatás, pedagógusképzés az ötvenes években) <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/12.htm#Heading13> A letöltés ideje: 2006. október 15.

¹⁵ Például a DISZ, Petőfi Kör, az ELTE Kolhoz Kör, és a szegedi József Attila Kör keretein belül. Lásd még: Péter László: *1956 előtt, alatt, után*. Szeged, 2006. A nyolcvanas években felújuló felsőoktatási kritikai és reform-vitákat és a társadalmi környezetet bemutatja Palovecz János: *A magyar felsőoktatás helyzete*. Budapest, 1981.

¹⁶ Döbör–Jancsák: *„Övenhatnak az a megismételhetetlen hangulata”*, 53.

¹⁷ Erre lásd például: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=12916> illetve <http://hvg.hu/vilag/20060312grajewski.aspx> A letöltés ideje: 2006. október 15.

eltérnek a hagyományos normáktól.¹⁸ Ez az 1956-os hallgatói mozgalom, a MEFESZ létrejöttének alapja az tehát, hogy felértékelődött a nemzedéki-ifjúsági autonómia szerepe és ennek érlelő melegágyát az állam és a politikai rendszer működéséről, valamint az ideák és a valóság viszonyáról tapasztalati úton szerzett ismeretek,¹⁹ illetve az egyetemeken még hagyományosan meglévő Humboldt-i²⁰ autonóm légkör alkották. Az egyetemi ifjúság 1956. október 16-án mintakövetőből mintaadóvá vált.

„Szükségünk van egy új szervezetre, amelyik kizárólag a mi sajátos érdekeinket védi. Erre más szervezet nem képes. A DISZ-ben nemcsak az egyetemi ifjúság problémái forognak szőnyegen. Amennyiben tehát például egy ifjúmunkás ügy nagyobb jelentőségű, a mi problémáinkat időben megelőzi. Mi ezt nem minden esetben várhatjuk meg, ha úgy érezzük, hogy sürgős az ügyünk. A DISZ-ben különben is megrendült a bizalom, az új szövetség jelentősége tehát világos.” (MEFESZ SZMSZ 1/a indoklása)

1950-ben két szegedi felsőoktatási intézmény működött Szegeden, a Szegedi Tudományegyetem és a Pedagógiai Főiskola. A tudományegyetemet öt kar alkotta, a Jogi, Bölcsész, Természettudományi, Orvosi és Gyógyszerésztudományi Karok. Az orvosegyetem 1951-ben kivált, de politikai vezetését továbbra is az egyetemi párt-szervezet látta el. A Gyógyszerésztudományi Kar pedig tulajdonképpen a TTK-hoz tartozott. A Pedagógiai Főiskola önálló intézmény volt, politikai vezetését azonban szintén az MDP egyetemi Végrehajtó Bizottsága tartotta a kezében.

Noha a mai szegedi felsőoktatási képzés két iránya, a zenetanárképzés és a védőnőképzés már az ötvenes években is jelen volt Szegeden, de középiskolai szintű végzettséget adott. Sőt éppen a MEFESZ 1956. október 20-i programjában szerepelt az, hogy „A zenei szakiskola főiskolai jellegének elismerését követeljük, a hallgatók számára rendes egyetemistákat megillető jogokat követelünk.” (9. pont), továbbá „A védőnőképző főiskolai jellegének elismertetése, és a hallgatók számára rendes főiskolásokat megillető jogokat” (10. pont).²¹

¹⁸ Zinnecker, Jürgen: *Fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához.* In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Szeged, 2006. 69–95.

¹⁹ „Nem mondanám ezt politikai irányvonalnak, inkább egyfajta érzelmi ráhangolódás, tehát az a fajta élményanyag, amiről az előbb beszéltem, hogy nem vesznek fel az egyetemre jeles érettségi ellenére, csak azért, mert az én apám és anyám tanító, tehát értelmiségi. Látom azt, hogy azok, akik úgy mond a hatalom birtokosai – a munkások és parasztok –, még talán rosszabbul élnek vagy még nagyobb nyomorban, nagyobb elnyomásban. Nem is a nyomor itt a legérdekesebb dolog, mert hiszen háború után vagyunk, ebből következőleg bizonyos fokig természetszerű, hogy szegények az emberek. De milyen terror alatt élnek!” (Kiss Tamás) http://www.mefesz.hu/mefesz.php?oldal=emlek&nev=kiss_tamas&p=1 A letöltés ideje: 2006. október 15.

²⁰ Az egyetemek a Tudomány várai. Lásd még: Tóth Tamás: *A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig.* In: uő. (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok.* Budapest, 2001. Szövege az interneten is olvasható: <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm> A letöltés ideje: 2006. október 15.; Kozma Tamás: *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája.* Budapest, 2005.

²¹ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – Szeged, 1956.* Szeged, 2002. 116.

A MEFESZ szervezésének első lépései

Október 10-től Kiss Tamás és Lejtényi András magukban tervezgették a DISZ-szel párhuzamosan működő, de az egyetemistákat-főiskolásokat képviselő, önálló és valóban alulról építkező szervezet létrehozásának gondolatát és lehetőségeit.

„...előzetesen a *Virág cukrászdában kidolgoztunk mi* [Lejtényi, Kiss és Tóth Imre – J. Cs.] egy ideiglenes szervezeti szabályzatot, mely kb. a következőket tartalmazta: érdekvédelmi szervezet (nevet nem adtunk még akkor neki), mely a hallgatók tanulmányi, szociális és kulturális problémáival foglalkozik. A DISZ mellett működne. Felépítése alulról jövő választásokkal lenne megalkotva. A legfelsőbb szerv az Egyetemi Diáktanács, ennek határozathozatali joga nem lett volna, csak végrehajtó szerv. Következő szerv lefelé kari tanácsok, évfolyam és tanulmányi csoport megbíztak. Határozathozatali jog a diák nagygyűlésnek, kari gyűléseknek és évfolyamgyűléseknek lett volna.”²²

Mindeközben egy levél érkezett a budapesti bölcsészkarról Alaksza Helmut joghallgatónak, aki Lejtényivel és Kissel beszélt meg a levél²³ tartalmát. A pesti bölcsészhallgatók az orosz nyelv fakultatívva tételéért sztrájkfelhívást tesznek közzé. Kiss és Lejtényi és társaik elhatározzák, hogy nemcsak a követeléseket bővítik majd ki speciális, a szegedi hallgatókat érintő követelésekkel, de a szervezet megalakítására is kísérletet tesznek.

Október 15-én délelőtt az egyetemi Diáklklubban elfogadták a szervezetszabályzat-tervezetet és a „Diákszövetség” ideiglenes elnevezést is. Itt véglegesítették azt a javaslatot is, hogy az egyes karok 3–3 főt választanak, akik az úgynevezett 18-as bizottságban, a végleges SZMSZ-t és programot kidolgozó testületben képviselik a kari hallgatókat. Október 16-án a Bölcsészettudományi Kar *Auditorium Maximum*-ában zászlót bontott a MEFESZ.

„Ez egy zajos este volt. Bár akkor még néhányan, Lejtényi, Gönczöl, jómagam, Tóth Imre, úgy egy hatan-nyolcan – a legagilisabb résztvevői ennek a csapatnak – vonultunk át valamelyik koleszba, azt hiszem. Megfogalmaztunk – kis írógépén valaki leírta – egy »Csatlakozzatok!« című írást az ország összes egyetemistájához. Ebben megállapítottuk, hogy mi megalapítottuk Szegeden a MEFESZ-t.”²⁴

„Diáktestvéreink! Mi, a Szegedi Tudományegyetem, a Szegedi Orvostudományegyetem, a Szegedi Pedagógiai Főiskola, a Szegedi Zenetanárképző hallgatói 1956. október 16-án létrehoztuk saját egyetemi ifjúsági szervezetünket, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét. Célunk a gondolat szabadsága, a Sztálin és Rákosi

²² Csongrád megyei Levéltár B1249/1957. 169. Tóth Imre vallomása.

²³ Péter László mutat rá, hogy először a Művelt Nép 1956. szeptember 2-i számában, Gáti Károly *Az iskolának vagy az életnek?* című cikkében vetette föl az orosz nyelv fakultatívva tételének követelményét. Miképpen Péter László felveti: lehetséges, hogy ezek a sorok ösztönözték „azokat a pesti bölcsészhallgatókat, akik október 10-én sztrájkfelhívást bocsátottak közre 22-ére: „Első lépésünket az orosz nyelv fakultatívva tételéért kell tennünk!” Ezt a levelet küldte el Román Károly pesti bölcsészhallgató szegedi barátjának, Alaksza Helmut joghallgatónak. Ő ezt mutatta meg évfolyamtársainak, Kiss Tamásnak és Lejtényi Andrásnak. (Péter László: *Vita Gáti Károlyllyal*. lobby@list.hungaria.org)

²⁴ „Soha, sosem az Én került az előtérbe, hanem mindig a Mi” – interjú Kiss Tamással (Készítette: Döbör András – Jancsák Csaba, 2001.) In: Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 138.

által ránk kényszerített szellemi iga lerázása. Meg akarjuk védeni sajátos egyetemi érdekeinket, szabadon akarunk haladni, fejlődni. A DISZ – tapasztalatunk szerint, melyet maga a DISZ Központi Vezetősége is beismer – elvesztette az ifjúság bizalmát, ezenkívül messze elmaradt fejlődésében a Párt mögött. Mi nem várhatjuk meg, amíg utoléri. Nem várhatunk, mert fejünkre ég a ház. Ezért a XX. kongresszus szellemében egy új, a DISZ-től teljesen független ifjúsági szervezetet hoztunk létre, amely kizárólag a mi: egyetemisták és főiskolások érdekeit képviseli. Mi, szegediek megtettük az első lépést, felhívunk benneteket: csatlakozzatok! Terjesszük ki országos méretűvé a MEFSZ-t! Diáktestvér! Rólad is szó van, a Te érdekeid forognak kockán. Egységben az erő! Csatlakozz a MEFSZ-hez! Szeged, 1956. október 17. A szegedi MEFSZ.”²⁵

Az ülés utáni teendők a kari MEFESZ-szervezet megalakítása, a három kari képviselő megválasztása és a kari hallgatókat érintő programponctok megfogalmazása voltak. Jellegzetes, hogy a 16-i ülésen elhangzottak alapján és azok által ihletetten minden kar saját szakmai, oktatáspolitikai reformkövetelésekkel alkotta meg a maga MEFESZ-szervezetét.

„Mint utólag kiderült – hát akkor mi nem tudtuk természetesen, csak éreztük – mindenütt megvolt a megfelelő besúgóhálózat. 16-án este már a pártbizottság mindenről tudott. Hogy itt valami oltári baj van elvtársak, itt föllázadt az egyetemi ifjúság, itt követelik a szovjet csapatok kivonását, itt választásokat követelnek, itt a Rákosiék fejét követelik és még a tanulmányi követeléseket is ráadásul. Itt valamit tenni kell. Akkor kiadták a DISZ bizottságnak, hogy azonnal üljenek le, mert úgy látszik, – így utólag mondom – hogy ahhoz nem érezték elég erősnek magukat, hogy egyszerűen szétcsapjanak köztünk és azt mondják, hogy na, ki volt az a tíz ember, kirúgni az egyetemről minimum, ne adj Isten mondjuk csak izgatásért két évre becsukni. Ezek nem voltak elég erősek. Tehát megbízták az egyetemi DISZ bizottságot, hogy vegye föl a hangadókkal, a vezetőkkel a kapcsolatot, és próbálja őket rábeszélni, hogy a DISZ-en belül maradjanak, és majd a DISZ felvállalja ezeket a problémákat.”²⁶

A DISZ-szel való tárgyalásokon jelen volt Sipos Géza, a Magyar Dolgozók Pártja szegedi Tömegszervezeti Osztályának vezetője és Kuszin Miklós, a DISZ Csongrád megyei Bizottságának titkára.

„A hosszú asztalnál ott ültek a DISZ-vezetők, itt meg ültünk mi. Nem mind a 18-an, de mit tudom én tízen, valahányan. Formálisan nem alakult meg a szervezet, mert ahhoz engedély kellett, de mi megalakítottunk tekintettük, és ez elég volt. Gyakorlatilag két napig azon ment a vitatkozás, hogy maradjunk-e a DISZ-en belül, tehát ne csináljuk ezt a külön szervezetet, hanem mint DISZ-tagok – mert ahányan voltunk, minden DISZ-tagok voltunk, sőt voltak köztünk DISZ vezetők is, bár csak csoportvezetők, nem felső vezetők. Szóval maradjunk a DISZ-en belül és ott követeljük ezeket a jogokat. De ennek a 18-as csapatnak talán egy vagy két ember kivételével a nagy többsége, és alapvetően jómagam, az Andris és a Totya is azt mondta, hogy szó se lehet, mi a DISZ-szel nem közösködünk, már ebből nekünk elégünk van, hazudatok eleget, hülyéztetek eleget. Ezt most már mi végigcsináljuk.”²⁷

²⁵ Közli: Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 179.

²⁶ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 138. Az egyetemi és főiskolai DISZ bizottsággal való tárgyalás október 18-án délelőtt 8-kor kezdődött meg.

²⁷ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 140.

A MEFESZ céljai

„A szövetség célja, hogy az egyetemokről és főiskolákról kikerülő ifjúság, mely a nemzet agyát van hivatva képviselni, ne közönyös passzív tömeg, ne gyáva, gerincetlen és önző réteg legyen, hanem népéért, hazájáért, boldogabb jövőnkért harcoló bátor, lelkes sereg. Ne riadjon vissza az igaz szó kimondásától, hanem képzettségével, tudásával, tehetségével népiünket, hazánkat szolgálja.” (MEFESZ SZMSZ 5.)

A MEFESZ formálisan a BTK Auditorium Maximumában 1956. október 20-án tartott nagygyűlésen alakult meg. Az október 20-i nagygyűlésen a Magyar Rádió hangfelvételt készített. Pálfi Gyula, a főiskola Pedagógiai Tanszékének tanársegéde közbenjárására Budapestről Garai György érkezett, aki rögzítette az ülést.²⁸ Az ülésen Gönczöl Dezső pedagógiai főiskolai hallgató mondott köszöntő beszédet, Lejtényi András joghallgató ismertette a MEFESZ Szervezeti és Működési Szabályzatát, majd Kiss Tamás joghallgató a MEFESZ programját, tehát a tanulmányi és politikai követeléseket. Kiss hangsúlyozta, hogy a program, a követelések a szegedi MEFESZ programja, a kari követeléseket a kari gyűlések alkotják/alkották meg. Itt jegyzem meg, hogy e kijelentés már utalt arra, hogy az új szervezet minden elemében érvényesíteni fogja a szubszidiaritás elvét, tehát valóban alulról építkező szervezet lesz.

Az európai demokráciák több évszázados fejlődésének egyik kézzelfogható társadalmaszervezési végterméke a szubszidiaritás elvének széleskörű alkalmazása. Az a gondolat, amely szerint a helyi problémákat legjobban az érintettek tudják hatékony önszerveződés révén megoldani, a nyugati demokráciákban általánosan elfogadott gyakorlattá vált. A szubszidiaritás ugyanakkor nem csak és nem elsősorban területi tagolódást, hanem a feladatok ésszerű megosztását is jelenti. Különösen érvényes ez a felsőoktatásra, ahol a hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban egyre bővülő hatáskörrel vonták be a tanulókat.

A demokratikus intézményrendszerek működésének, működőképességük megőrzésének alapvető eszközei az önkormányzatok. A társadalmi öngazdálkodás és sajátos szervezeti keretei egyaránt alkalmasak a szakmai és a politikai érdekek és értékek artikulációjára. A kérdések és a problémák felvetésének és rendezésének delegálása úgy az érintettek, mint a központi hatalom szempontjából evidens érdek.

A nagy rendszerekben mutatott életképesség és sikeres működés indokolta az önkormányzatiság kialakítását a felsőoktatási intézmények sajátos rendszerében is. Az érdek képvisellete, a problémák felvetése, megoldási javaslatok kidolgozása, elfogadása és végrehajtása is olyan feladatok, amelyekkel a leginkább eredményesen a közözetet sajátként kezelő diákképviselők tudnak megbirkózni.²⁹

„Érdekeinket mi ismerjük legjobban: a mi feladatunk, hogy ezeket képviseljük, és ha kell, meg is védjük. Rajtunk kívül álló szervezet olyan vezetőséggel, amely nemcsak a mi képviselőinkből áll, nem tudja oly nyomatékkel védelmezni a mi érdekeinket, mint mi. Nem vagyunk kisgyerekek, akik nem tudják megállapítani, hogy

²⁸ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 163.; a nagygyűlés magnetofon-felvételének szövege olvasható a <http://www.mefesz.hu> honlapon.

²⁹ Itt mondom köszönetet Benked László, Csirke Balázs, Hamvas László, Kádár Péter, Kátai Gábor, Kucsera Tamás és Ocsovai Tamás egykori HÖK-vezetőknek a hallgatói önkormányzatiság és a szubszidiaritás témájában folytatott igen tanulságos beszélgetésekért, melyeket 1999. és 2006. között több alkalommal folytattunk. Gondolataik segítettek megérteni a rendszerváltás utáni magyar hallgatói mozgalom e fontos alapeszményét.

mi a helyes, mi a helytelen. Tapasztalatunk az, hogy csak azt tudjuk elérni, amiért megharcoltunk, amit magunk kívántunk.” (MEFESZ SZMSZ 2/c)

Ezek a felismerések vezettek a hallgatói önkormányzatiság bevezetésére a rendszerváltozás hajnalán is. Ma már tudjuk, hogy a hallgatói mozgalom úgy 1956. október 16-án, mint 1988. október 24-én Szegedről indult. Ez utóbbi óta eltelt csaknem húsz év tapasztalataiból világosan lesűrhető, hogy a nyugati demokráciák több évszázados „tanulóidejét” nem lehet egy-két évtized alatt behozni. A legutóbbi tizennyolc év alatt létrejöttek a legkülönbözőbb szakmai és intézményi alapon szerveződő diákképviselések, melyek mind az egymással, mind az általuk képviselt hallgatóssággal való kapcsolatukban, szakmai munkájukban továbbfejlesztésre, hatékonyságuk növelésére szorulnak.

A mozgalmak elindulásakor elementáris igényként merült fel, hogy mivel a felsőoktatási hallgatók világát, érdekeit, céljait speciális egyediségek jellemzik, azok artikulációját és képviselését maguk a diákok végezzék. Ez a hallgatói mozgalom mindenkor indítósíkjára. És ma is ez adja a hajtóerejét. Itt jegyezzük meg, hogy véleményünk szerint a felsőoktatás mindhárom alrendszerének (szakigazgatás, oktatási intézmények, hallgatói önkormányzatok) érdeke, hogy a hallgatói képviselő hatékony munkát tudjon végezni.

A MEFESZ tanulmányi követelése³⁰ és aktualitásuk

„1. Az egyetemi ifjúság káderezését a párt augusztusban hozott értelmiségi határozatának szellemében végezzék.

2. A Szegedi Egyetem – mint újság – az egyetemi és főiskolai hallgatók sajtóorgánuma legyen, ez tükröződjék tartalmában és formájában.

3. A diákjelölti bizottságba küldendő tagot a kari gyűlések válasszák.

4. Követeljük a szabad elvi viták rendezésének jogát.

5. Túlterhelések megszüntetése:

a) A nőhallgatók számára töröljék el a honvédelmi oktatást, a férfi hallgatók órászámát heti 2 órára csökkentsék,

b) A nem szaktárgyakból megfelelt-nem megfelelt értékelés legyen.

c) A marxizmus oktatását szabadítsák meg a dogmatizmustól, a minősítés megfelelt-nem megfelelt legyen. Kevesebb kötelező órát, több speciálkollégiumot.

6. a) Szálló- és lakásügyben lakásügyi bizottságot hozunk létre, mely megállapítja a lakások maximális bérét.

b) A szálló igazgatójának kinevezésénél az ifjúság képviselőjének vétőjoga legyen.

c) A felszabaduló középületekből az igények szerint diákszállókat hozzanak létre.

7. a) Külföldi utazások szervezése keletre és nyugatra.

b) 50%-os utazási kedvezményt követelünk belföldi utazásokra.

8. Általános jegyedvezményt követelünk minden kulturális rendezvény minden előadására: mozi, színház, hangverseny stb.

9. A zenei szakiskola főiskolai jellegének elismerését követeljük, a hallgatók számára rendes egyetemistákat megillető jogokat követelünk!

10. A védőnőképző főiskolai jellegének elismertetése, és a hallgatók számára rendes főiskolásokat megillető jogokat.”

³⁰ Közli: Kiss: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, 115–116.

A mai hallgatók életében (noha jelentős változások történtek a MEFESZ színpadra lépése óta eltelt ötven év alatt) e követelések egyike-másika ma is aktuális jelentést hordozhat. A Szegedi Egyetem ma is az egyetem (vezetésének) lapja professzionális körülményekkel és professzionális stábbal, melyben helyet kapnak fiatalok és egyetemisták is, mégsem egy klasszikus értelemben vett diáklap, hanem az egyetem-marketing eszközeként pozícionált sajtótermék. A szabad elvi viták rendezésének joga láthatólag megilleti az egyetemi polgárokat, azonban a mai felnőtt világ gyakorlatilag kitiltotta az egyetemekről a közéleti vitákat, azzal a céllal, hogy távol tartsák az oktatási intézményt a politika sodrásától. Az egyetemeken ma létező képzési rendszer tulajdonképpeni alapja a felsőoktatási életút szabad választása, azonban még ma sem valósult meg az, hogy a nem szaktárgyakból megfelelt-nem megfelelt értékelés legyen. A kreditrendszer ellenére a tanrendek általában kötöttek, a speciálkollégiumok száma kevés, az órák nagy része kötelező a mai magyar felsőoktatásban. A mai kollégiumok vezetőinek kinevezését a hallgatói önkormányzatok véleményezik, de nem rendelkeznek vétőjoggal. Magyarország kapitalista útra térése eltörölte a diákság speciális helyzetéből adódó kulturális kedvezményeket. A többi követelés megvalósultnak tekinthető. Szeretnénk itt hangsúlyozni, hogy a zenei szakiskola (Szegedi Zeneművészeti Konzervatórium) 2003-ban lett Kar az egyetemen, tehát e követelésre (noha megvalósult), mintegy negyven évet kellett várni.

A magyar hallgatói mozgalom bölcsője

A MEFESZ alapítóival és vezetőivel készített mélyinterjúk és a dokumentumok elemzése után a szegedi felsőoktatási hallgatók által 1956. október 16-án létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének szerepét a következőképpen értekelhetjük.

Az önálló egyetemi ifjúsági szervezet ötlete szegedi egyetemistákban (Kiss Tamás, Lejtényi András) született meg. A szervezet nem a hatalom kezdeményezésére jött létre. A szervezők célja kezdetben (október elejétől 16-áig) alulról építkező ifjúsági érdekvédelmi szervezet létrehozása volt, melytől a felsőoktatási diákságot érintő tanulmányi és szociális kérdések megoldását várták. A szövetség összetartó erejét a hallgatói szolidaritás eszméjében látták. A célok között megjelent már ekkor is nagyobb szabású, a tanulmányi és szociális követeléseken túlmenő kérdés is, például a szabad elvi viták rendezése jogának megteremtése.

„A MEFESZ tagjának jogában áll számítani a szövetség szolidaritására és támogatására jogos és indokolt esetben. A MEFESZ egyik fő feladata, hogy a legmesszebbmenőkig védelmezze a hallgatóság érdekeit. A szövetséget az egyes tagok összessége alkotja, tehát minden olyan ügyben, mely a szövetség érdekeit, tekintélyét érinti, a tag számíthatson a szolidaritásra. Enélkül az egyes tagok nem mernének olyan javaslattal, határozati vagy követelési indítvánnyal előjenni, mely esetleg az állami vagy pártvezetőség felé irányulna, mint például most is volt az orosz nyelv. Természetesen a MEFESZ nem áll ki olyan esetekben senki mellett sem, ha az illető a törvényekbe, erkölcsökbe, vagy az esetleges egyéb jogszabályokba ütköző cselekményt hajtana végre.” (MEFESZ SZMSZ II. fejezet 5.)

„A MEFESZ-t azért hoztuk létre, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók érdekeit védelmezzük. Minden MEFESZ tagnak a józan ész szavára hallgatva arra kell törekedni, hogy ezeket az érdekeket, melyek az ő érdekei is, védelmezze. Ne tévesszük

A forradalom és a felsőoktatás

szem elől, hogy mindnyájan egyért vagyunk, egy pedig mindenkiért.” (MEFESZ SZMSZ II. fejezet 6.)

A MEFESZ, mint szervezet a közvetlen demokrácia elvei alapján jött létre. A Szervezeti és Működési Szabályzatban biztosították a tagok teljes gondolat-, vélemény- és döntési szabadságát. Az egyszemélyi vezetést, illetve „a vezetésnek a tömegektől való elszakadását” alapszabályi szinten is kizárták.

„A MEFESZ működésében független szabad szervezet. [...] A MEFESZ működésének alapelve a demokratizmus, a legszélesebb térre kiterjeszkedően. Ennek értelmében, valamint az egyszemélyi vezetés elkerülése végett határozatainkat csakis úgy hozhatjuk, hogy azt a tagság többsége elfogadja. A felülről jövő utasítgatások káros rendszerének elkerülése végett kizárólag a tagság hozhat határozatot.” (MEFESZ SZMSZ I. fejezet 2.a)

„A MEFESZ az egyetemi és főiskolai hallgatók szervezete. Minden hallgatónak, illetve a MEFESZ minden tagjának tanácskozási jogot kell adni, biztosítani, miáltal a közvetlen demokrácia elvét biztosítjuk. Ugyanez vonatkozik a szavazati jogra is. Elég baj volt eddig azzal, hogy a tagok nem merték kifejezni véleményüket. Helyesnek tekinthető tehát az az álláspont, hogy legyen egy olyan nyilvános fórumunk, ahol mindenki szabadon, minden megtorlás vagy esetleges hátrány nélkül elmondhatja véleményét.” (MEFESZ SZMSZ II. fejezet 3.)

„Ha egy álláspont a vita folyamán alulmarad, ez nyilvánvalóan azért következik be, mert az nem helyes. Ami helyes, mindnyájunk érdeke. Ami mindnyájunk érdeke, annak kivívásáért harcolni kötelező. A mi megbízottjaink ne vezetők legyenek a szó rosszabb értelmében, hanem az ifjúság akaratának hű és pontos végrehajtói. A felülről jövő utasítgatások rendszere elméletileg hibás, gyakorlatilag helytelen.” (MEFESZ SZMSZ II. fejezet 7.)

Maga a MEFESZ mint hallgatói öntevékeny kezdeményezés jött létre. Mint szervezet, napi ügyviteli működését nem tudta megkezdeni, mert a forradalmi napok, majd a megszállás és a megtorlások abban megakadályozták. A MEFESZ tehát, mint társadalmi mozgalom egyfajta tükröként funkcionál számunkra a tekintetben, hogy társadalmi szinten is, de ugyanakkor a felsőoktatási és az ifjúsági szcénarióban is megjelenő legégetőbb problémákra utaló kérdésekből és az azokra született válaszokból született meg. A MEFESZ mozgalmi célokra, elvekre épülő közösségi szerveződés volt, s mint ilyen legfőbb jellemzői, hogy értékek mentén jött létre és flexibilis szervezeti formában működött (tudatosan nem választottak elnökséget, elnökök). Ugyanakkor az október 17-i Diáktestvéreink! című felhívás országos hallgatói önkormányzat létrehívását tartalmazta.

Október 16-án a szervezet megalakításának szándéka és a tanulmányi és szociális követelések elhangzása mellett a magyar társadalmat, tehát az egész ország sorsát érintő politikai követeléseket is megfogalmaztak. E követelések nagy részét, már mint a szegedi MEFESZ programját fogadták el október 20-án a Magyar Rádió magnetofonja előtt.

A mozgalom kohézióját két ponton mutathatjuk ki. Az első a hallgatók által megismert, a saját bőrükön megtapasztalt társadalmi problémák, a második az úgynevezett másik csoport, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) elleni fellépés. A MEFESZ esetében a lázadás kezdetben az ifjúságot irányító (infantilizáló) szervezet ellen, majd pedig a paternalista állam ellen történt. A MEFESZ a totális rendszer

által uralni kívánt ifjúsági scenáriót akarta átalakítani, annak egyetemi alrendszerének működtetésében akart részt venni. E tevékenységet az állam és a párt már kezdetben is lázításnak, közösségi izgatásnak tekintette.

Az október 20-i szegedi nagygyűlés után küldötteket indítottak szerte az országba. A küldöttek vitték tova a MEFESZ üzenetét. A következő napokban sorban alakultak a felsőoktatási intézmények MEFESZ-szervezetei: október 21-én Sopronban (Dimitrov téri kollégium) és Veszprémbe; 22-én Gödöllőn, Debrecenben (Benczúr utcai diákszálló) és Budapesten (Műegyetem, valamint Kertészeti és Szőlészeti Főiskola); 23-án Mosonmagyaróváron (Mezőgazdasági Akadémia). A legismertebbek talán az október 22-i budapesti műegyetemi és a debreceni Benczúr kollégiumi nagygyűlések voltak, melyeken a műegyetemisták és a debreceni hallgatók is csatlakoztak a MEFESZ-hez, az ott megfogalmazott pontok (amelyeket a szegedi pontok alapján fogadtak el) váltak másnap – a debreceni és a budapesti demonstrációval – a forradalom követeléseivé.

Tudjuk, hogy egy társadalmi mozgalom csak a történelem igen ritka pillanataiban válhat a fejlődés igazi motorjává, akkor, amikor az általa felvetett problémákat és megoldási módokat a régi vagy az új politikai intézményrendszer átvállalja és intézményesíti.³¹ Ez azonban a MEFESZ esetében – éppen az állam paternalista, diktatórikus jellege miatt – nem történhetett meg. De a második világháború óta az első, alulról építkező hallgatói mozgalom jelentőségét nem az intézményesülés alapján vizsgáljuk. Jelentőségét abban látjuk, hogy ezen kérdéseket és válaszokat az adott történelmi pillanatban felvetette, tehát a forradalom szempontjából egyfajta katalizátorként viselkedett.

A MEFESZ-nek az országos léptékű oktatáspolitikára gyakorolt hatása közül talán a legjelentősebb az, hogy 1956 novemberében Baróti Dezső és professzortársai elhatározták, hogy a spontán kialakult egyetemi autonómiát (a MEFESZ október 20-i követeléseinek egyike volt az egyetemi autonómia szavatolása) legalizálják és ezért egy törvényjavaslatot szerkesztettek az egyetemek státuszáról. Tervezetüket az oktatási kormányzat természetesen elutasította.³²

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a szegedi hallgatók kezdeményezésének elévülhetetlen szerepe volt a magyar társadalomban a felsőoktatási témák felmutatásával, az ifjúság problémái felé való figyelem megjelenítésével és a közélet ilyen irányú tematizálása révén. A MEFESZ október 20-i nagygyűlése után (politikai követeléseit és küldötteinek tevékenysége által) az országos politikában fejtett ki óriási hatást. Mondhatjuk: a forradalom indítószikrája volt. Mint ifjúsági mozgalom pedig napjaink diákmozgalmának, az 1988 szeptemberében induló hallgatói önkormányzatíságnak volt az előhírnöke. Úgy véljük, hogy a MEFESZ az egyik legjelentősebb hallgatói demokrácia-kísérlet volt a 20. században.

³¹ Kozma: *Ki é az egyetem?*, 117–129.; lásd még: Szabó: *Társadalmi mozgalmak*, i.m.

³² Újszászi: *A szabadság pillangója*, 65.

NAGY ISTVÁN

A szegedi pedagógiai főiskolások és tanáraik 1956-ban

Amikor arra keresünk választ, hogy 1956-ban a szegedi egyetemisták és főiskolások mit és hogyan akartak cselekedni, érdemes szocializációjukat röviden áttekintünk.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc szegedi eseményeinek főiskolás szereplői többségükben 18–24 évesek voltak, közülük a legtöbben II–III. évesek, tehát 1932–1937 között, illetve nagy részük 1934–1936 között született. A szocializáció feltételeinek vizsgálatokor számba kell vennünk a családi adottságokat, a társadalmi kötődéseket, a történelmi kort és a vizsgált korosztály kapcsolatát a korabeli politikai eseményekkel.

A család mindig az elsődlegesen meghatározó társadalmi közösség az egyén fejlődésében. A szülők foglalkozása, beosztása és ezen keresztül a társadalommal való kapcsolata döntő jelentőségű a felnőtté válásban. A 255 jelentkezőből a főiskolára 1955-ben felvett száz elsőéves származás szerinti megoszlása a következő volt: munkás 43, paraszt 35, értelmiségi 8, alkalmazott 3, egyéb (kisiparos, kiskereskedő, kistisztviselő) 11 fő. A Szegeden tanuló főiskolások több mint háromnegyede (78%) kisjövedelmű munkás vagy paraszt származású volt a szülők foglalkozása szerint. A fennmaradó egynegyedük (22%) értelmiségi, elsősorban tanár és tanító, továbbá kisiparos, kiskereskedő, kistisztviselő családból való volt.¹ Természetesen nagy hatást gyakorolt rájuk az életkor különböző szakaszaiban a családtagok száma, a rokoni kapcsolatok, a baráti kör, majd az alsó- és középfokú iskolák, az egyházhoz, a társadalmi szervezetekhez való szülői viszony is. Természetesen nem tudunk, de nem is feladatunk az eseményekben szereplő minden egyetemistáról és főiskolásról eset tanulmányt készíteni, de azok a kapcsolatok és hatások, amelyek Szegedre kerülésük előtt érték őket, meghatározók voltak itteni baráti, emberi, társadalmi kapcsolataikra, politikai állásfoglalásaikra és tanulmányi munkájukra, valamint tanáraikhoz való viszonyukra.

Végül, de korántsem mellékesen azokat a történelmi viszonyokat, eseményeket is figyelembe kell vennünk, amelyek felnőtté válásuk során a családra, a társadalomra, iskolai és egyéb közösségeikre tőlük függetlenül, de meghatározó módon hatottak. 1956-ban a 18–24 évesek a második világháború kitörésének és kiteljesedésének időszakában éltek gyermekkorukat, sokan csonka családban. Vagy azért, mert az apjuk katona volt, vagy azért, mert fogságba került, vagy legrosszabb esetben meghalt. Ez az időszak minden családot kisebb-nagyobb mértékben érintett. A közellátás fokozatos súlyosbodása, a társadalom megszokott szervezettségének szétesése, majd a front áthaladása az országon, a háborús károk sokszor elviselhetetlen teherre váltak a családok számára. Különösen a kisgyermeknek és az iskolás korúaknak. Akik 1953–1954-ben érettségiztek, azok 1944–1949 között az iskolában megérték az elemi iskola nyolcosztályossá szervezését, az egyházi iskolák államosítását, a korábbi

¹ Csongrád megyei Levéltár (a továbbiakban: CsmL) XXVI. 3. 49. f. 1955. július 27.

iskolai szervezetek megszűnését és újak szervezését. Akik kiscserkészként voltak elemisták, úttörőként érték meg a serdülőkort, és lettek a Diákszövetség, majd a DISZ tagjai. Többször is változott az iskolai oktatás tanterve, óraterve, az egyes tantárgyak tanmenete, a tanárok tantárgyi tematikái. Különböző okok miatt sokat változott az egyes iskolák tanári karának összetétele és vezetése is. Ebből következően a korábbi iskolai hagyományok is megszűntek, vagy a tantestület megváltozott kora, szakmai összetétele, felkészültsége, oktatási tapasztalata, politikai felfogása miatt alapvetően módosultak. Ez a korosztály már középiskolásként érte meg a fordulat éveit, amely az ország életében, de a társadalom egyes rétegeiben, sőt a családokéban is alapvető változásokat hozott.

Magyarországon 1950-től a sztálinizmussal csaknem teljesen azonosítható hatalmi-politikai rendszert „Sztálin legjobb magyar tanítványa”: Rákosi Mátyás és a moszkvai emigrációból megtizedelve hazatért ún. „moszkoviták” valósították meg. A Rákosi-diktatúra a fordulat éveitől a politikai, gazdasági, közigazgatási, közoktatási, felsőoktatási, kulturális életben olyan intézkedéseket vezetett be, amelyek tökéletesen másolták a sztálinista szovjet modellt. Elég itt néhány országosan ismert tényre hivatkozni, amely különösen a családok helyzetét súlyosbította. Ilyen volt a parasztságot, azon belül még az új földhözjuttatottakat is sújtó beszolgáltatás, az önkényesen összeállított kulákkisták, az erőszakos szövetkezetesítés; a kisiparosságot, kiskereskedőket sújtó államosítás, a rossz nyersanyagellátás, árucikkmegvonás, adóemelés. Politikai ellenfeleiket, az itthoni társadalmi-politikai viszonyokat jól ismerő szociáldemokratákat és kommunistákat (Kéthly Anna, Szakasits Árpád, Takács Ferenc, Rajk László és társai), prominens egyházi vezetőket (Mindszenty József hercegprímás, Grösz József kalocsai érsek) és másokat tiszességtelen, törvénytelen eszközökkel, majd közönséges terrorral, fizikai megsemmisítéssel kapcsolták ki a politikai és társadalmi közéletből, vagy emigrációba kényszerítették őket. Az „osztályharc fokozódására” hivatkozva százazreket üldöztek ki az országból, internáltak, telepítettek ki, börtönöztek be vagy végeztek ki. A jogfosztottság az egész országra kiterjedt. 1950 és 1953 között a proletárdiktatúra nevében kétfélmillió ember ellen folyt nyomozás – sok esetben névtelen feljelentés alapján –, egymillió főt állítottak bíróság elé, háromszáznolcvanezret ítélték el. 1953-ig kétszázhuszezer embert internáltak. Az internálótáborok száma elérte a százat. A kitelepítettek a régi elit, illetve felső középosztály itthon maradt képviselői közül kerültek ki. A „falu népének veszett ellenségei” a kulákok voltak, mintegy hetvenegyezer család. Az embertelenül kegyetlen módszerű tszcs-szervezés eredményeként 1948–1953 között 468-ról ötezerre emelkedett a számuk, a tagok száma háromszázhetvenezzerre nőtt.

1953 júniusában még a szovjet vezetők is megsokallták Rákosi és elvtársai buzgalmát. Már májusban kérték a módosított szovjet politika követésére. Bólogatott, helyeselt is, de nem csinált semmit. Amikor júniusban újra Moszkvába rendelték, olyan megalázó bánásmódban volt része, mint még soha. Most Dobi István, Gerő Ernő, Nagy Imre és mások jelenlétében felszólították, hogy a miniszterelnökségről mondjon le. Fejére olvasták a túlzott iparosítást, a hadsereg létszámának szükségtelen felduzzasztását, a koncepciók pereket, az internálásokat, az erőszakos szövetkezetesítést és a személye körüli kultusz kialakulását. Tehát mindazt, amit korábban Moszkva követelt tőle, és ami az addigi szovjet gyakorlatot is jellemezte. Megkezdődött a desztálinizálás, de csak óvatosan.

Nagy Imre 1953. július 4-től 1955. április 18-ig állt a kormány élén. Reformkísérletei, intézkedései megváltoztatták a korábbi gyakorlatot szinte az élet minden területén. A gazdaság, a társadalom, a politika és a kultúra terén számos olyan lépésre került sor, amelyet az ország lakossága hatalmas lelkesedéssel és reménykedve fogadott. Különösen a parasztság körében volt egyértelmű a Nagy Imre-program fogadtatása. A munkásság tartózkodó volt, a párttagság körében zavar lett úrrá. Az értelmiség megosztott volt. Az írók, művészek, tudósok, tanárok zöme őszintén örült a változásoknak, és reménykedve állt Nagy Imre mögé. A megfelelő szakmai és politikai felkészültség nélküli káderértelmiség viszont – féltve egyéni karrierjét – aggódva figyelte az eseményeket és bizonytalanul követte a kormány intencióit. Sokan nem tudták, hogy Nagy Imrere vagy Rákosira figyeljenek-e.

Nagy Imre 1955 elejéig élvezte a szovjet párt- és állami vezetés bizalmát. Januárban azonban ismét Moszkvába rendelték a magyar vezetőket, mindenekelőtt Nagy Imrét, aki ellen Hruscsov és társai – nyilvánvalóan jórészt Rákosi intrikáira alapozva – éles bírálatot fogalmaztak meg a reformok radikalizmusáért, és a hibák kijavítására szólították fel.

Nagy Imre szervezetlen ellenzékiisége akkor kezdődött, amikor a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1955. április 14-i ülése „frakciós tevékenysége miatt” kizárta őt a Politikai Bizottságból és a Központi Vezetőségből, sőt visszahívta minden funkciójából, amit a párt bizalmából viselt. Az országgyűlés is felmentette miniszterelnöki megbízásából, majd a Hazafias Népfront Országos Tanácsa „egyhangúlag elfogadta lemondását” tagságáról és alelnöki posztjáról. December 3-án pedig kizárták a pártból is.² Ezzel minden hatalmi–politikai pozíciója megszűnt. Kegyesített lett Rákosi és társai körében, de nem az ország népe előtt.

Ezek a tények szülői, családi, iskolai és társadalmi kapcsolatok révén természetesen hatással voltak az ifjúságra, és főleg az iskolázottabb főiskolai hallgatóságra is, akiknek korábbi középiskolai osztálytársaik révén kapcsolatuk volt más felsőoktatási intézmények ifjúságával is. 1956. október 16-án a Szegedi Tudományegyetem *Auditorium Maximum*ában megalakult a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ). Az alakuló ülés elnökségében Gönczöl Dezső képviselte a Pedagógiai Főiskola ifjúságát, akik közül 300-400 fő vett részt a közel ezer fős gyűlésen. Ezt követően kellett megválasztani a kari MEFESZ-szervezeteket, illetve a 18 fős ideiglenes egyetemi és főiskolai MEFESZ-vezetőség tagjait.³

A Pedagógiai Főiskolán október 17-én este tartották a kari gyűlést, ahol Gönczöl Dezső szerint mintegy 500 hallgató vett részt. A gyűlés elnöke Cs. Nagy Tamás volt, az elnökség tagjai közt kapott helyet Gönczöl Dezső a MEFESZ küldötteként, továbbá Steszko Ferenc és Szőke Sándor.⁴ Az ülés napirendjén szerepelt a három főiskolai küldött megválasztása a 18 fős egyetemi és főiskolai vezetésbe; Gönczöl tájékoztatója az október 16-i gyűlésről, a szervezeti szabályzat tervezetéről és az elfogadott programról; végül az ország egyetemi és főiskolai ifjúságához intézett felhívás ismertetése.

² Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I–II.* Budapest, 1996–1999. II. kötet. 340.; Nagy István: *A Petőfi Kör vitái.* Dél-Alföld, 7. évf. (2001) 2. sz.

³ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956.* Szeged, 2002. 22–30.

⁴ CsmL XXV. 9/b. B.I. 1249/1957. Ir.sz. 9. 456–461.

Ezt a felhívást is Gönczöl Dezső terjesztette elő. Ennek utolsó bekezdése szerint „*a DISZ [...] elvesztette az ifjúság bizalmát [...] mi nem várhatjuk meg, amíg utoléri. [...] Ezért a XX. kongresszus szellemében egy új, a DISZ-től teljesen független ifjúsági szervezetet hoztunk létre, amely kizárólag a mi: egyetemisták és főiskolások érdekeit képviseli. Mi, szegediek megtettük az első lépést, felhívunk benneteket: csatlakozzatok! Terjesszük ki országos méretűvé a MEFESZ-t. Diáktestvér! Rólad is szó van, a Te érdekeid forognak kockán. Egységben az erő, csatlakozz a MEFESZ-hez!*”⁵

A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége szegedi 18 fős vezetőségébe egyhangúan Gönczöl Dezső, Ács Vilmos és Jancsó Gábor hallgatókat választották meg. Ezután Gönczöl ismertette az október 16-án elfogadott programot, amit a főiskolai gyűlés is támogatott.⁶ A program első része tanulmányi, diákszociális és az ifjúságot érintő egyetemi szervezési kérdésekkel foglalkozott, a második pedig politikai követeléseket fogalmazott meg, amelyek természetesen kapcsolódtak az előző három év felsőoktatási és belpolitikai eseményeihez. A továbbiakban csak a kari szervezet (a főiskola) október 17-én elfogadott programját ismertetem.

A MEFESZ főiskolai kari szervezetének programja

Az október 17-i főiskolai gyűlésen kialakult program összhangban volt az előző napi gyűlésen elfogadott egyetemi és főiskolai MEFESZ-programmal. A főiskolai program eredeti megfogalmazását 30 stencilezett példányban készítették,⁷ és azt az október 18-i iskolagyűlésen – amelyen a diákság mellett a főiskola oktatóinak nagy része is részt vett – ismertették és fogadtatták el teljes terjedelemben. A főiskolai MEFESZ-gyűlésen nagyon tudatosan és átgondoltan vették számba az általános politikai követeléseiket. A program második része pedig a főiskola hírnevének helyreállítását tartotta legfontosabbnak. Sok hozzászólás és vita után végül a főiskolások a következő programot fogadták el:⁸

I. 1. Ragaszkodunk nemzeti hagyományainkhoz:

Méltóképpen ünnepeljük meg március 15-ét, október 6-át és István király napját.

*Hunyadi világraszóló nádorfehérvári győzelmének emlékeztére újra szólaljon meg a Magyar Rádióban a déli harangszó.*⁹

*Legyen újra nemzeti jelvényünk a Kossuth-címer.*¹⁰

*2. Nyilvános bírósági tárgyaláson vonják felelősségre Rajk László gyilkosait: Farkas Mihályt, Rákosi Mátyást és bűntársait!*¹¹

⁵ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 179. A MEFESZ rövidítése eleinte MEFSZ volt.

⁶ CsmL XXV. 9/b. B.I. 1249/1957. Ir.sz. 9. 443–444.

⁷ CsmL XXVI. 15. Fi. Biz. 4/1957.

⁸ Nagy István: „*Csatlakozzunk...*” A szegedi Pedagógiai Főiskola MEFESZ-programja. Szeged, 14. évf. (2002) 2. sz. 21–23.

⁹ A Magyar Rádióban 1951. január 8. és 1956. október 28. között nem volt déli harangszó.

¹⁰ A Kossuth-címet 1946. február 1-jén a Magyar Köztársaság kikiáltásakor iktatták törvénybe (1946. évi I. tc.). 1949. augusztus 20-án a Magyar Népköztársaság alkotmánya (1949. évi XX. tv.) kihirdetésekor lett az ország címere az úgynevezett Rákosi-címer.

¹¹ Emlékeztet, hogy az első nagyobb arányú ifjúsági tüntetés Budapesten – amelyről vidéken még aznap tudomást szereztek – október 6-án, a Rajk-temetés után a Batthyány-örökmécsesnél volt.

3. Őszinte és igaz barátságot akarunk a Szovjetunióval! Ennek érdekében:

Vonják ki Magyarország területéről az idegen csapatokat!¹²

Hozzák haza hadifoglyainkat!¹³

Nemzeti gazdaságpolitikát! Külkereskedelmünk minden viszonylatban álljon az egyenlőség alapján!¹⁴

4. Szeged a sztálinizmus legsötétebb fészke volt. Követeljük, hogy a város a gyakorlatban is haladjon a XX. kongresszus szellemében!

Nem akarunk többé a Sztálin körüton és a Sztálin sétányon járni!¹⁵

Lenin szobrot Szegednek, de Sztálin nélkül!¹⁶

Igazi irodalmat Szegednek, le az álirodalom képviselőivel!¹⁷

Távolsítás el tisztségükből a sztálinizmus helyi képviselőit!¹⁸

II. 1. Követeljük a jobboldali elhajlás fészkenek bélyegzett főiskolánk teljes rehabilitálását! Azonnali katedrát a főiskolán Vajtainak! Vissza az irodalmi tanszék élére Vajda Lászlót!

2. Önállóságot (autonómiát) a Pedagógiai Főiskolának!

Illetéktelen szervek és személyek ne szóljanak bele belügyeinkbe!¹⁹

¹² Ez a követelés összhangban volt az 1947-es párizsi békeszerződéssel, illetve az 1955-ös osztrák államszerződéssel, amelyet követően ki kellett volna vonni Magyarországról a szovjet csapatokat. De időközben 1955. május 14-én megalakult a Varsói Szerződés, a kommunista államok védelmi rendszere.

¹³ A hivatalos álláspont szerint ekkor már nem volt a Szovjetunióban magyar hadifogoly, de minden érintett család tudta, hogy különböző címen (*málenkij robot*, politikai internálás, gulágra hurcolás stb.) sok magyar volt még „hadifogságban” – hiszen ezeket mindenki úgy értelmezte, hogy az érintettek a megszállók foglyai.

¹⁴ Azokról az államközi kereskedelmi szerződésekről van szó, amelyek a „barter-kereskedelem” keretében előnytelenek voltak a magyar nemzetgazdaságra nézve.

¹⁵ A Tisza Lajos körutat – Szeged legszebb körútját – 1949. december 21-én, Sztálin 70. születésnapján a városi diszközgyűlés nevezte át Sztálin körúttá. Ugyanakkor felújították a Szegedi Nemzeti Bizottság döntését, amely szerint 1945. június 1-jétől a szegedi vár helyén az 1879-es nagyárvíz után létesített parkot, a Stefániát és a Dózsa György utca egy részét is Sztálinról nevezték el. 1956. október 29-én a Városi Néptanács Perbíró József elnök javaslatára a Sztálin körutat József Attiláról, a sétányt pedig Móra Ferencről nevezte el.

¹⁶ 1950. december 29-én a Sztálin sétányon állították fel Tápai Antal Lenin–Sztálin-szobrát, amely az első magyarországi köztéri Lenin–Sztálin-szobor volt, de megelőzte Mikus Sándor budapesti Sztálin-szobrát is. A Délmagyarország c. helyi napilap 1956. október 24-i rendkívüli száma adta hírl, hogy az MDP Városi Bizottsága utasítására a szobrot eltávolították. Bár 1957 tavaszán visszaállították, de a lakosság határozott követelésére 1957 őszén újra lebontották.

¹⁷ A követelés – többet között – Andrássy Lajosra és Lódi Györgyre vonatkozott, akik a párt által elvárt irodalmi irányzatot képviselő „udvari írók, költők” voltak.

¹⁸ Az MDP Városi Bizottsága 1956. október 25-i rendkívüli ülésén leváltotta Ladányi Benedek városi első titkárt, Simon Bélát, az agitációs és propaganda osztály vezetőjét és Telkes Györgyöt, aki a tudományos és kulturális osztályt irányította.

¹⁹ Ez a követelés elsősorban azokra a pártvezetőkre vonatkozott, akik sokszor a felsőbb határozatokat is „tüllíhegve” illetéktelenül akartak személyi, oktatási, ifjúságpolitikai, sőt gazdasági kérdésekben is megmásíthatatlan döntéseket hozni, az intézmény vezetőit megkerülve.

Iskolagyűlés a főiskolán

1956. október 18-án az eredetileg a főiskolára tervezett iskolagyűlést végül az *Auditorium Maximumban* tartották meg, s azon az ifjúság mellett a tanári kar is részt vett. A gyűlés referátumát Szőke Sándor II. éves hallgató tartotta. Ezúttal a főiskolai program befejező része – amely főleg tanulmányi ügyekkel foglalkozott – került napirendre. Ez egyébként az október 17-i programmal egybeszerkesztve került az iskolagyűlés elé. A programnak ez a része az alábbiakat tartalmazta:

„Tiltakozunk a főiskola megszüntetésének még a gondolata ellen is. Nem megszüntetni, reformálni kell a főiskolát! A nyolcosztályos általános iskola kiépítése nemzeti ügy! Pedagógiai Főiskola nélkül ez nem valósítható meg!”²⁰

Nagyobb teret a gyakorlati képzésnek! Támaszkodjanak a régi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola bevált módszereire! Vegyék az államvizsga tárgyai közé a vizsgatanítást!”²¹

Óraszámcsökkentést! Részleges fakultációt! A főtárgyként kezelt melléktárgyak anyagának sürgős csökkentését!”²² A humán tárgyak tananyagának azonnali felülvizsgálatát! Igazi történelmet és teljes irodalomtörténeti oktatást!”²³

A marxizmus–leninizmus neveljen világnézetre! Módszere ne a »vélgövetkeztések« rendszere legyen! Teljes filozófiatörténetet! A Pedagógiai Főiskolán a marxizmus óraszámát csökkentsék heti két órára!

Szigorú reformokat a honvédelmi oktatásban! A tanterv felülvizsgálatát, képzett oktatókat! Az Oktatásügyi Minisztériumnak legyen beleszólása a honvédelmi oktatásba!

Az Oktatásügyi Minisztérium rendeletileg tegye lehetővé a három éves főiskolát végzettek továbbtanulását az egyetemek III. évfolyamán!”²⁴

Gyökeres reformot a felvételek jelenlegi rendszerén. Szüntessék meg a hallgatók ún. »káderezését«!

Fakultatív nyelvoktatást!”²⁵

Igazságosabb és méltányosabb ösztöndíjrendszert!”²⁶

²⁰ Ez a követelés összhangban volt azokkal a reformtörekvésekkel, amelyet a főiskolák tanácsai és tanszékei a szakmai reformprogramok keretében már megfogalmaztak. Ezek a kérdések országos vitákon is felvetődtek, így természetesen az ifjúság is bekapcsolódott azokba.

²¹ Mindezt a gyakorló iskolák szakvezető tanáraival és a tanszéki szakmetodikusokkal közösen javasolták. Erre lásd: Arató Ádám: *A főiskolai gyakorlóévesek oktató, nevelő munkája*. Szege-di Egyetem, 3. évf. (1955) 9. sz. 4., illetve 10. sz. 3.

²² Ezek a pontok összhangban voltak a közös egyetemi és főiskolai MEFESZ-programmal. A nem szaktárgyak minősítésére vonatkozó javaslat szövege teljesen azonos volt. Lásd: CsmL XXVI. 15. tanszéki jelentések, 1956. 18. d. 20. cs.

²³ Ez is kapcsolódik a már megindult főiskolai tantárgyi reformhoz, amelynek vitáiba a szak-tanszékeken, illetve a DISZ által szervezett alkalmazmon a hallgatóság is bekapcsolódott. Lásd: CsmL XXVI. 15. Baróti Dezső és Hahn István jelentései, 17. d. 19. cs.

²⁴ Ez a teljesen új követelés végül meg is valósult, igaz, csak az 1962-es reform eredményeként, amikor a főiskolák képzési ideje négy évre emelkedett. Lásd: *A történelem szakon folyó tanárképzés tanterve és programjai*. Budapest, 1964. 98.

²⁵ A követelés nem csupán az orosz nyelvre vonatkozott, hanem arra az általános igényre, hogy a kötelező idegen nyelvek között előképzettségüknek megfelelően hallgathassanak más idegen nyelvet is. Lásd: Kónya Albert: *Fakultatív nyelvoktatás az egyetemeken*. Köznevelés, 12. évf. (1956) 1. sz. 1.

A forradalom és a felsőoktatás

Vonják felelősségre a DISZ vezetőit egészen a Központi Vezetőség! Nem bíznunk a DISZ-ben! Egyetértünk és egységesen kiállunk a MEFESZ megalakulása és szervezeti szabályzata mellett! Ezért megalakítottuk a MEFESZ főiskolai szervezetét!”

A DISZ-ről szóló utolsó pont a korábbiakhoz képest is teljesen új volt. Az iskolagyűlés tehát – a tanári kar részvételével – kiegészítette az október 16-án elfogadott programot is. Ezt ismertette Szőke Sándor október 23-án Egerben, a MEFESZ október 21-én megalakult helyi szervezetének tanácskozásán, ahol a szegedi főiskolát és a szegedi MEFESZ-t képviselte.

Az október 18-i főiskolai iskolagyűlésen sok diák és tanár is felszólalt. Egyes emlékezők szerint az eseményről Pálfi Gyula főiskolai tanársegéd kérésére a rádió riportot is készített, de ez mindmáig nem került elő és jegyzőkönyv sem maradt fenn.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy az 1956. október 16-án megalakult Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége már létrejöttékor is képviselte a szegedi Pedagógiai Főiskola ifjúságát. Az október 17-i főiskolai kari gyűlésen és az október 18-i iskolagyűlésen pedig a tanári kar jelenlétében elfogadták a főiskolai MEFESZ teljes programját.

A főiskola oktatói közül kiemelkedő szerepet vállalt a program létrehozásában Eperjessy Kálmán, a főiskola későbbi forradalmi bizottságának elnöke, a Történelem Tanszék vezetője; Aldobólyi Nagy Miklós, a Földrajz Tanszék vezetője; Vinkler László, a Rajz Tanszék vezetője; Szép Jenő, a Matematika Tanszék vezetője és sokan mások, akik e magatartásukért különböző indokokkal ugyan, de elveszítették főiskolai állásukat. Hallgatóik és kortársaik emlékeztében azonban kiváló tanárként, kollégaként maradtak meg. Ez jutott kifejezésre akkor, amikor 1989. december 15-én a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tanácsa kimondta, hogy az ellenük meghozott fegyelmi határozatok nem voltak megalapozottak. A Tanács kinyilvánította, hogy „*a fenti eljárásban érintett főiskolai oktatók magas színvonalú oktató–nevelő és tudományos munkát végeztek, meghurcoltatásuk egzisztenciálisan súlyosan érintette őket, és mindez nagy veszteséget jelentett az intézménynek.*”²⁷

E helyütt csak nagyon szűkszavúan ismertettem a főiskolai MEFESZ programját, de a 2005-ben megjelent könyvem részletesen tárgyalja kiváltó okokat is.²⁸

²⁶ Ez a pont az 1955. február 17-én megjelent ösztöndíjrendelettel (846-6/1955/XI. OM. utasítás) született meg. A követelés arra vonatkozott, hogy tanulmányi ösztöndíjat csak példamutató tanulmányi eredmények után és ne közepes átlagokra kaphassanak a hallgatók. Különösen rossznak tartották a szociális ösztöndíjrendszert, ami lehetőséget adott a gyenge tanulmányi eredményeket elérték számára, hogy magasabb ösztöndíjat kapjanak, mint szorgalmas, jó képességű társaik. Ez a probléma főleg a szakérettségisek megítélésénél okozott gondot.

²⁷ JGYTF irattára, 1989. évi iratok.

²⁸ Nagy István: „... a fiatal szívek forradalma.” *A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban.* Szeged, 2005.

KOZÁRI JÓZSEF

A MEFESZ megalakulása és tevékenysége az Egri Pedagógiai Főiskolán

A forradalom előzményei, a MEFESZ megalakulása

Az 1956-os forradalom elementáris ereje Heves megye életét is gyökeresen átalakította, noha – bár az 1948 és 1956 közötti időszakban előfordultak a tagosítások elleni spontán megmozdulások, és a megyében nagy befolyással bíró katolikus egyház védelmében, vagy irányításával kisebb akciók, – a térség nem arról volt ismert, hogy az események élén halad. A régióban talán csak Egerben, a megyeszékhelyen volt meg azoknak a feltételeknek némelyike, amelyek a forradalom szikrájától lángra lobbanhattak. A forradalomban leginkább kezdeményező rétegek, mint a reformgondolkodású értelmiség, vagy az egyetemi, főiskolai tanárok és diákok Egerben is megtalálhatóak voltak, a klasszikus értelemben vett nagyipari munkásság azonban nem. A második világháború előtt és után is alapvetően agrár jellegű megyét az 1950-es évek erőltetett iparosítása érintette ugyan, de korábbi szerkezetén nem módosított alapvetően. A térségben található természeti kincsek kiaknázása fellendült. Ennek eredménye a Mátraidéki Szénbányászati Tröszt, a Mátraidéki Erőmű, a belpátfalvi és a selypi cementmű lett. Több akkor létesült ipari üzem a hadsereg részére dolgozott. Természetesen ezeknek a vállalatoknak az elnevezései igyekeztek elfedni az ott folyó tevékenységet, mint az Egri Finomszerelvény Gyár, a Mátraidéki Féművek, vagy a Finommechanika Vállalat. A megye munkaerő-kínálata azonban az 1950-es években is nagyobb volt, mint a helyben található, az új ipari beruházásokkal bővült munkalehetőség, ezért az egykori cselédek, mezőgazdasági idénymunkások, summások Borsod, Nógrád és más megyék ipari üzemeiben vállaltak munkát. Őket a lakóhelyüktől távol ragadta magával a forradalom szele, s csak később, hazatérésük után kapcsolódtak be szűkebb pátriájuk forradalmi eseményei-be. A forradalmi események menetében így meghatározó szerep jutott az Egri Pedagógiai Főiskola tanárainak és diákjainak, akik a szovjet invázió bekövetkeztéig sikerrel birkóztak meg a rájuk háruló emberpróbáló feladattal.¹

Az egri események alakulásában is jelentős szerepet játszott az SZKP XX. kongresszusa, noha Hruscsov zárt ajtók mögött megtartott beszéde nem volt általánosan ismert. A főiskola tanárai, hallgatói és dolgozói lelkesedéssel fogadták a kongresszus határozatait, s azt remélték, hogy a párt és a kormány vezetői sürgős intézkedéseket foganatosítanak a hibás politikai gyakorlat kijavítására. Várákozásaikban azonban csalódnuk kellett, mert az átalakulás igen vontatottan zajlott. Mint azt a főiskola MSZMP szervezetének 1957. január 15-i határozata megállapítja: „A várákozásnak megfelelően több helyes intézkedés is történt, és mi magunk is a legtevékenyebben részt vettünk a közoktatás terén elkövetett hibák orvoslásában... azonban az átalaku-

¹ Cseh Zita – Kozári József: *Az 1956-os forradalom eseményei Heves megyében.* (Kézirat; záró tanulmány az OTKA T-025164 számú pályázathoz.)

*lás igen vontatott [volt], a visszahúzó szektás politikai vonal még elég erős [volt] ahhoz, hogy a demokratizálási mozgalmat... megbénítsa.*² A reformokat hirdetők között akadtak olyanok is, akik néhány hónappal korábban még a katedráról hirdették diákjaiknak, hogy „Sztálin elvtárs fényképét mindig a szívük fölött hordják”, majd az új szelek hatására a legradikálisabb reformerek között tűntek föl.³ Ezek az emberek nyilván nem voltak a változás őszinte hívei. Pedig a változások nagyon kíváncsiak voltak az egri főiskola tanárai és diákjai számára. A fiatalok között megindult erjedés jó vitafórumot talált a Mohácsi-szigeti építőtáborban. A DISZ védnökség alatt folyó építkezések, – melyek a nagy dunai árvíz pusztításait voltak hivatva felszámolni – a fizikai munka mellett, az őket leginkább érdeklő problémák megvitatására is alkalmat adtak az ország különböző részeiből, így Egerből is odasereglett leendő értelmiségi fiataloknak. A nyári szünetről a főiskolára visszatérő diákság között a feszültség már kitapintható volt. Ezt tükrözi az Egri Pedagógiai Főiskola párt-szervezetének lapja, az Ifjú Nevelő október 15-i száma, amely már a címlapján bejelentette, hogy a lap szerkesztését egy, csak hallgatókból álló szerkesztőbizottság vette át. A szerkesztőség „vezércikk helyett” egy tüzes hangú szerkesztőségi cikkben fordult az ifjúsághoz.⁴ A cikket, melynek mottója egy Juhász Gyula idézet volt, ugyan a szerkesztőbizottság jegyezte, de Nagy Pál harmadéves hallgató tollából született.⁵

„Erjed, forr a világ.

Jó bort, tiszta bort ígér a jövőnd. És te magyar ifjúság, akinek lelkesedéséről, tüzéről, vad, merész álmairól már csak régi idők monoton meséje maradt, te még alszol?

Habakuk próféta dühének, Prometheus tüzének kellene égnie mindenkiben! Ezerszeresen akarni mindent, tanulni, olvasni, vitatkozni – és te, igen te – aki gyávaságod, visszahúzódásod büzös kis barlangjában reszketsz, miért nem így élsz?

Mit ér az ember, ha magyar? Ó, de sokszor kérdezte már új és új nemzedék. Csak visszhang érkezett, felelet soha. De most felel a kor, a mai nap felel és a holnap és a holnaputáni és halljad meg és értsd meg: annyit ér az ember, a magyar, amennyit cselekszik!

Ne nyugtasd magad: lehet ma cselekedni, kell, kell, kell cselekedni. Hallod? Felel a kor. Bekiált hozzád, dalol, üzen. És ha nem vagy süket, idióta, vagy ellenség, tudod mit kell tenned.”

A cikk elementáris hatását az is igazolja, hogy egy egykori hallgató több mint negyven év elteltével is csaknem szó szerint tudta idézni.⁶

Ugyancsak az Ifjú Nevelőnek ez a száma közölte Héregi Eszter cikkét egy október 8-i vitafórumról, amelyre két év után először került sor, és ahol az ifjúság képviselői a főiskola igazgatójának tehettek fel kérdéseket. Az ifjúsági klubban 19:30-tól 22:30-ig tartó összefüggő kemény kérdések hangzottak el. „*Miért kellett sok do-*

² Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjtemény (a továbbiakban: HTL56) 9. öe. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok, 588.

³ Héregi Eszter visszaemlékezése. (A szerző birtokában lévő kézirat.)

⁴ A szerkesztőbizottság tagjai Héregi Eszter, Nagy Pál, Rudolf Ottó, Sklánic Vince, Nagy Tibor, Udud István, Szabó Pál, Szepes Mária és Wladimir Olga voltak. Lásd: Ifjú Nevelő, 5. évf. (1956) 2. sz. A szerző birtokában lévő példány Nagy Pál szíves ajándéka.

⁵ Héregi Eszter, a szerkesztőbizottság tagjának szíves közlése.

⁶ Héregi Eszter visszaemlékezése. (A szerző birtokában lévő kézirat.)

lognak úgy lennie ahogy volt, miért nem lehet megszabadulni a hibáktól? Miért kell időt tölteni nem megfelelő színvonalú előadásokon? Miért vannak haszontalan, vagy annak vélt gyakorlatok, szemináriumok? Miért nem jobb a gyakorlati képzésünk, miért lopják el tőlünk mindennél drágább időnket nélkülözhető foglalkozásokkal? Milyenek a fakultatívítás lehetőségei a főiskolán? Mi haszna a jegyzetet ismétlő előadásoknak? Minek a sok módszertan? Van-e valami haszna? Minek a nem szakosoknak az orosz? Miért nem másként történik a honvédelmi oktatás? Miért kell marxizmusból olyan dolgokat kijegyzetelni, amik az előadásban is megvannak? Miért kell megtanulnunk olyan dolgok cáfolatát, melyekről fogalmunk sincs?” És még hosszú sorban tovább, s végül a konklúzió: a rossz oktatáspolitikát, és a rossz oktatási feltételeket sürgősen orvosolni kell. A főiskola igazgatója ígéretet is tett mindannak megjavítására, ami az ő hatáskörébe tartozik, a többi kérdést pedig felsőbb fórumra kívánta eljuttatni. A diákok ennek ellenére elégedetlenül távoztak. Sokakba az idő rövidsége miatt „beleszorult” a hozzászólás. Általános kérdésként vetődött föl „vajon meddig érezzük a múlt még mindig élő átkait a vállunkra nehezeden?” Mindenki gyors reformokat sürgetett.⁷ A cikk felelősen gondolkodó, és feltétlenül jobbítani szándékozó, a változást türelmetlenül akaró főiskolai fiatalságot tükröz.

Élénkítően hatottak az ifjúságra a Petőfi Kör és az Irodalmi Újság cikkei, illetve a megyei lap, a Népújság írásai, valamint az Egerben szervezett értelmiségi ankétok is. Október 18-án és 20-án is sor került értelmiségi vitaestre, melyeken Boldizsár Iván, illetve Aczél Tamás volt vendég, akik országos problémákról, az értelmiség helyzetéről, illetve az irodalom feladatairól beszéltek vitaindítójukban a Szakszervezeti Székház nagytermét zsúfolásig megtöltő hallgatóságnak.⁸

Az eseményekre a forradalom egri eseményeinek egyik meghatározó személyisége így emlékezik: „Boldizsár Iván az akkori politikai helyzetről beszélt. Azért maradt meg bennem, mert két olyan hozzászólás is volt, amit nem lehet elfelejteni. Az egyik Komócsin Mihály megyei első titkár hozzászólása volt. Nem is az volt érdekes amit Komócsin mondott, hanem az, hogy Boldizsár leuraazza az első titkárt. A Komócsin úr megszólítás meghökkentően szokatlan volt akkoriban. A másik emlékezetes hozzászóló egy ÁVH százados volt, aki nyilvános önvizsgálatot tartott, elmondva viselt dolgait az ÁVH-nál, majd kijelentette, hogy a Hatóság egy népellenes szervezet. Az Aczél Tamás-estre kevésbé emlékszem. Rémlik, hogy Aczél Tamás felolvasott valamit az írásaiból. Mintha Nyíró József neve is felvetődött volna a későbbi vitában. A hallgatók kérdezték, miért nem tanulhatnak Nyíró Józsefről, miért nem lehet kapni a könyveit.”⁹

Ezen a vitaesteken vetődött föl az ott részt vevő főiskolásokban egy új szervezet létrehozásának gondolata, mely rövidesen tettekben öltött testet.

Október 21-e fontos események tanúja volt a főiskolán. Vasárnap délelőtt a főiskola nagy rajztermében mintegy 60 hallgató gyűlt össze, hogy az ifjúságot, s ezen belül az egri főiskolásokat érintő problémákat megvitassa. A rajz szakosok meghívták az előttük nagy tiszteletben álló Bíró Lajost, a rajz tanszék ifjú adjunktusát is. A

⁷ Héregi Eszter: *Ő szinte Őszinte*. Ifjú Nevelő, 5. évf. (1956) 2. sz. 2–3.

⁸ Borsod megyei Levéltár Mezőcsáti Fióklevéltára (a továbbiakban: BMLFM) XXV-3/B 1198/1957. Bíró Lajos és társainak pere. Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

⁹ Interjú Bíró Lajossal. (Készítette: Kozári József)

szervezők ugyan nem kívánták tanárok jelenlétét a megbeszélésen, de Bíró Lajos részvételét a rajz szakos kollégáik kérésére elfogadták.¹⁰

A vitát Nagy Pál harmadéves hallgató vezette, s a hozzászólások eredményeképpen megfogalmazódott az egri főiskola hallgatóinak 12 pontos követelése. Van olyan adatunk is, mely szerint a 12 pontot az Ifjú Nevelő néhány szerkesztőbizottsági tagja már korábban megfogalmazta, és Aczél Tamás vitaestjén akarta felolvasni, erre azonban valamilyen okból nem került sor.¹¹ A követelések azt tükrözik, hogy az egri főiskolásokhoz eljutottak a Budapesti Műszaki Egyetem követelései, amelyben egy november másodikára tervezett tüntetés is szerepelt, és ismerték – a Szabad Ifjúság és a Szabad Nép cikkeiből – a szegedi MEFESZ ideiglenes szervezeti szabályzatát is. A követelések döntő többsége a hallgatók tanulási és életfeltételeinek javításával foglalkozott, nem fordult szembe az akkori hivatalos ideológiai irányzattal és az MDP-vel sem. Mindössze három pont tartalmazott politikai követeléseket, melyekben az önálló, demokratikus választások útján létrehozott ifjúsági szervezetet, a kádertanrendszert eltörlését, és nemzeti ünnepeink – köztük március 15. és október 6. – méltó megünneplését követelték. Igaz, e három fontos pont mellé még oda sorolhatjuk a követelések nem teljesítése esetére kilátásba helyezett szankciót, a tüntetést is.¹²

Miután a jelenlévők a 12 pontot elfogadták, úgy döntöttek, hogy e vitakörnek szervezeti keretet is adnak. Így alakult meg a Kossuth Kör.¹³ A kör azonnal megválasztotta vezetőségét is, amelynek elnöke Nagy Pál lett.¹⁴ Arról is határoztak, hogy este hét órára diákgyűlést hívnak össze a 12 pont megvitatására, és felvetik egy új ifjúsági szervezet megalakítását is.

A délelőtti gyűlést követően megindult az esti találkozó előkészítése. A rajz szakos hallgatók plakátokat készítettek, melyeken a főiskola összes diákját és tanárát meghívták az esti rendezvényre, s ugyanezt tették a hangos híradón keresztül is.

Este, a főiskola zsűfoglalásig megtelt nagytermében ott szorongott csaknem valamennyi hallgató,¹⁵ és jó néhány oktató is. A gyűlésen Nagy Pál elnökölt. Bejelentette a Kossuth Kör megalakulását, amit a jelenlévők nagy örömmel fogadtak, majd vitára bocsátotta a 12 pontot. Pontonként olvasta fel a követeléseket, amelyekről vita után külön-külön szavaztak. A sok hozzászóló között ott volt a főiskola DISZ-titkára is, aki arra szólította fel az egybegyűlteket, hogy ne a régi hibákon „csámcsogjanak”, hanem a kibontakozást keressék. Bíró Lajos azzal riposztzott, hogy a csámcsogás

¹⁰ Interjú Bíró Lajossal. (Készítette: Kozári József)

¹¹ BMLFM XXV-3/B 1198/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

¹² BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Csatolt iratok.

¹³ BM Heves megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alo. Az 1956. évi októberi ellenforradalom alatt Heves megyében létrejött ellenforradalmi szervek. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-150371/1., 8–9.; HTL56 9. öe. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok, 588.; BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei; HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 622.

¹⁴ A tagok névsorában Bíró Lajos tanársegéd, valamint Balogh László, Erdei Etel, Héregi Eszter, Lőrincz Vitus, Maczkó Magda és Szikra Zoltán hallgatók szerepeltek. BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

¹⁵ 1956-ban az Egri Pedagógiai Főiskolának 300 hallgatója volt.

azt jelenti, ízlik az étel. Úgy látszik, a téma ízlik a fiataloknak. Végül elfogadták a 12 pontot, és a Kossuth Kör vezetőségét az egyes szakcsoportok képviselőivel kibővítve létrehozták az új ifjúsági szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, a MEFESZ egri szervezete előkészítő bizottságát. A DISZ-szervezetet feloszlatták, funkcionáriusait leváltották, helyiségeit a MEFESZ előkészítő bizottsága birtokába adták, s két küldöttet választottak a DISZ Központi Vezetősége által összehívott egyetemi és főiskolai DISZ-vezetők tanácskozására, hogy ott az egri álláspontot előadják.¹⁶ Van olyan résztvevő, aki úgy emlékezik, hogy a szegedi MEFESZ küldöttei is részt vettek az egri alakuló ülésen, sőt az egyik említést is tett arról a felszólalásában, hogy „Pesten valami tüntetés készül”,¹⁷ de ezt több forrás egyértelműen cáfolja.¹⁸ Az viszont tény hogy táviratot írtak Szegedre, hogy az ott már megalakult MEFESZ-szervezet küldjön Egerbe valakit tapasztalatcserére. Végezetül az egybegyűltek megbízták Nagy Pált, hogy a gyűlés határozatairól tájékoztassa Némedi Lajos igazgatót.¹⁹

Az intézmény vezetőjének tájékoztatására másnap délben sor is került. Mint Héregi Eszter írja „a 12 pontot Nagy Pál, Ezüst György és én vittük be az igazgatónak... Ő sápadt volt, verejtékezett. A 12 pontot a kezébe vette, minket leültetett. Olvasni próbált, de nem hiszem, hogy ez sikerült, mert a vékony papírlap úgy ugrált reszkető kezében, mint nyárfalevél a szélben.”²⁰

A 12 pont kézhezvétele után az igazgató iskolagyűlést hívott össze, ahol hivatalosan bejelentette a MEFESZ megalakulását, ismertette a pontokat, és helytelenítette „a tüntetéssel való fenyegetőzést”, vagyis az utolsó pont törlését javasolta. A gyűlés elvetette Némedi Lajos javaslatát és a 12 pontot változatlan formában fogadta el.²¹

Mindeközben a küldöttek is megérkeztek Budapestre. 22-én hajnali négy órakor indultak Egerből, és a fővárosba érkezve azonnal a DISZ székházba mentek. Balogh László és Rudolf Ottó egri küldöttek már a MEFESZ képviselőtében hallgatták a DISZ Központi Vezetőségének beszámolóját, csakúgy, mint a szegediek. A többi jelenlévő még a DISZ szervezeteit reprezentálta. A beszámoló után a konferencia két szekcióra oszlott, az egyik az október 27-re összehívni tervezett diákpárlament elé terjesztendő programot dolgozta ki, míg a másik, amelybe az egri küldötteket sorolták, az új ifjúsági szervezet szervezeti szabályzatának összeállításán fáradozott. A konferencia munkája áthúzódtott október 23-án délelőtre is. Ekkor az egriek is tanúi lehettek a műszaki egyetemről jött küldöttek megérkezésének, akik előadták, hogy az egyetemi ifjúság előző nap este hozott határozata értelmében a Budapesti Műszaki Egyetem diákjai és tanárai 23-án délután néma tüntetést rendeznek a lengyel

¹⁶ HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 622.; BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyve.

¹⁷ Heves megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) XXV-21/B 787/1957. Törös Károly és társainak pere. Balogh György vallomása.

¹⁸ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos, Balogh László és Rudolf Ottó kihallgatási jegyzőkönyvei; Rudolf Ottó: *Emlékeim az egri 1956-ról*. (kézirat); Némedi Lajos főigazgató 1957. június 8-án kelt levele a Szegedi Pedagógiai Főiskola Fegyelmi Bizottságához A Szegedi Főiskola irattára F. Biz 19/1957. (Nagy István szegedi kutató szíves ajándéka.)

¹⁹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

²⁰ Héregi Eszter visszaemlékezése.

²¹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

ifjúság iránti szolidaritásukat kifejezendő, melynek keretében a Bem szoborhoz vonulnak és megkoszorúzzák azt. Azért érkeztek a konferenciára, hogy ezt a határozatot a DISZ Központi Vezetőségével jóváhagyassák. A jóváhagyás meg is történt, sőt egy olyan határozat is született, hogy a DISZ-vezetők és a konferencia küldöttei is részt vesznek a délutáni tüntetésen. Így is történt, bár a délelőtti folyamán háromszor is kaptak olyan híreket, hogy a tüntetést a belügyminiszter nem engedélyezi. A küldötteket autóbuszokkal vitték az akkor még romos Erzsébet híd pesti hídfőjének közelében álló Petőfi szoborhoz. A két egri a Március 15-e tértől a Bem szoborig, majd onnan a Parlamentig követte az eseményeket, a Kossuth téren azonban különváltak. Rudolf Ottó budapesti lévén hazament a szüleit meglátogatni, Balogh László pedig meghallgatta Nagy Imre beszédét, majd a Keleti pályaudvarra ment, hogy megkísérelje a visszatérést Egerbe. Ez – viszontagságos utat megjárva – október 24-én délelőtti sikerült is.²²

Október 23-án az egri pedagógiai főiskolán a MEFESZ ideiglenes szabályzatának megvitatására került sor, de emellett elvi kérdésekről is élénk eszmecsere folyt. Galamb Éva hallgató a MEFESZ és a párt viszonyának kérdését vetette fel, amelyhez többen hozzászóltak. Források Kocsis Sándor pártbizottsági tagot, és Friedrich Ferenc főiskolai hallgatót említik név szerint a felszólalók közül. A vita az SZKP XX. kongresszusának határozatait is érintette, de többen felvetették azt a kérdést is, milyennek kell lennie az igazi marxista-leninista pártnak. A gyűlésen felszólalt a szegedi MEFESZ küldötte, Szőke Sándor is. Ő a szegedi diákság tapasztalatait tolmácsolta, így többször is hozzászólt, majd egy szegedi diáktársának a versét olvasta fel.²³

A MEFESZ gyűlés együtt hallgatta Gerő Ernő esti rádióbeszédét, amit értetlenséggel fogadott. Szó esett még a szakmai vizsgákról, és egy kéttagú intézőbizottság felállításáról is, amely nyáron intézné a szervezet ügyeit.²⁴ Ezen a gyűlésen választották meg az egri MEFESZ-szervezet vezetését is, melynek elnökségét Bíró Lajos, Nagy Pál és Balogh László alkották.²⁵

Ebben a légkörben érkeztek a megyébe az október 23-i budapesti események hírei. „A megyében – írta később a megyei rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának jelentése – 23–24. és bizonyos értelemben 25-e is a várakozás időpontja volt. Egyrészt a budapesti események alakulását figyelték, másrészt pedig a megyei székhelyen folyó eseményeket kísérték figyelemmel.”²⁶ 1956. október 23-át követő három napban különösebb események nem történtek Egerben, bár a hangulat igen feszült, várakozással teli volt.²⁷

A MEFESZ küldöttei október 24-én, illetve 25-én érkeztek vissza a fővárosból. Ugyanakkor nemcsak Szegedről, hanem Pécsről, Miskolcra, sőt Budapestről is jöt-

²² BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei és Rudolf Ottó 1957. április 9-i tanúvallomása; Rudolf: *Emlékeim az egri 1956-ról*, i.m.

²³ A Szegedi Pedagógiai Főiskola Fegyelmi Bizottságának jegyzőkönyve 4/1957. (Nagy István szegedi kutató szíves ajándéka.)

²⁴ HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása.

²⁵ Tagjai között volt Erdei Etel, Héregi Eszter, Kozári Piroska, Lacza Jolán, Maczkó Magda és Szikra Zoltán is. BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 2.

²⁷ Uo.

tek egyetemista küldöttek a főiskolára. A szinte folyamatos diákgyűléseken a szege-di küldöttek olvasták fel követeléseiket, majd Nagy Pál egri hallgató ismertette az egri MEFESZ memorandumát, amely követelte a felsőoktatás reformját, a katonai oktatás és a kötelező testnevelés megszüntetését, valamint a marxista tárgyak óraszámának csökkentését. Az orosz nyelv oktatása nem került szóba, hiszen az akkor már fakultatív volt.²⁸ Természetesen beszámolt a fővárosban szerzett tapasztalatokról Balogh László és Rudolf Ottó is. (Ez nem egy napon történt, hiszen Rudolf Ottó később érkezett vissza Egerbe.) Balogh László szabadságharcáról, majd Rudolf Ottó fegyveres puccsról beszélt.²⁹ Balogh beszámolója nagy vihart kavart a főiskolán, s eredményeképpen élénk vita bontakozott ki a budapesti eseményekről, amint erről egy szemtanú beszámolt. *„Csütörtökön, mikor mentem fel a főiskolára Balogh László vezetőségi tag számolt be a pesti eseményekről. Abban az időben értem oda, amikor a parlamenti tömegtüntetést beszélte el. Röviden szólt a stúdió körül történt eseményekről is, de azt inkább csak hallomásból rekonstruálta. A hallgatók kérdéseket tettek fel, hogy kik voltak a felvonuláson, kik szállítottak fegyvert, mire azt a választ kapták, hogy fegyvert katona és rendőrruhás egyének is adtak a tüntetők kezébe, de teherautókon munkásruhás egyének is vittek. Hogy valóban munkások voltak-e, arra azt a választ adta, hogy úgy néztek ki. Egy részükről meg lehetett állapítani, hogy munkásfiatal, illetve diák volt.”*³⁰ A beszámolót követően a marxista tanszék vezetője is hozzászólt, aki szintén Pestről tért vissza egy értekezletről, s szintén szemtanúja volt fővárosi eseményeknek. Megállapította, hogy az egyetemisták tüntetése fegyverrel indult, véleménye szerint a jogászok kezdtek „oda nem való jelszavakat hangoztatni”. Azt is elmondta, hogy véleménye szerint a „tüntetők sleppjeként látni lehetett tipikusan jampec, dologtalan elemeket is”. Ez elgondolkodtatta a jelen lévőket.³¹ A beszámolókat követően zártkörű MEFESZ vezetőségi ülésre került sor.

Az intézmény forrongott, de a tanítás október 27-ig folytatódott. Október 26-án még sor került a történelem–földrajz és a matematika szakosok közötti hagyományos labdarúgó mérkőzésre is a város széli Spartacus pályán. A mérkőzés után, a még izzadt, salakos játékosok szurkoló diáktársaiktól értesültek, hogy „nagy zrí van a városban”.³² Még 27-én szombaton is 6-8 hallgató volt jelen a foglalkozásokon. Ezt követően viszont a diákok többsége már nem ment órákra.

Az egri MEFESZ-szervezet tevékenysége a forradalom napjaiban négy kérdés-kör köré csoportosítható: a forradalom vezető testületeiben való szerepvállalás, a fegyveres testületek munkájában való részvétel, a megye településein végzett felvilágosító munka, és a Szabad Eger Rádió működtetése.

A forradalom vezető testületeiben való szerepvállalás

Azt minden forrás szinte egybehangzóan állítja, hogy az egri forradalmi események középpontjában az Egri Pedagógiai Főiskola állt. A Heves megyei eseményekkel

²⁸ HML XXV-21/B 787/1957. Törös Károly vallomása.

²⁹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Bíró Lajos 1957. június 8-i ügyészi kihallgatásáról.

³⁰ HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása.

³¹ Uo.

³² Nagy Béla egykori főiskolai hallgató visszaemlékezése. (Kézirat.)

foglalkozó ún. Fehér Könyv több bekezdést is szentel a főiskolai oktatók és hallgatók tevékenységének. Ezek a következőkről tájékoztatnak: „*a főiskolán megalakult MEFESZ [...] a kezdeti napokban mérsékletes és demokratikus ténykedései főleg a szocializmus építését célzó helytelen politikai, gazdasági módszerek ellen irányultak. Tehát a mozgalmuk a népi demokratikus államrend megerősítésére irányuló törekvéseket tartalmazott. Ebben a törekvésben az ifjúságot támogatta a tanári kar is, mivel úgy látták, hogy az ifjúság megmozdulása alapvetően helyes célok érdekében történt [...] Azt mondhatjuk, hogy minden fontos akció a főiskoláról indult ki és oda futott be.*”³³

A MEFESZ kezdeményezésére alakult meg október 26-án a Nemzetőrség Városvédelmi Tanácsa,³⁴ amelynek székhelye a Pedagógiai Főiskola lett. A bizottság megalakulására az egyik résztvevő így emlékezett: „*1956. október 26-án bent voltam a főiskolán, és szólt nekem a Bíró Lajos, hogy gyere mán be, megfontolt emberekre van szükség. Be is mentem a MEFESZ-hez, és ott egy 10-12 főből álló társaságot találtam. Volt ott rendőr, katona, a Dohánygyár DISZ-titkára, Bíró Lajos, Némedi Lajos és még néhány civil. Úgy döntöttek, hogy városvédelmi bizottmányt kell létrehozni, hogy az esetleges rablást, fosztogatást megakadályozzák. Ennek a vezetője Körömczi rendőr alezredes lett.*”³⁵ A városvédelmi tanács megalakulását kiáltványban hozták a lakosság tudtára.³⁶

A Városvédelmi Tanács egyik szerve a főiskola katonai tanszékén működött. A tanári szobában állították ki a nemzetőr igazolványokat, az előadóban pedig a kihallgatások folytak. A kihallgatási jegyzőkönyveket egy MEFESZ képviselő hallgatónő gépelte.³⁷ A városvédelmi tanács őrködött a város nyugalmán, igyekezett fenntartani a közbiztonságot, s ebben a MEFESZ jelentős szerepet vállalt.

Ott voltak a MEFESZ-vezetők a Pedagógiai Főiskola Ideiglenes Munkástanácsában is, amely október 27-én alakult. A munkástanács elnöke dr. Udvarhelyi Károly lett.³⁸ Ebben az időben a főiskola tanárai már csak külön engedéllyel léphettek az épületbe, bár ők is felsorakoztak a diákok mögött. Támogatták a forradalmi ifjúságot az MDP-tag tanárok is, akik kijelentették, hogy „*nem kell világháborúval és fasizmussal riogatni senkit. Egy nyugati beavatkozás még a tőkés társadalom restaurálását sem hozza magával, hanem egy demokratikus Magyarországot eredményez, amelyben mindenki békében élhet egymás mellett. A szovjet csapatok nyugodtan ki-*

³³ Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében. Eger, é.n. 5.

³⁴ Tagjai között ott találjuk Bíró Lajos adjunktust, Balogh László és Nagy Pál főiskolai hallgatókat (valamennyien a MEFESZ elnökségének tagjai), Brozmann Jánost a szakszervezetek megyei tanácsának képviselőjében, Csányi Mihály őrnagy helyőrségparancsnokot, Körömczi József alezredest, a rendőrség parancsnokát, Máté Béla és Jobb László honvéd főhadnagyokat, Putnoki Lászlót, a megyei párt VB-tagját, Tajti Józsefet, a dohánygyári fiatalok képviselőjét, és Laczkó Tóth Péter színházi rendezőt.

³⁵ HML XXV-21/B 787/1957. Törös Károly vallomása.

³⁶ HTL56 9. öe. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok, 585.

³⁷ HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása.

³⁸ A munkástanács tagjai közül Bíró Lajos, Balogh György, Törös Károly, Dr. Szőkefalvi Nagy Zoltán, Dr. Némedi Lajos, Molnár András, Vágán István, Balogh Bálint, Szerencsi Kálmán, Nagy István és Gyarmati Vince nevét említik a források. HML XXV-21/B 787/1957. Vágán István vallomása; ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9.

vonulhatnak, mivel kapitalizmus úgysem lesz, a diktatúrára pedig már nincs szükség, mert az a mi viszonyaink között már csak egy idejét múlt lenini dogma.” Később az is elhangzott részükről, hogy október 23-a egy tiszta szocialista mozgalom, amely a szovjet tankok ágyúcsövein szenvedett hajótörést.³⁹

Jelentős szerepet játszottak a MEFESZ-tagok az egri Forradalmi Nemzeti Bizottmány munkájában is. Az október 28-án a Gárdonyi Géza Színházban tartott tömeggyűlésen a városi munkástanácsok küldöttei által megválasztott 32 fős testület elnöke kezdetben Bíró Lajos, majd később Balogh László lett, a kulturális ügyeket pedig Sklánic Vince MEFESZ vezetőségi tag irányította. A bizottmány a főiskola épületében állította fel székhelyét. Már megalakulásának délutánján ülésezett, s igyekezett a felmerülő helyi államhatalmi és államigazgatási feladatokat megoldani. Ez egyben a forradalmi időknek megfelelő közigazgatási átszervezést is szükségessé tette. Egyik első döntésében a bizottmány felkérte a pártokat, értsék meg, a forradalmi tanács jelen helyzetében nem tud székházakat és gépkocsikat kiutalni, ezért szerencsés lenne, ha a pártszervezést a konszolidáció utánra halasztanák.⁴⁰ Sklánic Vince kezébe vette a megyei pártlap irányítását, átszervezte szerkesztőségét, s a városi nyomda is csak az ő, vagy Bíró Lajos engedélyével fogadhatott el megrendelést.⁴¹

A Forradalmi Nemzeti Bizottmánnyal egy napon alakult meg a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága is, hiszen a Nemzetőrség Városvédelmi Tanácsának mandátuma a Nemzeti Bizottmány megalakulásával lejárt. A közvetlenül a Nemzeti Bizottmány alárendeltségébe tartozó testület parancsnoka Jobb László honvéd főhadnagy lett, aki utasításokat kizárólag a Nemzeti Bizottmánytól fogadott el. A parancsnokság tagja volt Tompa András rendőr százados és Nagy Pál főiskolai hallgató is, aki a MEFESZ-t képviselte a testületben.

A Líceum épületének első emeletén október utolsó napjaiban szinte forrt a levegő. Itt székelt a MEFESZ-vezetőség, a Nemzeti Bizottmány és a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága, ami gyakorlatilag a városparancsnokságot jelentette. Rengeteg küldöttség fordult meg itt azokban a napokban. A igazgatói és helyettesi irodákban működő forradalmi szervek titkárságának vezetője Héregi Eszter MEFESZ vezetőségi tag volt.⁴² Ide hozták az ÁVH épületének elfoglalása után a MEFESZ tagjai a Hatóság titkos, úgynevezett operatív anyagait, amelyeket a Nemzeti Bizottmány megbízásából az ügyészség egy képviselője és a nemzetőrség politikai nyomozó osztágának vezetője tanulmányozott. Az ügyészség irányítója dr. Baranyai Ferenc megyei ügyész helyettes volt, aki a megalakítandó új államhatalmi és államigazgatási szervek létrehozásának és működésének tervezetét is összeállította.⁴³ Itt volt található a nemzetőrség fegyveres diákosztaga, és annak R csoportja is.

Nem járhatunk tehát messze az igazságtól, ha azt állítjuk, a főiskola a forradalmi események központja volt, s nem pusztán épületként, hanem oktatóinak és hallgatóinak aktív részvétele által. A fentebb elmondottakat a BM megyei politikai nyomozó

³⁹ HTL56 9. őe. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok, 590.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-150371., 4.

⁴¹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Bíró Lajos 1957. június 8-i ügyészi kihallgatásáról.

⁴² HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása.

⁴³ Heves megyei Ügyészség 1957. BÜL 123. sz. vádirata Bíró Lajos és társai ellen népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette miatt indított bünygyben.

osztálya 1957-ben úgy minősítette, hogy „*az Egri Pedagógiai Főiskola volt minden ellenforradalmi megmozdulás központja, az ellenforradalmi erők fő fészke.*”⁴⁴

A fegyveres testületek munkájában való részvétel

Jóllehet a nemzetőrség fegyveres diákosztaga csak október 29-én alakult meg a MEFESZ kezdeményezésére,⁴⁵ felfegyverzett diákok a rendőrséggel és a honvédséggel karöltve már október 24-től teljesítettek járőr szolgálatot, vagy adtak objektumőr-séget.⁴⁶ Elsősorban a főiskola épületének fegyveres biztosítását látták el a katonai tanszék gyakorló fegyvereivel, amelyek inkább demonstratív jellegűek voltak, hiszen löni velük akkor sem lehetett volna, ha lett volna hozzájuk lőszer.⁴⁷ A tömeg állandóan hullámozott a Liceum épülete előtt, ezért az őrség a kapun belül állt. Parancsnokuk kezdetben egy fiatal híradós hadnagy, Pipis József volt.⁴⁸ A katonai tanszék vezetője, Czaga István főhadnagy, a főiskola hallgatóiból felállított belső őrség mellett később egy 100 főt meghaladó fegyveres diákosztagot, sőt egy nyolc tagú, úgynevezett riadó csoportot is szervezett.⁴⁹ A főiskolásokból álló nemzetőr csoportot a MEFESZ sajátjának tekintette, és nem engedte beolvasztani a városi nemzetőrségbe. Parancsnokuk így nemcsak a később megalakult Városvédelmi Bizottság alárendeltségébe tartozott, hanem a MEFESZ vezetőségébe is.⁵⁰

A diákkülönítmény létszámát illetően pontos adataink nincsenek, mivel az óráról órára változott, ugyanis időközönként több főiskolás elhagyta Egert. Az biztosnak látszik, hogy 100 géppisztolyt és 30 karabélyt osztottak ki a diákok között, tehát a megalakuláskor 130-an lehettek. Feladatuk a Pedagógiai Főiskola védelme volt. Ezen kívül igénybe vették őket különböző objektumok őrzésére, de részt vettek az egri vár átfésülésében is, ahol bujkáló ÁVH-s tiszteket kerestek. Parancsnokuk Czaga István, a katonai tanszék tanára, az épület belső őrségének parancsnoka pedig Bernhardt László volt. A diákosztag tagjai közül még Horváth Ferencet említik név szerint a források.

A diákosztag keretén belül működött egy R-csoport, amely október 30-án alakult meg, és november 4-ig tevékenykedett. Ez a csoport is a főiskolán székelte. Vezetője Mikus Gyula főiskolai adjunktus volt.⁵¹

Az R-csoport több államvédelmi tiszt letartóztatásában részt vett. A letartóztatottakat a főiskola épületébe vitték,⁵² majd kihallgatás után a megyei börtönben helyezték el őket. A letartóztatottakat nem bántalmazták, a főiskolás lányok élelmet és

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Bíró Lajos szíves közlése.

⁴⁸ HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása.

⁴⁹ HML XXV-21/B 787/1957. Törös Károly vallomása.

⁵⁰ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9. A csoport tagjai közül Lengyel Attila, Turóczy Zoltán, Dömötör Zoltán, Vitéz József, Balogh László, Balla Ernő és Greskovits László neve maradt fenn.

⁵² HML XXV-21/B 787/1957. Balogh György vallomása „Amikor a katonai tanszék előadótermében voltam, épp az ávós családtagok motozása folyt. A főiskolás géptűnő panaszkodott, hogy neki kell motozni.”

cigarettát is vittek nekik. A fogva tartás célja az volt, hogy átadják őket az ügyészségnek, amely hivatott kivizsgálni az ügyüket. Az, hogy nem történt bántódásuk, és nem került sor atrocitásokra, a főiskolások mérséklő magatartásának köszönhető.⁵³ A hallgatók és a velük tartó tanárok igyekeztek a városban a szélsőséges kilengéseket mérsékelni, és az atrocitásokat elkerülni.⁵⁴ Számtalan példát sorolhatnánk fel a fentiek igazolására, de ezek közül csak néhányat emelünk ki illusztrációképpen.

Az egyik ilyen alkalom október 26-a volt, a nagy tömegmegmozdulások első napja. Ezen a napon távolították el a városban az önkényuralmi jelképeket, és döntötték le a szovjet emlékműveket.⁵⁵ Amikor a népkerti, az egriek által csak „Iván”-ként emlegetett szobor ledöntésének híre eljutott a főiskolára, Némedi igazgató megkérte Törös Károlyt, a testnevelés tanszék tanárát, ismert kézilabda szakembert, hogy menjen a helyszínre, és próbálja csillapítani a tüntetőket, s ha főiskolásokat lát, hozza el őket onnan. Amikor Törös Károly odaért, a szobor már a földön hevert, s elhamvadt koszorúk füstölögtek rajta. A tüntetők éppen azon munkálkodtak, hogy egy *weapon* segítségével a városközpontba vontassák, Törös Károly azonban lebeszélte erről őket, így a szobor a Klapka utcában maradt, az úttessel párhuzamosan heverve. A délutáni tüntetés hírére Törös Károly négy diákja kíséretében szintén a helyszínre sietett, mivel azonban látta, hogy a tüntetőkre semmiféle hatást nem tud gyakorolni, visszatért a főiskolára. A tömeg az emlékmű ledöntése után a főiskola elé vonult.⁵⁶ A felvonulók jó része diák, s közöttük is különösen sok 12–16 év közötti gyermek volt.⁵⁷

A Liceum előtt mintegy 6-8000 ember követelte a vörös csillag eltávolítását az épület tornyáról. Mivel az épületbe nem engedték be őket a főiskolások, küldöttséget menesztettek az igazgatóhoz, amely követelte: rendelje el azonnal a csillag levételét. Némedi Lajos igazgató telefonon felhívta a Lakatosárugyár igazgatóját, hogy a tömeg követelésének eleget tehessen, hiszen egy több mázsás szerkezet leszereléséről volt szó, amit csak szakemberek tudtak volna végrehajtani annak veszélye nélkül, hogy emberéletben vagy az épületben kár keletkezzen. A Lakatosárugyár igazgatója arra hivatkozva, hogy felettes hatóságtól nem kapott ilyen értelmű utasítást, megtagadta a szerelők kiküldését. A csillag így maradt, a tüntetők azonban egyre dühösebbek lettek, s most már a főiskola párttitkárának, Friedrichnének a kiadatását követelték, amit az intézmény vezetése azzal szerelt le, hogy fogalma sincs róla, merre van a keresett személy. A düh csak fokozódott. A dühöt kiváltó szimbólum állványzatának megbontása viszont azzal fenyegetett, hogy a 7 mázsás monstrum vagy az épület földemét törí át óriási károkat okozva, vagy a tüntető tömegre zuhan, tehát akár megy, akár marad, baj lesz belőle. Lelkes fiatalok az állványzat elfürészeléséhez is hozzáláttak, ami gyors intézkedéseket sürgetett. Végül a Vas- és Fémipari KTSZ szerelői oldották meg a helyzetet, akik az igazgató kérésére hajlandók voltak

⁵³ HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 624–625.

⁵⁴ Uo., 623.

⁵⁵ Több forrás október 25-re teszi a szovjet emlékművek ledöntését, s ezek alapján jelen munka szerzője is egy korábbi publikációjában szintén 25-ét jelölte meg. Az azóta megismert dokumentumok azonban egyre erősebben valószínűsítik, hogy a szóban forgó események 26-án történtek.

⁵⁶ HML XXV-21/B 787/1957. Törös Károly vallomása.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9.

eltávolítani a gyűlölet tárgyát. Erre azonban csak a következő nap délelőtt került sor. Eközben a tömeg által keresett párttitkár a főiskola épületében a MEFESZ irodájában tartózkodott – a pártiroda ugyanis az egykori DISZ titkár szobájából, vagyis október 21-e után a MEFESZ irodából nyílt – s az ifjúsági szervezet funkcionáriusai nem kívánták őt kiszolgáltatni.⁵⁸ Később a párttitkár családjával együtt a Líceum épületébe költözött és a MEFESZ védelme alatt állt. A Pedagógiai Főiskola hangszórója kezdetben mérsékletre intette a tüntetőket, de a menet eleje a főiskolásokat árulóknak bélyegezve tovább vonult egészen a tűzoltóságig, majd a nyomdához ment. A hátrébb jövők viszont megálltak a főiskola épülete előtt, és a tüntetés állítólagos szervezője néhány szót szolt az épület erkélyéről hozzájuk, majd a Himnusz és a Szózat eléneklése után feloszlottak.⁵⁹

Október 27-én a MEFESZ-vezetők és a diák nemzetőrök lincselést akadályoztak meg a városban. Egy honvéd hadnagyot, aki a városvédelmi bizottság megbízásából objektumbiztosításon vett részt a városi pártbizottságnál, az ott csoportosuló ózdiak, akik több teherautóval érkeztek a városba aznap, ÁVH-s tisztnek gondolták, és üldözőbe vették. Mások szerint a hadnagy a laktanyába akarta vezetni az ózdiakat, hogy ott fegyvert szerezhessenek, de valaki az utcán lévő tömegből azt kiáltotta, hogy ávós.⁶⁰ Egy harmadik verzió szerint, amikor az ózdiak teherautója, a vezetőfülke felhágóján álló hadnaggal a Trinitárius templom, egriesen a Rossztemplom elé ért, egy, a templommal szemben lévő kocsmából, a Kacsából kilépő személy kiáltotta rá, hogy ávós. Bárhogy is történt, a tisztet a tömeg ütlegetni kezdte. A helyszínre érkező rendőrök a további atrocitásokat megghiúsítandó, őrizetbe vették, és nagy tömeg kíséretében a rendőrség épületébe vitték. Látna, hogy a tüntetők nem tángtanak, és a rendőrség épületének megostromlására is készek, ha a hadnagyot nem adják ki, végül a szerencsétlent a tömeg közé lökték, ahol ismét verni kezdték, majd a már több sebből vérző embert a Dobó tér felé hurcolták lincselési szándékkal. Ekkor főiskolások vették körül a már öntudatlan hadnagyot, és „szméletlen embert nem akasztunk” felkiáltással a kórház épületébe vitték. A tömeg azonban oda is követte őket, s ismét a tiszt kiadatását követelte. A kórház igazgatója betegeinek biztonsága érdekében először nem akarta befogadni a sebesültet, de látva állapotát és a helyzetet, végül rejtkehelyet kerestek neki, miközben önkéntes orvosok és nővérek ellátták sérüléseit. A tüntetők közben betörték a kórház kapuját, de nem hatoltak be az épületbe. Bíró Lajos és két géppisztolyos főiskolás állta útjukat, és igyekeztek megnyugtatni őket.⁶¹ *„Két rajz szakos hallgatómmal álltam ott szemben a tömeggel, amelyből időnként a ruhámat is megmarkolva követelték a hadnagy kiadását, én azonban megállás nélkül igyekeztem nyugtatni őket. Két oldalamon a két hallgató géppisztollyal a nyakában. Az egyik Túróczi Zoli ökölvívó volt, a másik, Tamási pedig első osztályú birkózó, úgyhogy elég masszívan álltak ott, meg fegyverük is volt, de hát mégiscsak hárman voltunk. Azt csak mi tudtuk, hogy a két géppisztoly a főiskola katonai tanszékéről való, s még verekedésre sem voltak jók, mert mindjárt szétestek volna, de*

⁵⁸ HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 622–623.

⁵⁹ HML XXV-21/B 787/1957. Törös Károly vallomása.

⁶⁰ HTL56 6. öe. A Heves megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése, 372., valamint az Egri Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése, 392–393.

⁶¹ HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 624.

egyébként sem állt volna szándékunkban használni. Azt azért a szemem sarkából láttam, hogy Túróczi Zoli olyan erősen markolja a fegyvert, hogy teljesen kifehéredtek kézfejeének bütykei. Csaknem másfél órás kiabálás után, amibe szinte teljesen berekedtem, a tömeg végül széteszlott. Éjjel egy önként jelentkező, azt hiszem Szabó Tamásnak hívták, egy, a főiskolásokhoz csatlakozott egri fiatal csempészte ki a hadnagyot, és vitte gépkocsin, azt hiszem Miskolcra.”⁶²

A falujárás

A BM megyei politikai osztálya tudni vélte, hogy a Pedagógiai Főiskola diákjait az Egerbe érkezett MEFESZ-küldöttek arra készítették fel, hogy Gyöngyösön és Hatvanban is tüntetéseket szervezzenek.⁶³ Ez természetesen nem felel meg a valóságnak, semmi nyoma nincs az eddig fellelt többi dokumentumban. Az viszont tény, hogy Budapestről érkeztek MEFESZ-képviselők konkrét feladatokkal a főiskolára azzal a céllal, hogy felkészítsék a diákságot a vidéki forradalmi szervek létrehozásához nyújtandó segítségre.⁶⁴ Ezek a brigádok több adat szerint október 25-én este a 32. AKÖV közreműködésével már el is indultak a környező falvakba.⁶⁵ Bármilyen sokan állítják is, az október 25-i indulás képtelenség. Götzinger Károly és hat társa, az ELTE diákjai ugyanis az Országos Nemzeti Bizottság október 29-i keltezésű, Kuczka Péter által aláírt megbízólevelével érkeztek Egerbe. Ráadásul a kiállító szerv, az Országos Nemzeti Bizottság sem létezett október 25-én, hiszen csak 28-án alakult. A budapesti fiatalok október 31-én délután négy óra tájban tehergépkocsin érkeztek Egerbe, és azonnal felvették a kapcsolatot a helyi MEFESZ-szel. Bíró Lajos és Sklánic Vince fogadta őket, akiknek bemutatták megbízólevelüket, és ismertették a fővárosban rájuk bízott feladatot. Az általuk képviselt program a következőket tartalmazta: 1. továbbra is szocialista társadalmat építünk; 2. az elkövetett hibákat törvényes úton kell kijavítani; 3. fel kell számolni a tagosítások során elkövetett hibákat; 4. el kell törölni a kötelező beszolgáltatást; 5. emelni kell a fizetéseket; 6. demokratikusan választott testületeket kell állítani a községek élére; 7. el kell kerülni a szovjet csapatokkal való fegyveres harcot, de el kell érni, hogy a szovjet hadsereg kivonuljon Magyarországról; 8. Magyarország legyen semleges állam; 9. minél hamarabb szabad választásokat kell tartani több párt részvételével. A jelenlévők a programmal egyetértettek, és segítségükről biztosították a budapesti küldötteket. November 1-én délután a Líceum, vagyis a pedagógiai főiskola épületében, mintegy 50 fő részvételével gyűlést tartottak a falujárásra jelentkezőknek. A résztvevők többsége a főiskola diákjai és tanárai közül került ki, de eljöttek a honvédség képviselői és a Gárdonyi Géza Színház színészei közül is néhányan. Götzinger Károly ismertette a feladatot, majd kérdésekre válaszolva elmondta, hogy természetesen a kommunista párt képviselői is bekerülhetnek a községi nemzeti bizottságokba, ha megválasztják őket, és jó lenne, ha a termelőszövetkezetek együtt maradnának. Azt is kérte, hogy a falujárók írják össze az élelmiszerfelesleget, melyet majd az Országos Nemzeti Bizottság Budapestre szállíttat, a főváros lakosságának élelmezését biztosí-

⁶² Interjú Bíró Lajossal. (Készítette: Kozári József)

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9.

⁶⁴ Interjú Bíró Lajossal. (Készítette: Kozári József)

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150371/1., 8–9.

tandó. Ezután alakították meg a kétfős csoportokat. Minden csoport egy tanárból és egy diákból állt. Védelmükre egy fegyveres katonát rendeltek, így másnap háromfős csoportok indultak a falvak lakosságát felvilágosítani. Sok idejük azonban nem maradt a vállalt feladat teljesítésére, de a rövid idő miatti kevéske tapasztalat is azt látszott igazolni, hogy a vidéknek nem is nagyon volt szüksége erre a felvilágosításra.⁶⁶

Szabad Eger Rádió

Hogy kiben vetődött fel a gondolat az ÁVH épületében található adóvevő készülék felhasználásával a Szabad Eger Rádiót létrehozni, azt ma már homály fedi, de az bizonyos, hogy a műszaki feltételek megteremtéséhez a miskolci egyetemről kértek segítséget. 1956. október 28-án Sklánc Vince Bíró Lajos adjunktus és egy másik főiskolai hallgató társaságában Miskolcon járt, és a diákparlament elnökével, Fekete Simonnal tárgyalt annak érdekében, hogy a miskolci egyetemisták segítsenek Egerben egy rádióállomást felállítani.⁶⁷ Miskolcra már érkeztek Egerbe korábban is egyetemisták, – mint Törő Géza vagy Renn Oszkár – ők azonban nem a rádió felállításának ügyében jártak.⁶⁸ A miskolci diákparlament egy hat fős delegációt küldött Egerbe a rádióval kapcsolatos műszaki problémák megoldására. A küldöttséget egy egyetemi oktató vezette. A munkálatok irányítására a már korábban érkezett miskolci Törő Géza kapott megbízást az egri MEFESZ-vezetőktől. A csapat kiszállt a főosztály épületébe, szemrevételezte a készüléket, majd miután úgy döntött, hogy annak jobb helye lenne a főiskolán, átszállították azt, és az épület tornyában állították föl, ahol már a vörös csillag helyén a nemzeti trikolór lengett.

A csillag leszerelése sem tartozik a mindennapi történetek közé. Fentebb már említettük, hogy a város lakossága követelte a számára idegen jelkép eltávolítását, s buzgó fiatalok a vasszerkezet elfürészelésének is nekiálltak, ezért a tragédiát elkerülendő, a főiskola igazgatója már napok óta kereste a megfelelő szakembereket a művelet elvégzéséhez, vállalkozó azonban nem akadt. Végül az egri Vas- és Fémipari KTSZ vezetője elvállalta a munkát, de csak azzal a feltétellel, ha a megyei pártbizottságtól erre engedélyt kap. Az engedély azonban késett. A munkálatokat azzal igyekeztek elodáztatni, hogy a csillag leszerelése a toronyról állványozás nélkül életveszélyes. Ez egyébként igaz is volt, hiszen az eltávolítandó szimbólum 7 mázsát nyomott. Mindenesetre Zahar Endre műhelyvezető 27-én reggel elindult a munkálatokat megelőző helyszíni szemlére. A mintegy 30 perces helyszíni szemle után 10 óra tájban érkeztek a szerelők a Liceumba. Kaknics Alajos, a csillag egyik leszerelője ekkor találkozott először nemzetőrökkel, akik az épület bejáratánál álltak. Jóval tíz óra után megjött az engedély az MDP megyei pártbizottsága harmadtitkárának az aláírásával, s így tíz óra harminckor megkezdődhetett a munka.

A szerelők kötelekkel és szerszámokkal felmásztak a csillagvizsgáló tetejére, s a brigádvezető irányításával nekiálltak a leszerelésnek. Addigra már megtörtént az áramtalanítás is, hiszen a csillagot több száz 500 wattos izzó világította meg, melyeket a csillag egyik oldalát fedő üvegorítás alá szereltek fel. A vörös csillagot az egri

⁶⁶ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Götzinger Károly 1957. május 6-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁶⁷ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Bíró Lajos letartóztatott ügyészégi kihallgatásáról, 1957. június 8.

⁶⁸ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

lakatosárugyár készítette. Forgószerkezet volt, a kupola alatti teremben egy körülbelül másfél méter átmérőjű fogaskerék volt elhelyezve, s ennek a középpontjából nyúlt ki a csillagot tartó csőszerkezet, amelyet sebességváltó közbeiktatásával egy 10 lóerős villanymotor forgatott. A vázszerkezet ötvenszer ötven centiméteres szögacélból készült, hiszen nagyon erős szélnyomásnak kellett ellenállnia. A váz akkora volt, hogy egy ember kényelmesen sétálhatott benne. A csillag szárnytávolsága hat méter volt, középpontja a kupola fölött nyolc méterrel helyezkedett el. A leszerelés nem kis szakértelmet igényelt, de legalább ennyi bátorságot is, hiszen az 53 méter magas torony tetején magasló szerkezeten egyensúlyozni emberpróbáló feladat volt. Ezt Kaknics Alajos és Győrfi István, a KTSZ egyes műhelyének dolgozói végezték el. Legelőször felhágóbilincseket szorítottak a szerkezetet tartó rúdra, melyen elsőként Kaknics, majd Győrfi kapaszkodott fel a csillag belsejébe. Ezután az egyik oldalt borító üveglapokat, majd a másik oldalt fedő lemezborítást távolították el. Minthogy a beszáradt gitt eltávolítása nagyon sok időt és energiát vett volna igénybe, ezért az üvegtáblákat kalapáccsal verték ki. Ez a csőrömpölés hívta fel a Liceum környékén járó emberek figyelmét a munkálatokra, s rohamosan elterjedt a hír a városban: „verik a csillagot a Liceum tetejéről”.⁶⁹ Ezután a szárnyak leszereléséhez fogtak. „Nyírókalapáccsal »elcvikkoltuk« a csavarokat – emlékezett Kaknics Alajos – aztán a szárnyakat, egyiket a másik után kötélén leeresztettük. A legnehezebb feladat az utolsó szárny leeresztése volt, hiszen akkor már csak az egy szál rúd és az általunk felszerelt felhágóbilincsek álltak rendelkezésünkre. Dél felé járhatott az idő, amikor az utolsó szárnyat is leengedtük, s ott állt magában a tartóoszlop. A munkálatokat a torony teraszáról tanárok és diákok is figyelemmel kísérték közöttük Darvas Andor⁷⁰ bácsi, Dobós gimnazista⁷¹ koromban fizikatanárom, és cserkészparancsnokom is. Amikor már csak a rúd maradt, Darvas Bandi bácsi egy nemzeti lobogót hozott valahonnan, amit még az eddigieknél is veszélyesebb művelettel a csillag tartóoszlophoz erősítettünk.”⁷²

Az ÁVH rádiója tehát megérkezett a főiskola tornyába. A stúdiót a szintén a toronyban található földrajz tanszéken rendezték be. Az antenna felszereléséről az egri postások gondoskodtak Szarka Gyula miskolci egyetemista felügyelete alatt.⁷³ A munkálatok láttán a földrajz tanszék vezetője, Dr. Udvarhelyi Károly megkérdezte az ott sürgölődőktől, hogy van-e erre a tevékenységre valamiféle meghatalmazásuk, s egyáltalán milyen szervtől kapták a stúdió létesítésére az utasítást. A kérdésre egy antantszijas, de egyébként civil ruhás férfi előhúzott a zsebéből egy pisztolyt és az asztalra dobva ezt mondta: itt a meghatalmazás. Ez elég meggyőző – felelte Udvarhelyi Károly, s a korábbi felszólításnak eleget téve távozott a főiskoláról.⁷⁴ A szerelés irányítójának zsebében természetesen – mint azt már korábban leírtuk – ott volt az egri MEFESZ-vezetés engedélye is, de úgy látszik, szerette a hatásvadász jelene-
teket.

⁶⁹ Interjú Kaknics Alajossal. (Készítette: Abkarovits Ágnes)

⁷⁰ Darvas Andor 1956 októberében a pedagógiai főiskola fizika tanszékének vezetője volt.

⁷¹ Az egri Dobó István Gimnáziumról van szó.

⁷² Interjú Kaknics Alajossal. (Készítette: Abkarovits Ágnes)

⁷³ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

⁷⁴ HTL56 1. öe. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 624.

Az adó üzembe helyezésére november 1-én került sor. Ezt a miskolciak és az egri rendőrség egyik alkalmazottja végezte. Délelőtt 10 óra körül bekötve és behangolva a rádió megkezdte a próbaadásokat, s az éterben felcsendült Nagy Mária főiskolai hallgató hangja: a Szabad Egri Rádió megkezdte működését a 43 méteres hullámhosszon.⁷⁵ A próbaadások alatt üzembe helyeztek öt vevőkészüléket is, melyeken a külföldi adók magyar nyelvű adásait kívánták folyamatosan hallgatni. Törő Géza jelentette a MEFESZ vezetésnek, hogy a készülék adásra kész. A hírré Bíró Lajos ment fel a toronyba a munkálatok eredményét szemrevételezni. Felhívta az ott dolgozók figyelmét, hogy az adásba kerülő szövegeket a MEFESZ vezetésével előzetesen engedélyeztetni kell.⁷⁶ A rádió a főiskola MEFESZ szervezetének irányítása alá tartozott. Ez az adót műszakilag üzemeltető miskolci egyetemisták határozott kérése volt, bár ők nem sok beleszólást engedtek a stúdió munkájába. A készüléket Himmer Miklós rendőr törzsrőrmester, az egri rendőrkapitányság távírdásza hangolta be és ő is kezelte. Hogy milyen távolságra jutott el az adás, az talán azzal jellemezhető, hogy egyszer a Szabad Európa Rádió bement: „Halló, szabad egri rádióállomás! 20 kg. ciklussal menjetek feljebb, mert adásokat zavaros.” Majd mikor a hangolás megtörtént: „maradjatok ott, adások tisztá”.⁷⁷

A belépési engedélyeket is a miskolciak adták ki. Ilyen engedély nélkül, melyeket egyébként fedőnevekre állítottak ki, senki sem léphetett a rádió helyiségeibe. Bíró Lajos több tanár kollégáját is felkérte, hogy segídekzenek az adó munkájában.⁷⁸ A rádió és a MEFESZ-vezetőség közötti kapcsolattartással Kozári Piroska főiskolai hallgatót bízták meg.

A vevőkészülékek mellett ülő főiskolások a híreket gondosan leírták, és a főiskola oda irányított gépirőnőivel legépeltették. A híryanagot tartalmazó papírlapon feltüntették az adót, ahonnan a hír származott, és azt is, hogy ki vette az adást.⁷⁹ A vevőkészülékek kezelésében egri híradós sorkatonák is segítettek. Nem csak a magyar nyelvű adásokat figyelték, hanem az orosz, az ukrán és a cseh nyelvűeket is.⁸⁰ A gépelt anyagot Langmar Ilona tanárnő gyűjtötte dossziéba, majd ezeket átadta a bementőknek, s a beolvasás után archiválta azokat.⁸¹ Hat ilyen dossziéja gyűlt össze a rádió működése alatt. A rádióbemondói teendőket a város színészei látták el. Ők a MEFESZ kérésére vettek részt e munkában.⁸²

⁷⁵ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Nagy Mária 1956. április 6-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

⁷⁶ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

⁷⁷ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Fonád Gyula 1957. április 10-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

⁷⁸ Így megfordult a rádiónál Berzy András, az irodalomtörténeti tanszék és Nagy József, a történelem tanszék tanára, s dolgozott ott Langmar Ilona, a földrajz tanszék, Nyíri Lászlóné és Zbiskó Ernőné, az orosz tanszék tanárnői is. BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

⁷⁹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Lásd: Bóta Klára, Gál Gabriella és Elek Miklósné tanúkihallgatási jegyzőkönyveit.

⁸⁰ Nyíri Lászlóné és Zbiskó Ernőné az ilyen nyelvű adásokat hallgatták és fordították. BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Zbiskó Ernőné 1957. február 20-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

⁸¹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁸² A színészek mellett megfordult a rádiónál Kalmár András rendező is. A beosztást Langmár Ilona, a földrajz tanszék oktatója készítette, feltehetően Kalmár segítségével, mert a Bánk bán éppen folyó próbái ez a munka nem zavarta. BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Kenderesi Tibor kihallgatási jegyzőkönyve.

Az egri adón sugárzott műsor három csoportra osztható: 1. hírek, 2. üzenetek, 3. irodalmi műsor. Az irodalmi műsort, bár a forrásokból egyértelműen nem állapítható meg, de nagyon valószínű, hogy az egyik színész állította össze. Főleg versek, elsősorban hazafias költemények hangzottak el. A beolvasott művek szerzői között Petőfi, Vörösmarty, József Attila, sőt az egyik budapesti MEFESZ küldött, Götzinger Károly neve is megtalálható volt. Az üzenetekben elsősorban elszakadt családtagok próbáltak kapcsolatot találni egymással, vagy tájékoztatni szeretteiket hogylétükről. Az egri rádió azokat az üzeneteket is sugározta, amelyek más, általuk lehallgatott magyar nyelvű adókon hangzottak el és Heves megyei vonatkozásai voltak.⁸³

Hogy a hírszerkesztést valójában ki vagy kik végezték, a pillanatnyilag rendelkezésre álló dokumentumokból nem állapítható meg egyértelműen, de valószínű, hogy minden leadásra kerülő anyagot Törő Géza írt alá.⁸⁴

A hírek nagyon széles skálán mozogtak. A Fradi megalakulásától a legfrissebb versekig, s forrásokul nemcsak a már említett adókat, hanem a sajtót is felhasználták. Nemzetközi híryanag meglehetősen kevés volt. Legfeljebb a szuezi válsággal vagy a szovjet–magyar viszonyral foglalkoztak, és azzal, hogy a Szovjetuniót nem számítva az egész világ Magyarországgal van, támogatnak bennünket, s mindenünnen özőnlík a segély az országba. Sokat foglalkoztak az ÁVH tevékenységével. Több híradás szólt a Hatóság embereinek lefegyverzéséről, a „gyilkos bérencekről, akik magas fizetés ellenében képesek voltak saját honfitársaik százait börtönbe vetni, vagy halálra ítélni”. Elhangzott, hogy „a tisztító harcokban elesett ÁVH-sok pénzét a nép Júdás pénznek tekintette, és ÁVH igazolványával együtt a hullá mellére tűzte, mint olyat, amihez vér és átok tapad,” hogy a nép az utcára szórt káderlapokat a Szózat éneklése mellett elégette.⁸⁵ Szívesen foglalkozott az egri adó a Köztársaság téri vélt kazamaták borzalmaival. Tájékoztatták hallgatóikat, hogy „a nép lázas munkával igyekszik felkutatni az ÁVH kínzókamráiban sínylődő szerencsétlen áldozatokat.⁸⁶ Beszámoltak arról is, hogy „az MDP székház alatt robbantani és fűrni kezdtek, és sok sikertelen kísérlet után végre feltártak egy labirintust, ahonnan derékig érő szakállú emberek jöttek ki, akiket az ÁVO-sok zártak oda, hogy élve eltemessék őket.”⁸⁷ Ez utóbbi híradás azt is bizonyítja, hogy a hírek valódiságának ellenőrzésére nem igen volt módjuk, vagy idejük a műsor összeállítóinak, s ők is részesei voltak annak az általános vélekedésnek, hogy az ÁVH-ról a legelekésztőbb gonoszság is elképzelhető. Szó esett a hírekben arról, hogy nemzeti szabadságharcunk védelmében még a kisgyerekek és a lányok is harcolnak. Benzines palackokat dobálnak az orosz tankokra, elefékszenek a páncélosoknak.⁸⁸ A legszemléletesebben Langmár Ilona, a Szabad Eger Rádió egykori munkatársa jellemezte az egri adásokat: „szó esett elesett fiatalokról, tizenkét éves hősookról, ÁVH-s fogságból megtért édesapák-

⁸³ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Götzinger Károly 1957. május 8-i és Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁸⁴ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Himmer Miklós előzetes letartóztatott 1957. május 9-i ügyészégi kihallgatásáról.

⁸⁵ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Gál Gabriella 1957. március 26-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

⁸⁸ Uo.

ról, öreg nénikről, akik az esti szürkületben sem félnek odamenni az őrt állókhoz, hogy forró kávéat adjanak nekik. Ujjongás a felett, hogy az ÁVH-t leszerelték, és ami a lényeg, mindenkinek tudtára adni, hogy ilyen szent, tiszta, szeplőtelen forradalom még a világon nem volt, ilyen nemes és igaz célok népet még nem forrasztottak egybe, itt kivétel nélkül mindenki egyet akar, leváltani az árulókat és feddhetetlen embereket állítani helyükbe.”⁸⁹

Az egri adó november 4-én délelőttig sugározta híreit, közöttük orosz nyelvűeket is, melyekben felszólították a szovjet csapatokat, hogy ne avatkozzanak a magyar eseményekbe, és ne lőjenek a magyarokra.⁹⁰ A második szovjet invázió reggelén az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordult és kérte a nemzetközi szervezetet, hogy hozzon felelős döntést a magyar szabadságharc ügyében. Ezt a felhívást a magyar mellett német, angol, francia és orosz nyelven is beolvasták.⁹¹ Utoljára Nagy Mária főiskolai hallgató hangja szólalt meg az éterben az egri adóról: „*Szovjet katonák! Ne támadjatok bennünket! Benneteket megtestesztettek, mi nem vagyunk ellen-seégeitek. Mi igaz szívvel állunk a történelem ítélőszéke elé!*”⁹² Ezzel a Szabad Eger Rádió befejezte rövid pályafutását. Működtetői az adókészülék megrongálása után elhagyták az épületet.

November 4-ét követően a szovjet csapatok bevonultak Egerbe. A MEFESZ fegyveres diákosztaga partizánharcra készült a Bükkben, és megkezdte az előkészületeket a kivonuláshoz. Szerencsére erről az öngyilkos vállalkozásról Bíró Lajosnak sikerült lebeszélnie őket. Nem volt egyszerű dolga, mert Nagy Pál, Lengyel Attila és még néhány diákvezető keményen kitartottak romantikus elképzeléseik mellett, sőt a börtönben őrzött államvédelmis foglyokat is ki akarták végezni, hogy ne állhassanak bosszút a forradalom résztvevőin. A józan ész azonban végül felülkerekedett, s hiába vágta Maczkó Magdolna MEFESZ vezetőségi tag sírva a fiúk arcába, hogy „*nem gondoltam volna, hogy a főiskolások ilyen gyávák. Akkor dobják el a fegyvert, amikor a legnagyobb szükség van rá!*” a nemzetőrség fegyveres diákosztaga feloszlott.

Amint a szovjet hadsereg megszállta a várost, a szovjet katonai parancsnok megjelent a főiskolán, és utasítást adott a tanítás megkezdésére. Amikor ezt a diákság megtagadta, az intézmény bezárására adott parancsot. A Líceum becsapódó kapuinak dördülése a forradalmi napok végét is jelezte.

A megtorlás időszakában jó néhány MEFESZ vezetőt és tagot, – mint például Bíró Lajost, Balogh Györgyöt, Balogh Lászlót, Czaga Istvánt, Dömötör Zoltánt, vagy Lengyel Attilát – bírósági úton vontak felelősségre, s ítélték súlyos börtönbüntetésre, de több, perbe nem fogottat is eltávolították a Főiskoláról.⁹³ Az indokok

⁸⁹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁹⁰ HTL56 1. 6e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése, 624.

⁹¹ BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

⁹² BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Nagy Mária 1957. április 6-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

⁹³ A főiskolai MSZMP- és KISZ-vezetőség 1957 áprilisában eltávolítandónak ítélte (a jegyzőkönyv sorrendje szerint) Kozári Piroska II. éves földrajz–rajz, Baki Zsuzsa és Maczkó Magdolna III. éves magyar–történelem, Budur Lajos III. magyar–orosz, Szikra Zoltán III. földrajz–rajz, Szakácski István II. biológia–földrajz, Horváth Ferenc II. magyar–történelem, Gaál Irén III. történelem–földrajz és Tófalusi Mariann I. biológia–földrajz szakos hallgatókat, Nemes Ágnes, Örkényi Enikő, Tarry Oszkár, Kuknyár János és Krizsán Gabriella ellen pedig to-

A forradalom és a felsőoktatás

között szerepelt, hogy továbbra is ellenforradalmi magatartást tanúsítanak, gyászke-
retes nemzeti színű karszalagot viselnek, uszítanak a KISZ ellen, vagy letartóztatott
MEFESZ-vezetők hozzátartozóival tartanak kapcsolatot. Különösen érdekes a Gaál
Irén ellen indított eljárás indoklása: *„bár tevőlegesen nem vett részt ellenforradalmi
akciókban, de tevékenységéből világos, hogy eszmeileg minden területen támogatta”*.

A forradalmi napokra jellemző pezsgő politikai légkör hosszú időre elcsendese-
dett.

vábki vizsgálatot rendelt el. HML Pártarchívum 8. fondcsoport 30. f. (Eger Városi Pártbi-
zottság iratai). Határozat az Egri Pedagógiai Főiskola MSZMP Tanári és ifjúsági szerveze-
tének, valamint a KISZ szervezet 1957. április 30-i együttes ülésén.

HORVÁTH ZSOLT

A műegyetemisták nagygyűlése

1956. október 22-én korábban elképzelhetetlen, katartikus események zajlottak a budapesti Műegyetem¹ központi épületének aulájában, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) nagygyűlésén. A hallgatóság a hivatalos szervezők kezéből kiragadta az irányítást, és a hatalommal szembeszegülve független diákszervezetet alakított, politikai programot fogalmazott, ami a másnap kirobbant tömegmozgalom kiindulópontjává vált.

A DISZ-től a MEFESZ-ig

Az 1956–57-es tanév rendkívül feszült légkörben kezdődött. Az SZKP 1956 februári, XX. kongresszusán – igaz, a nyilvánosság kizárásával – Nyikita Hruscsov első titkár beszédében megtörtént a sztálini politika részleges kritikája, a halott diktátor felelősségének megállapítása az elkövetett törvénytelenésekért. A beszéd tartalmáról annak titkos volta ellenére hamarosan a magyar társadalom egy része is tudomást szerzett. Mindeközben az MDP mindent megtett annak érdekében, hogy a személyi kultusz kritikájának híre minél kevesebbekhez jusson el. A Sztálin megítélésében bekövetkezett szovjetunióbeli fordulat után azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem lehet tovább halogatni a magyarországi törvénytelenések valódi elkövetőinek megnevezését, „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Mátyás felelősségének megállapítását. Ugyanakkor az MDP élén 1956. júliusban bekövetkezett vezetőcsere, a törvénytelenések legfőbb felelőseinek, Rákosi Mátyásnak a nem kevésbé érintett Gerő Ernővel való felváltása a politikai válságban megoldás helyett inkább csak olaj volt a tüzre. A rehabilitációs eljárások, a felelősségre vonások, a sérelmek orvoslása továbbra is vontatottan haladt. A hangulatjavítónak szánt intézkedések – a békekölcsonjegyzés megszüntetése, a nyugdíjmelés, árleszállítások, a szocialista országokba történő utazások engedélyezése – nem csökkentették számottevően a feszültséget.

A helyzet tarthatatlanságának, a hatalom erodálódásának jeleként 1956 őszén a tavaszi-nyári hónapok nagyhatású vitafóruma, a Petőfi Kör mintájára országsszerte értelmiségi körök, klubok szerveződtek. A politikai vezetés bírálata mellett egyre

¹ 1956-ban a budapesti Műegyetem két intézményt jelentett. A Rákosi-korszak felsőoktatásra is kiterjedő átszervezési lázában a Budapesti Műszaki Egyetem építészmérnöki és ügynevezett mérnöki, azaz kultúrmérnöki karából 1952-ben létrehozták az Építőipari Műszaki Egyetemet, 1955-ben pedig – az előbb szegedi, később szolnoki székhelyű Közlekedési Műszaki Egyetem megszüntetésével – harmadik karként közlekedési üzem mérnöki (mai szóhasználattal közlekedésüzemeltetési) kart létesítettek; az egyetem elnevezése ettől kezdve az 1967. évi újraegyesítésig Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem (ÉKME) volt. Az 1956-os forradalom és az utóvédharcok során több fórumon is felmerült a két egyetem újraegyesítése. Bár erre akkor nem került sor, mind a diákság, mind az oktatók többsége egységesen, „műegyetemistaként” vett részt az eseményekben.

több helyen megjelentek a változásokat sürgető konkrét követelések. E mozgalom élére az egyetemek és főiskolák hallgatói álltak. Szeptember–október folyamán szerette az országban évfolyamgyűlésekre, kollégiumi összejövetelekre került sor, többnyire spontán módon szerveződve, a politikai vezetés kritikátlan kiszolgálása miatt hitelét veszített hivatalos ifjúsági szervezet megkerülésével. Az események után kullogó DISZ megkísérelte ifjúsági parlamentek meghirdetésével lecsendesíteni a tiltakozókat, de elkésett.² 1956. október 16-án Szegeden a tudományegyetem diákjai, az orvostanhallgatók, a pedagógiai főiskolások és a zenetanárképző hallgatói, megtörve a kommunista párt ifjúsági tömegszervezete monopóliumát, megalakították a felsőoktatásban részt vevő fiatalok független szervezetét, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, azaz a MEFESZ-t. A 16-i nagygyűlésen az új szervezet megalakításán túl határozat született arról is, hogy választott megbízottak dolgozzák ki a MEFESZ programpontjait és szervezeti szabályzatát. Ezzel egy időben a MEFESZ szervezői felhívást fogalmaztak meg és juttattak el valamennyi felsőoktatási intézménybe azzal a szándékkal, hogy mozgalmukat az egész országra kiterjesszék.³ Részen a Szegeden történtek hatására a DISZ KV október 17-i határozata jogosnak ismerte el a diákok oroszoktatással, tanulmányi túlterheléssel, a diákszállók zsúfolt körülményeivel kapcsolatos, egymástól függetlenül megfogalmazott követeléseit.⁴ A DISZ országos központja értekezletek sorát rendezte azokban a napokban, hogy kialakítsa politikai stratégiáját. A Központi Vezetőség egyetemi osztálya által összehívott tanácskozára egy építészhallgató, aki nem sokkal korábban fejezte be több hónapos munkáját a Mohács-szigetet sújtó árvíz utáni újjáépítés ifjúsági önkénteseinek egyik irányítójaként, így emlékszik: „A DISZ KV akkori vezetői próbálták a lelünkre beszélni, mint megbízható funkcionáriusoknak, hogy aki úgy érzi, hogy semmi disznóságot nem csinált, tehát semmi takargatnivalója nincsen, nem bukhat meg egy népgyűlésen, egy ifjúsági gyűlésen, ha valamiben kompromittálta magát korábban, az igenis vegyen részt a MEFESZ munkájában, és képviselje azt.”⁵ A kommunista ifjúsági szervezet azonban ekkorra elvesztette minden hitelét. A szellem kiszabadult a palackból.

A szegedi MEFESZ programját az újabb, 20-i nagygyűlés fogadta el. Az esemény radikális hangulatához hozzájárultak az ország felsőoktatási intézményeiből, így a budapesti műszaki egyetemekről érkezett üdvözlő táviratok, valamint a lengyelországi események hírei. Az elfogadott program 20 pontos formában másnap a *Dél-magyarországban* jelent meg, de beszámolt róla a *Hétfői Hírlap* is. A szegedi újság-

² Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István: *Egyetemisták és főiskolások követelései 1956 októberében*. Múltunk, 15. évf. (2003) 4. sz. 281–284.; Varga László: *Egy nap, amely megrengette a világot. 1956. október 23.* In: uő: *Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950–1956-ról*. Budapest, 1994. 87.

³ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956*. Szeged, 2002. 15–39.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. Az ellenforradalom napjai a műszaki egyetemen.; Mihalcso Miklós: *Az ellenforradalmi események a Budapesti Műszaki Egyetemen és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetemen*. (Kézirat.) Budapest, 1971. 19.; Némethné-Szabó-Vida: *Egyetemisták és főiskolások követelései*, 283.

⁵ 1956-os Intézet Oral History Archívuma (a továbbiakban: OHA) 152. sz. interjú Erdélyi Tiborral. (Készítette Kozák Gyula és Mécs Imre, 1983., illetve Hegedűs B. András, 1993.)

ban megjelent pontok közül a gyűlésen elhangzottakhoz képest kettő – a parasztságot sújtó kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése és a szovjet csapatok távozása, ami a legfontosabb politikai követelés volt – ekkor még nem kaphatott sajtónyilvánosságot, de a diákszociális és tanulmányi kérdésekkel foglalkozó javaslatok mellett a programpontok felét így is politikai tartalmú követelések alkották: a törvénytelen-ségek felelőseinek nyilvános felelősségre vonása, a politikai perekben a halálbüntetés eltörlése, a tájékoztatás szabadsága, a bérrendezés, az egyetemi autonómia, az ifjúság nagyobb szerepe a politikai életben, a március 15-i nemzeti ünnep visszaállítása, a szovjet mintájú címer lecserélése a történelmi Kossuth-címerre, Nagy Imre és Lukács György beválasztása a pártvezetésbe, valamint a szabad, demokratikus választási rendszer bevezetése.⁶ Született még egy, a forradalom kitörése szempontjából döntő jelentőségű határozat: a MEFESZ diákvezetői az elfogadott program és szervezeti szabályzat ismertetése céljából képviselőket küldtek az egyetemi városokba. Budapestre Kiss Tamás és Lejtényi András utazott el 20-án éjszaka. Ők a különböző felsőoktatási intézményekkel való kapcsolatfelvételen túl részt vettek a DISZ Központi Vezetősége irodáiban 22–23-án rendezett tanácskozáson is. Ahová a szegedi megbízottak eljutottak, a MEFESZ-ről megjelent sajtóhírekkel együtt fontos katalizátorszerepet játszottak a diákgyűléseken, a mindinkább radikalizálódó újabb és újabb követelések megfogalmazásában. Így történt ez a Műegyetemen is.⁷

1956 szeptemberében a korábban a humán szakos diákoknál talán kevesebb közéleti érdeklődést mutató, a sztereotípiák szerint „szakbarbár” műszaki egyetemisták körében is új szelek kezdtek fújni, megnőtt a hallgatók politizálási hajlandósága. Az ifjúság mind érzékelhetőbb forrongása cselekvésre készítette az intézmények MDP- és DISZ-vezetőit, akik maguk is elégedetlenek voltak a párt tehetetlen, halogató politikájával, ugyanakkor igyekeztek a diákságot továbbra is befolyásuk alatt tartani. Az építőipari egyetem DISZ-szervezetének október 3-án tartott küldöttértekezletén javaslatot tettek az Oktatásügyi Minisztériumnak, hogy a kötelező oroszoktatást váltsa fel egy szabadon választott idegen nyelv tanulására.⁸ Ugyancsak az egyre fokozódó feszültség csillapításának szándékával született az a kritikus, egyúttal önkritikus hangú levél, amellyel a műszaki egyetem MDP-szervezetének végrehajtó bizottsága fordult október 16-án a párt központi vezetéséhez. A dokumentum hiányolja a határozott irányvonalat, és elítéli a törvénysértések felelőseit: „*maradéktalanul felelősségre kell vonni a felelősöket, de különbséget kell tenni a tudatos kártevők és azok között, akik nem láttak tisztán*” – fogalmaz a levél. Az egyetemi VB tagjai nyílt tárgyalást kértek a letartóztatott Farkas Mihály ügyében, és javaslatot tettek rendkívüli pártkongresszus összehívására.⁹

Az október 22-i nagygyűlés közvetlen előzménye mindkét társegyetemen egy-egy diákszállásbeli nagygyűlés. Az építőipari egyetemen október 17-én, az építészhallgatók Rózsa Ferenc Diákotthonában került sor erre. A lakógyűlést az egyetem

⁶ Délmagyarország, 1956. október 21.; Szegedi Néplap, 1956. október 21.; Hétfői Hírlap, 1956. október 22.

⁷ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 7–13., 47–55., 115–131., 163–164.; Némethné-Szabó-Vida: *Egyetemisták és főiskolások követelései*, 283–290.

⁸ Németh József: *Értelmiség és konszolidáció 1956–1962*. Budapest, 1988. 59–60.

⁹ *Az ifjúság követeléseiről*. Jövő Mérnöke, 1956. október 23.

vezetői jelenlétében tartották, a hallgatók elsősorban diákszociális és tanulmányi sérelmeiket sorolták, miközben egyik-másik diák korábban elképzelhetetlen, radikális hangot ütött meg.¹⁰ A Budapesti Műszaki Egyetemen a Hess András téri központi diákszállóban 19-én, pénteken este került sor egy hirtelen összehívott tanácskozásra, amelynek közvetlen kiváltó oka a menzai ellátás elégtelensége volt. Az 1956. őszi, mind forrongóbb hangulatban a diákok nem érték be a korábban szokásos morgoló-dással, első haragjukban még egy kanalas-tányéros, csörömpölős tüntetés ötlete is felvetődött. A műegyetemisták először ezen a spontán gyűlésükön foglalták pontokba akkor még döntően szociális elégedetlenségből fakadó diákjóléti követeléseiket. A szociális kívánságok mellett a résztvevők – értesülve arról, hogy időközben Szegeden az egyetemisták megalakították független érdekvédelmi-politikai szervezetüket – általánosabb, érdekképviselési javaslatoknak is hangot adtak.¹¹

A péntek éjszakába nyúló gyűlés legaktívabb résztvevőiből új diákbizottság alakult. Az új testületet társaik megbízták azzal, hogy a történekről tudósítsák a sajtót. A DISZ központi napilapja, a *Szabad Ifjúság* szerkesztőségében e küldöttség szövegzte meg véglegesen a gyűlésen elhangzott kívánságokat, amelyek a 21-i, vasárnap szombatban megjelentek. A 15 pontot 20-án, szombaton reggel a korszak legjellemzőbb módszerével, stencilen is sokszorosították.¹² A hallgatók követeléseinek kiinduló pontja – ahogy a Szegeden és az ország többi felsőoktatási intézményében szervező diákok esetében is – a DISZ kritikája, középpontban a valóságos érdekképviselő hiányának hangsúlyozásával: „*Mi, a Műszaki Egyetem hallgatói helytelenítjük a DISZ-nek a magyar ifjúság nevelésében és vezetésében eddig betöltött szerepét. Nálunk a Műszaki Egyetemen is a DISZ-bizottság a felsőbb szervek automatájává vált. A DISZ-nek az ifjúság szószólójának kellett volna lennie, de ez nem történt meg. Legfontosabb problémáinkat évek óta nem orvosolták. A Műszaki Egyetem hallgatói megunták már a DISZ-vezetőség tehetetlenségét, amely nem volt képes következetesen sikra szállni az egyetemi hallgatóság érdekei mellett.*”¹³

A 15 pontot áttekintve négy csoportot állíthatunk fel. A kívánságok közel felét, hét pontot tettek ki a szociális elégedetlenségből fakadó követelések. Ezek egy része közvetlen diákjóléti intézkedések bevezetését kívánta elérni: a menzai ellátás javítását, a diákélelmezési vállalatok intézményi felügyeletét, a diáktothonok zsúfoltságának csökkentését. A többi szociális követelés a hallgatók jobb anyagi körülményeieért szállt sikra: tankönyvszegély, kedvezményes műszaki könyvvásárlási lehetőség, a vidéki diákok részére az 1953-ig érvényes félárú utazási kedvezmény visszaállítása, és a végzősök magasabb ösztöndíja a diplomatervük elkészítésének idejére. A rigorózus utazási szabályok lazítása okán részben politikai tartalmú a külföldi tanul-

¹⁰ Magyar Országos Levéltár XIX-I-2-f, 235. doboz, 8540-6/52. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem beszámolója az 1956/57. tanévről, 1957. július 25.

¹¹ Pogány Mária: *Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez*. I–IV. kötet. Budapest, 1992–1996. I. kötet. 8–9.; Beszélgetés Voltig Bélával. Uo. II. kötet. 5–6.

¹² Szabad Ifjúság, 1956. október 21.; Beszélgetés Voltig Bélával. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, II. kötet. 6.

¹³ Pedroni Emma Anna (szerk.): *A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele az 1956-os forradalomban*. Budapest, 1994. 2. kötet. 5. sz. hasonmás dokumentum, oldalszám nélkül.

mányutak lehetővé tétele, illetve az egyéni külföldi utazás engedélyezésének követelése, de e pontban felfedezhetjük a nyugati szakirodalomtól való elzártság, az egyoldalú szovjet technikai tájékozódás kritikáját is. A pontok második csoportja az egyetemi oktatás tartalmát kritizálta, és megfogalmazta a tanszabadság igényét. Ide tartozott a nem szaktárgyak (azaz a politikai tárgyak) fakultatívvá nyilvánításának követelése, továbbá a kötelező orosz helyett a szabad nyelv választás engedélyezése. Az állami és pártellenőrzéssel szemben az egyetemi autonómia visszaállítása természetesen politikai tartalommal is bírt, hiszen egyértelműen túlment a központosított tanügyi irányítás kijelölte kereteken. A pontok harmadik csoportját az általánosabb, az egész műszaki értelmiség anyagi-szociális helyzetét érintő követelések képezték. Ezek a kérdések valóban a mérnöktársadalom egészét foglalkoztatták – a diákok kívánságaiban, javaslataiban sorra ráismerhetünk az alig egy hete, október 10-én rendezett, *A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái* című Petőfi köri vitaest hozzászólásaira.¹⁴ Az elhelyezkedési gondokra utal az a kívánság, hogy reálisan szabják meg a képzési keretszámokat, és követeljék meg a megfelelő iskolai végzettséget a vezető állások betöltésekor. A megélhetést biztosító jövedelem hiánya mellett legalább annyira bántotta a frissen végzett szakembereket, hogy munkahelyi vezetőik nem mérnöki feladatokat bíztak rájuk. Azzal együtt, hogy az ismertetett követelésekben a pártállam mindenhatóságából fakadóan megjelent a politika, ezek a kívánságok mégsem nevezhetők direkt politikaiaknak. A programpontokban csupán kettő volt olyan, amelyik közvetlen politikai követelést fogalmazott meg. Ezek egyike, megmaradva a fiatalok közvetlen érdeksérelmeinél, az egyetemi ifjúsági mozgalom újjászervezésére vonatkozott, új, demokratikusan megválasztott diákvezetőséget követelt. Mindössze a legutolsó, 15. pont nevezhető általános politikai jellegűnek: ez a jogtörések feltárása érdekében nyílt tárgyalást kért a törvénytelen-ségek egyik fő felelőseinek tekintett Farkas Mihály és társai ügyében.

Az egyetemisták radikalizálódását jelzi, hogy hat pont teljesítésére kéthetes határidőt szabtak, ellenkező esetben fenntartották maguknak a tüntetés jogát. A spontaneitásból fakadó szervezetlenség jele, hogy a kiemelt követelések csak részben tartoztak a legfontosabbak közé – Farkas Mihály felelősségre vonása, vagy az idegen nyelv szabad megválasztása –, többségük inkább a szociális körülményekkel való elégedetlenségre utal. Hiányzik a sorból például a rendszer adott keretein leginkább túlmutató egyetemi autonómia, hasonlóképpen a demokratikusan megválasztott diák-érdekképviselő létrehozása is.

A gyűlést követő délelőtt a frissen megalakult diákvezetés megbízottakat küldött az egyetemre, hogy a DISZ vezetőivel tudassák: nem tekintik őket képviselőiknek, saját kezükbe vették érdekképviselőik intézését. A küldöttek felszólították diáktársaikat, válasszanak évfolyamonként vezetőket maguk közül, hogy elkezdhessék az összegyememi független diákbizottság megszervezését. A vári diákszálló lakói, azzal a céllal, hogy szélesebb társadalmi támogatást szerezzenek maguknak, a gyűlés másnapján elkezdték terjeszteni a 15 pontot a fővárosi gyárakban is.¹⁵ Mindeközben az egyetem vezetése igyekezett az eseményeket mederben tartani, ezért aznap délutánra

¹⁴ Hegedűs B. András (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*, V. kötet. (Gazdasági vezetés; Műszaki fejlesztés; Kertmagyarország?) Budapest, 1994. 75–147.

¹⁵ Beszélgetés Voltig Bélával. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, II. kötet. 7.

rendkívüli nyilvános tanácsülést hirdetett meg, amelyen a hallgatók képviseletében több száz diák is részt vehetett.¹⁶ Ezen a gyűlésen Gillemot László rektor az egyetemi tanács nevében egyetértéséről biztosította a hallgatók jobbító szándékú követeléseit, egyben megköszönte a diákok fellépését, amivel az egyetemi tanács oktatáspolitikai törekvéseit támogatják. Néhány, például a diákokthozonokban uralkodó tartathatlan zsúfoltságról tett megjegyzése alapján kijelenthetjük – „...nem ismertetem az egyetemi tanács állásfoglalását, mert amit mi erről elmondtunk, azt csak férfitársaságban lehet elmondani” –, Gillemot rektor érzelmileg is azonosult a hallgatókkal. Ugyanakkor felhívta a figyelmüket az egyetem rendjének megőrzésére, az oktatás fegyelmezett folytatására. Gillemot eredményekről is beszámolhatott: bejelentette, hogy az Oktatásügyi Minisztérium előző napi rektori értekezletén Kónya Albert miniszter megígérte az orosz nyelv fakultatívvá tételét, a kötelező testnevelés megszüntetését, a honvédelmi oktatás óraszámának felülvizsgálatát, a magyar párttörténet oktatásának csökkentését, és az intézmények nagyobb önállóságát. A beszéd alaphangja a felelős vezető: „Nem tudok senkivel sem egyetérteni, aki ma ebben a tényleg történelmi órában, ami nemcsak az egyetem szempontjából történelmi, hanem országosan, a nemzeti egyiséget, vagy akár ezen belül az egyetemi ifjúság egységét megbontani törekszik.”¹⁷

A diákok örömmel fogadták a rektor és az oktatók támogató állásfoglalását, és az eddig elért eredményeket. De türelmetlenek voltak, ekkor már többet akartak. Volt tankör, amelyik nyelvtanárával a folyosón tudatta, hogy nem hajlandó részt venni az oroszórán, így követelve a nyelvoktatás átalakítását.¹⁸

A feszült helyzetben a központi diákokthozon diákságának képviselőivel tárgyaló DISZ-vezetők október 20-án arra kényszerültek, hogy a központi utasításnak megfelelően eredetileg 24-re tervezett aktívaülésük időpontjára a központi diákszálló követeléseit megvitató diákgyűlést hívjanak össze.¹⁹ Mintegy a 24-i gyűlés meghívójaként október 22-i dátummal, a központi diákszálló aláírásával egy röplap is készült, a munkás–diák egység hangsúlyozásával az egész társadalmat megszólítva, amelynek hat programpontja egyrészt a régi politikai vezetés leváltását, a felelősök nyilvános bírósági tárgyalását, Nagy Imre ismételt miniszterelnöki kinevezését, továbbá március 15-e munkaszüneti nappá nyilvánítását követelte, ugyanakkor független és szocialista Magyarországról beszélt, ahol a társadalom egésze részt vesz az ország gazdaságának újjászervezésében.²⁰

Amikor a fenti röplap 22-én elkészült, a 24-i időpont már idejétmúlttá vált. 20-án az építőipari egyetem Bartók Béla úti diákokthozonában szintén tanácskozársra gyűltek össze a hallgatók, és saját egyetemük október 25-re összehívott fórumának 22-re,

¹⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. A Budapesti Műszaki Egyetem rektorának körlevele, 1956. október 20.

¹⁷ Szabad Ifjúság, 1956. október 21.; Jövő Mérnöke, 1956. október 23.; Pöcz Erzsébet: *Kronológiai előtanulmány a Budapesti Műszaki Egyetem 1956-os történetének feldolgozásához*. Budapest, 1996. 15.; Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. Az ellenforradalom napjai a műszaki egyetemen.

¹⁸ BME Levéltár, KISZ vegyes, nem iktatott anyagok, 1960–1961. 21/b, 4. doboz. P. P. jellemzése.

¹⁹ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. Az ellenforradalom napjai a műszaki egyetemen.

²⁰ Izák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22. – november 5.* Budapest, 1991. 20.

hétfőre, az első munkanapra történő előrehozása mellett foglaltak állást. (A 19-i minisztériumi rektori tájékoztatón elhangzottakról 20-án az ÉKME-n is rektori tanácsulást tartottak. Ezen határozták meg a DISZ fórumának időpontjaként az október 25-i dátumot.) 21-éről is vannak adatok tanácskozássokról, ahol szintén a 24-re, illetve 25-re tervezett BME és ÉKME-gyűlések korábbi, 22-i megrendezését sürgették.²¹

A forradalom bölcsője

A BME és az ÉKME hallgatóinak közös gyűlését tehát a diákság sürgetésére végeredményben a DISZ-szervezetek hirdették meg október 22-én, hétfőn délutánra. A szervezők eredeti szándéka az volt, hogy a Hess András téri 15 ponttal kapcsolatban kialakítsák azt az álláspontot, amit majd az előkészítés alatt álló, október 27-re összehívott fővárosi diákszállóparlamenten képviselni fognak. Hogy a hangulat radikalizálódását megakadályozzák, a DISZ- és párttagok igyekeztek előzetesen olyan diákokat felszólalásra felkérni, akik józanságukról voltak ismertek, és tekintéllyel bírtak társaik előtt. Egy hallgatót például, aki egyházi iskolai előélet után nem lépett be a DISZ-be, pártvezetőségi tag gyakorlatvezető tanára győzködte, hogy tartsa vissza társait a meggondolatlan cselekedetektől. Ezúttal ez volt a döntő szempont, nem az, hogy korábban mennyire aktívan vettek részt az ifjúsági mozgalomban.²²

Az ÉKME DISZ-szervezetének végrehajtó bizottsága, hogy a diákság elégedetlenségét mederben tartsa, egy 25 pontból álló határozati javaslatot is megszövegezett. A követeléseket öt csoportba sorolták, amelyek közül az első, legfontosabb nyolc pont, immár a szociális követeléseket meghaladva, direkt politikai kívánságokat fogalmazott meg. Már a korábban ismertté vált 15 pontos központi diákszállóbeli listán is rajta volt Farkas Mihály nyilvánosság előtt történő felelősségre vonásának követelése. Ezen kívül a DISZ pontjai a politikai vezetés átalakítását, a börtönviselt, illetve Nagy Imre megbuktatásával háttérbe szorított személyek – Kádár János, Nagy Imre, Vas Zoltán, Losonczy Géza, Lukács György – pozícióba helyezését javasolták. Nagy Imre esetében külön szerepelt, hogy vissza kell helyezni korábbi állami tisztségébe. A pontokban napirendre vették a szovjet–magyar kapcsolatokban az egyenjogúság kérdését (külön pont szolt az uránkereskedelmi adatok nyilvánosságáról), a nemzeti érzést sértő, szovjet mintájú katonai egyenruhák lecserélését, valamint a megszüntetett nemzeti ünnepek, az 1951-ig munkaszüneti nap március 15-e és az október 6-i gyásznapi méltó megünneplését, előbbi újbóli piros betűs ünneppé, utóbbi tanítási szünnapra nyilvánítását. De a többi pont között is találni kényes kérdéseket feszegetőket, például a gazdasági követelések sorában megjelent a parasztságot lehetetlen körülmények közé szorító beszolgáltatási rendszer átalakítása. A tervezet szerzői az utóbbi egy-két nap eseményeire is reagáltak, amikor egyértelműen a kommunista ifjúsági szervezet egységének fenntartása mellett, a MEFESZ ellenében foglaltak állást. Álláspontjukat azzal indokolták, hogy megítélésük szerint a DISZ politikájában kedvező fordulat tapasztalható – immár „érdekeinket képvisel-

²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. Az ellenforradalom napjai a műszaki egyetemén.; Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 9.; Pöcz: *Kronológiai előtanulmány*, 20.

²² OHA 390. sz. interjú Beke Tiborral. (Készítette: Ferenczy Erika, 1992.); Beke higgadt felszólalását a Szabad Nép is név szerint megemlíttette. Vö.: Szabad Nép, 1956. október 23.

li” – a Központi Vezetőség nyilatkozata és a szervezet lapja, a *Szabad Ifjúság* „harcos kiállása” alapján a szervezet a reformok oldalára állt.²³

A tanácskozás előzményeihez tartozik még, hogy természetesen – ha már a kezdeményezés a mind forrongóbb légkörben ki is csúszott a kezükből – nemcsak a kommunista ifjúsági szervezet, hanem a Magyar Dolgozók Pártja egyetemi bizottságai is igyekeztek az eseményeket legalább befolyásolni. A 22-i nap lázas ülésezéssel telt. Marián István alezredes, a BME oktatója az egyetemi pártbizottság ülésére úgy emlékszik, hogy javaslatot tett: ha a diákok utcára vonulását nem lehet elkerülni, akkor a provokációk kivédése céljából az oktatóknak is részt kellene venniük a tüntetésen. „...a pártszervezet, az egyetem rektori és dékáni tanácsa, minden oktató legfontosabb feladatának kell hogy tekintse megakadályozni, hogy az egyetemi ifjúság az utcára vonuljon, abban az esetben azonban, ha ezt nem képes elérni, úgy a pártbizottság és a rektori-dékáni tanács tagjainak kell az egyetemi fiatalok élére állni, és saját testükkal, jelenlétükkel megóvni minden – [a] hangsúly a minden[en van] – lehetséges provokációtól. [...] Én a harcot úgy vállaltam, úgy azonosultam a hallgatókkal, hogy a legnagyobb rossznak, a legveszélyesebbnek az elkerülését akartam. Azt – mert utcára kivinni embereket könnyű – nem tudtam a lelkiismeretemmel összeegyeztethetőnek tartani sem akkor, sem azt követően, hogy felelőtlenség[ből], meg nem gondoltság[ból], politikai kalandorságból a gondjainkra bízott egyetemi hallgatókat [veszélynek] kitegyűk...”²⁴

A nagygyűlést 22-én 15 órára formálisan az ÉKME DISZ-szervezete hirdette meg a Műegyetem központi épületének aulájába; a gyűlés levezetője az építészkar DISZ-titkára volt.²⁵ A beszámoló és a visszaemlékezők négy-hatezer fő közé teszik a résztvevők számát, akik között jó néhányan voltak más intézmények – többek között a Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola, a Testnevelési Főiskola, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola, a Haditechnikai Intézet, a Petőfi Politikai Katonai Akadémia és a Zalka Máté Laktanya – képviselői és hallgatói, továbbá érkeztek munkásfiatalok is, részben a hivatalos szervezők, részben az önszervezésbe fogó diákok meghívására. A hangulat csillapítása érdekében a diákokon kívül az egyetemek oktatói is meghívást kaptak, és jelentős számban meg is jelentek. Kuczka Péter személyében eljött a Magyar Írók Szövetsége képviselője, valamint Hegedűs B. András, az ELTE tanársegéde, Horváth Teri színésznő és Somogyi Árpád szobrászművész révén a Petőfi Kör is (Kuczka maga is a Petőfi Kör vezetőségi tagja volt),²⁶ de érdemben nem tudták befolyásolni az eseményeket. Ahogy egy jelenlévő később fogalmazott: „ott már nem volt mit csinálni. A műegyetemisták már nem a Horváth Terit várták akkor.”²⁷

Az első felszólalók a DISZ és az MDP egyetemi vezetői közül kerültek ki, de a résztvevők kifütyülték őket. A gyűlés egyértelmű fordulópontja volt – ebben a visszaemlékezők és a korabeli ellenforradalmi értelmezés, az egyetemi „Fehér könyv” szerzői egyetértének –, amikor Herczegh Károly, az építőipari egyetem DISZ-titkára

²³ A 25 pont fakszimilije; Pogány: *Amiről kevés szó esett*, II. kötet. 60–66.

²⁴ OHA 143. sz. interjú Marián Istvánnal. (Készítette: Hegedűs B. András – Mécs Imre, 1984–1987.)

²⁵ Szabó Sándor visszaemlékezése. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, IV. kötet. 12–15.

²⁶ Pöcz: *Kronológiai előtanulmány*, 23–24.

²⁷ OHA 143. sz. interjú Marián Istvánnal. A beszélgetésen szintén jelen lévő Litván György megjegyzése.

bejelentette, hogy megérkeztek a szegedi MEFESZ képviselői. A résztvevők éljenzésben törtek ki, majd szavalókórusban követelték a küldöttek felszólalását, akik az egyetemisták határozott fellépése nyomán végül szót kaptak. (A visszaemlékezések arról számolnak be, hogy a mikrofon körül lökdösődés támadt, a hivatalos szervezők gyűrijében egyetemisták törtek utat a MEFESZ képviselőinek.) Az egyik küldött, Kiss Tamás ismertette az ország többi hallgatójához szóló felhívásukat, aminek hatására, a levezető elnökségben helyet foglaló pártfunkcionáriusok ellenkezése dacára, a gyűlés résztvevői kinyilvánították: csatlakoznak a szegedi egyetemistákhoz, és kimondták az egyetemi MEFESZ-szervezet megalakítását. Szándékuktól az után sem tágtítottak, hogy Cholnoky Tibor, az építőipari egyetem rektora, valamint más oktatók és Kuczka Péter is csitítani próbálta őket. Sokkal nagyobb hatást ért el Szilágyi József, aki 1953-tól a BME esti tagozatán tanult. A Nagy Imre köréhez tartozó pártellenzéki a lengyelországi eseményekre hivatkozva politikai cselekvésre buzdította a diákokat.²⁸

A gyűlés szervezői, végképp feladva, hogy irányítsák az eseményeket, berekesztették a tanácskozást, és elhagyták a helyszínt. A diákok azonban nem tágtítottak, sőt, az aulában egyre nagyobb lett a tömeg, mivel a munkaidő leteltével megérkeztek az estis hallgatók, illetve azok, akik értesülve a gyűlésről, egyszerűen csak kíváncsiak voltak, mi történik. A szervezők eredeti, 25 pontos javaslata alapján folytatódott a követelések újrafogalmazása. Immár a politikai rendszert alapjaiban érintő kérdések kerültek a programba: a szovjet csapatok távozása, általános, egyenlő, titkos, többpárti választások, teljes vélemény- és sajtószabadság, Farkas Mihály mellett Rákosi Mátyás felelősségének felvetése.²⁹ Így alakult ki a nevezetes 14 pont, amely – tartalmilag összhangban szövegvariánsaival, elsősorban a 16 pontos változatokkal – az 1956-os forradalom „12 pontjává”, nem hivatalos politikai programjává vált. A többi, azokban a napokban, órákban országszerte zajló egyetemi, főiskolai gyűlés dokumentumaival összehasonlítva ezek a követelések voltak politikai szempontból a legkiforrottabbak, egyben legradikálisabbak. A pontokat másnap lényegében az utca is elfogadta, a Sztálin-szobor eltávolítására vonatkozó pedig végre is hajtotta.

A pártszervezet képviselői demonstratív távozásuk ellenére továbbra is követték az aulában történeteket, hogy tájékoztassák a felettes testületeket. Érezve, hogy az események menete felett az ellenőrzés lehetőségét az MDP elveszítette, 22-én este többen is Nagy Imréhez, a sztálini rendszeren kiigazításokat véghezvivő, és emiatt az ortodox sztálinista tábor által háttérbe szorított volt miniszterelnökhöz fordultak. Amikor a gyűlésen az egyetemisták körében felmerült az azonnali tüntetés lehetősége, a XI. kerületi pártbizottság titkára, Apró Antalnén telefonon igyekezett az MDP-tagságát néhány nappal korábban visszanyert politikust rábírní, hogy személyes megjelenésével akadályozza meg a diákok utcára vonulását. A volt miniszterelnök baráti köréhez tartozó Szilágyi József szintén tájékoztatta Nagyt a nagygyűlésen történetekről, beszámolva saját felszólalásáról is. Nagy Imre Apróné unszolását visz-

²⁸ Kiss: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, 10–11.; Lipták Béla: *35 nap. A Testament of Revolution 1956*. Budapest, 2003. 32–35.; Pöcz: *Kronológiai előtanulmány*, 24.; Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár. 89.42. Az ellenforradalom napjai a műszaki egyetemen.

²⁹ Sámsondi-Kiss György visszaemlékezése és a 25 pont fakszimiléje. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, II. kötet. 60–67.

szautasította, ahogy nem tett eleget Fikert Ferenc, a BME marxizmus-leninizmus tanszéke vezetőjének személyesen előadott kérésének sem. Fikert – aki régi, 1919-es kommunista volt, a szovjet emigrációból ismerte Nagyt – 22-én éjjel előtt kereste fel két oktató kíséretében az Orsó utcai házat, hogy a volt miniszterelnökök, a kinek személyében a közvélemény a kibontakozás lehetőségét látta, tájékoztassa az eseményekről. Elmondta, hogy a diákok hangulata radikális, követeléseik élén immár a szovjet csapatok kivonása szerepel. A vidékről alig pár órája hazaérkezett Nagy azonban nem vállalkozott rá, hogy megjelenésével lecsillapítsa az izgatott tömeget.³⁰

Visszatérve az aulába: fél 8 körül a diákok elhatározták, hogy követeléseiket beolvastatják a rádióban. A megválasztott négyfős küldöttség Jankovich István, a városépítészeti tanszék adjunktusa 1938-as évjáratú FIAT Topolino gépkocsiján érkezett a rádióhoz. Mivel útközben kiderült, hogy nem vitték magukkal a követelések szövegét, emlékezetből összeállítottak egy tizpontos listát; ez a változat a *Corriere della Sera* újságírója nyomán Topolino-pontokként vált ismertté, és tartalmában, szellemében megfelelt a gyűlésen elfogadott követeléseknek. A rádióban azonban a tizből csak a kevésbé éles öt pont hangozhatott volna el, az orosz csapatok kivonásának követelése természetesen nem, így ezt a feltételt a küldöttség nem fogadta el.³¹

A kudarcról értesülve a gyűlés résztvevői továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy a követeléslistát nyilvánosságra hozzák. Létszámuk tovább nőtt, mivel más felsőoktatási intézmények hallgatói, valamint a műszakjuk végétével újabb munkásfiatalok jöttek a helyszínre, és Tatabányáról is érkezett egy delegáció.³² A pontokat újabb küldöttségek elvitték több országos lap, így a *Szabad Nép* és a *Magyar Nemzet* szerkesztőségébe, de a rádióhoz hasonlóan ezek is visszautasították a közzétételt. Az országos napilap *Szabad Ifjúság* gyűlésen jelen lévő tudósítója szintén elzárkózott attól, hogy a követelések változtatás nélkül megjelenjenek az újságban. A lelkes diákság, hogy ezzel adjon nyomatékot követeléseinek, azon nyomban utcára akart vonulni. Az elhamarkodott cselekvést Marián István józan fellépése akadályozta meg: „...elmondtam [...], hogy milyen különbség van utcára vonulni és egy politikai tüntetést levezetni, hogy milyen veszélyek állnak fenn, konkrétan utaltam arra ott, hogy jobb- és baloldali provokátoroknak lenne kiszolgáltatva a hallgatóság, ha az utcára vonulnának. [...] Hogy sem a követelések nem kiforrottak, nem valóságosak, nem megoldhatóak. Utaltam arra, hogyha a bölcsészkaron lennének, de hát műszaki egyetemen [vagyunk], ahol tudjuk, hogy egy híd építése mi minden objektív törvények figyelembe vételét követeli, akkor nem csodálkoznék, de így! [...] Az egyértel-

³⁰ Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I–II.* Budapest, 1996–1999. II. kötet. 239–240. 22-én este a kétségbeesett funkcionáriusok nem csak Nagy Imrét igyekeztek rábírní arra, hogy szerepvállalásával segítsen mederben tartani az eseményeket. Orbán Lászlóné, az ÉKME agit.-prop. titkára tájékoztatta a pártközpontban dolgozó férjét, aki Losonczy Gézához, a Nagy Imre körül megszerveződött pártellenzék tagjához fordult. Losonczy éjjel körül meg is érkezett az egyetemre, de a gyűlés akkorra már befejeződött. A pártbizottság irodájában tartózkodók elmesélték, mi történt, így amikor Losonczy másnap délelőtt a Nagy Imre lakásán folyó megbeszélésen beszámolt a hírekről, a diákok radikális programpontjait is ismertethette. Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957.* Budapest, 1998. 268.

³¹ Varga: *Egy nap, amely megrengette a világot*, 89.; Pedroni: *A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele*, 1. kötet. 13–14.

³² Pócz: *Kronológiai előtanulmány*, 28.

mű, hogy elhatározásban, szándékban, akarásban kialakult egy egység, de nem mindegy, hogy hogy[an] lépünk fel. [...] Először az lepett meg, hogy meghallgattak, hogy nem hurrogtak le, [...] helyesléssel fogadták. [...] Úgy érezzük, mindent meg kell tennünk azért, hogy egy ilyen spontán megmondolatlan utcára vonulást megakadályozzunk, de biztosíthatom önöket, hogyha mégis úgy döntenek, akkor a pártbizottság, a rektori tanács tagjai és én személy szerint az első sorban fogok menni, menetelni, hogy minden esetleges provokációtól megóvjuk önöket.”³³

Végül a műszaki egyetemek közös újságja, a *Jövő Mérnöke* szerkesztői ígérték meg, hogy a követeléseket, bár a kérdéses lapszám már a nyomdában volt, csorbítatlanul beteszik a lapba. A kérdéses szám, lapzártá lévén, ekkor már a Szikra Nyomdában volt, Sándor Iván főszerkesztő a korrektúrát végezte. Sándor, aki azokban a napokban folyamatosan kapcsolatban volt az értelmiségi reformmozgalom két legfontosabb szervezetével, a Petőfi Körrel és az írószövetséggel, a nagygyűlésről eleve tudósítani akart – a 20-i kibővített egyetemi tanácsülés tudósítása, valamint a várbeli központi diákszálló 19-i pontjai is szerepeltek a számban –, ezért a szerkesztőség diáktagjai telefonon tájékoztatták az aulában történekről. A pontok elfogadása után három egyetemista vitte el a szöveget a nyomdába. A követelések így, az utolsó pillanatban – az azon az éjszakán később sokszorosított röplapokhoz képest a legkevésbé radikális megfogalmazásokkal, a „klasszikus” 14 ponttal szemben 10 pontba foglalva, de tartalmilag mégis hitelesen, ugyanolyan forradalmi, felszabadító hatással – bekerülhettek a másnapi számba.³⁴ Ugyancsak ismert két 16 pontos, a 14 ponttal lényegében megegyező tartalmú röplapváltozat is.³⁵

22-én éjszaka azonnal elkezdődött a pontok sokszorosítása és városszerte történő szétosztása. Nem egy munkahelyen, ahová a pontok példányai eljutottak, a dolgozók – megfogadva a papíron szereplő, másolásra és terjesztésre vonatkozó felszólítást – maguk is tovább sokszorosították azokat. A követelések futótűzként terjedtek, 23-án a „...a villamos- és buszkalauzok szívesebben vették a felszállóktól a 14 vagy 16 pont szövegét, mint a menetjegy árát. A Bartók Béla úton kitűzték a szöveget a fákra és az épületekre.”³⁶ E röplapokon jelentették be először az egyetemisták csatlakozásukat a másnapi, a lengyel politikai változásokkal szolidáris tüntetéshez. A diákok a röplap tanúsága szerint követeléseik alapján társadalmi vitát kezdeményeztek „a magyar sorskérdésekről”. A pontokba foglalt program az egyetemisták indítványa helyett azonban valami mást indukált. A meghirdetett rokonszenvtüntetés forradalomba torkollott.

³³ OHA 143. sz. interjú Marián Istvánnal.

³⁴ *Határozott, gyors tetteket!* Jövő Mérnöke, 1956. október 23.; Beszélgetés Sándor Ivánnal. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, II. kötet. 11–15.; Beszélgetés Szabó Ivánnal. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, I. kötet. 68.; Nemcsik Endre kihallgatási jegyzőkönyve. In: Pogány: *Amiről kevés szó esett*, III. kötet. 35.

³⁵ Pedroni: *A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele*, 2. kötet. 1–4. sz. hasonló dokumentum, oldalszám nélkül.; Izsák–Szabó–Szabó: *1956 plakátjai és röplapjai*, 15–16.

³⁶ Várallyay Gyula: *„Tanulmányúton.” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, 1992. 34.

EÖRSI LÁSZLÓ

A bölcsészkar és a műegyetemi nemzetőrség

Budapesten az egyetemi nemzetőrsek közül a bölcsészkar és a műegyetemi vált legjelentősebbé, többnyire ezek irányítása alá került a többi is.

A bölcsészkar (V. ker., Pesti Barnabás utca 1.¹) *Forradalmi Diákbizottságát* már megalakulásától, október 25-étől Pozsár István tanársegéd irányította. Pozsár – bár az október 23-i eseményeket forradalminak értékelte – mindvégig nyíltan kommunistának vallotta magát, és ennek megfelelően tevékenykedett. Emiatt gyakran került szembe más egyetemi vezetővel (leginkább Domokos Pál Péterrel és Garamvölgyi Zoltánnal), de megőrizte pozícióját. Ebben segítségére volt Varga János dékánhelyettes, az egyetemisták közül Vincze György, aki megbízást kapott a nemzetőrség szervezésére, valamint Molnár Edit (szervezés, propaganda), Pergel Ferenc (elhelyezés), Molnár I. József (tájékoztatás), Pozsár Istvánné (élelmezés) Gruber László (titkári teendők) és mások. Ha szükségesnek érezték, a nagytekintélyű Mérei Ferenchez fordulhattak tanácsért. A forradalom első időszakában kevés egyetemistának volt fegyvere. Az őrség parancsnokául a görög származású Dimitriut jelölték, de egységével csak Pozsár parancsára bocsátkozhatott volna tűzharcba.²

A pártvezetés teljesen magára hagyta a támogatásért hozzáforduló Pozsárt, aki nem értette: ha ellenforradalom dúl, miért nem fegyverezték fel a megbízható párttagokat. Egyedül Lukács Györgytől kapott instrukciót: „*Játszhatnak katonásdit, de vigyázzon, ne keveredjenek fegyveres harcba. [...] Minden erővel gátolni kell, hogy a hallgatók a felkelőcsoporthoz csatlakozzanak.*” Pozsár: „*Ez volt az egyetlen irányelv, amit Központi Vezetőségi tagtól kaptam, ezt igyekeztem a későbbiekben megvalósítani.*”³

Október 27–28-án Kopácsi Sándor rendőrfőkapitánnyal és más rendőrtisztekkel folytatott tárgyalások eredményeképpen felfegyverezték a bölcsészkarikat. (A rendőrök 1957-es vallomásaikban „anarchista, tudatos ellenforradalmárként” jellemezték Pozsárt.)⁴ 120 bölcsészhallgató ezt követően a rendőrség kötelékében, a Mosonyi

¹ Az ELTE központi szervei, az Állam és Jogtudományi Kar az V. ker. Egyetem tér 1–3. sz. épületben volt, a Matematikai-, Fizikai-, Kémiai kar, Élet- és Földtudományi kar pedig a VIII. ker. Múzeum krt. 6–8. sz. épületben. Diákotthonok: VIII. ker. Rákóczi út 5., IX. ker. Ráday u. 43–45., XI. ker. Ménesi út 11–13.

² Beck Tibor – Germuska Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest, 1997. 86.; Pozsár István: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság története és vázlatos értékelése*. In: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-10847. Dimitriu e forrás szerint Pozsár ismerőse volt, aki a görög polgárháborúban századosként vett részt, tehát katonai tapasztalatokkal rendelkezett.

³ 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 144. sz. interjú Pozsár Istvánnal. (Készítette: Hege-dűs B. András, 1988.); Pozsár: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság története*, i.m.

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XX-5-h Ádám György és társai. 32. Op. d. 2. k. Hárs István tk., 1958. január 20.

utcai laktanyában teljesített szolgálatot. Mások az egyetem, a raktárak őrzésére, a szállítmányok kísérésére, a Belügyminisztérium és Dobi István államfő lakásának védelmére, értekezletek biztosítására kaptak megbízást.⁵ Pozsár tárgyalta Nagy Imre kormányfővel is (a konkrétumokat nem táarta fel társai előtt, ezért nehezteltek is rá), a vezetés pedig együttműködött a jogi karon tartózkodó Értelmiségi Forradalmi Bizottsággal. „Az ELTE-n – ha lehet ezt a kifejezést használni – a diákmozgalom politikai, a Műegyetemen pedig a katonai központja volt” – állapította meg Pozsár.⁶

Valóban, a Műszaki Egyetem katonai tanszéke (XI. ker., Budafoki út 4-6.⁷) – kiáltképp Marián István alezredes–parancsnok fellépésével – a fegyverszünet idején szinte teljesen magához ragadta a kezdeményezést. A rend mielőbbi helyreállítása és a fegyveres támadások elhárítása érdekében létrehozták a 35-40 fős *Budai Egyetemi Forradalmi Albizottságot*, amelyben „külsős” tisztak is helyet kaptak. Marián helyettese Nagy György őrnagy, a törzsfőnök Szász Jenő százados lett. Marián mellett működő titkársági tagok egyetemisták közül kerültek ki: Nemes Katalin, Varga Sándor és, Vígh Tibor. A további reszortok (a hírszerző, a szervező, az ellátó, a fegyverzeti, a gépjármű csoport, illetve a sajtóosztály) vezetőit Marián jelölte ki, másrészt vállalkozás alapján választott. A hírszerzők a szovjet csapatmozgásokat derítették fel; 20–25 db adó-vevő készülékkel rendelkeztek, 30–40 nemzetőr rádióhallgatószolgálatban volt. Marián irányítása alá tartoztak az egyetemhez tartozó diákothonok, így a 2000 főnyi vári Központi Diákothon, a Bartók Béla úti (400 fő), a Frankel Leó úti és a Bercsényi utcai diákszállók, valamint a SZOT-iskola. Az egyetemistákat középületek védelmére vezényelték⁸, de elfoglalták Völgy utcai ÁVH-s nyomdát is.⁹ A Műegyetem kilenc harcocsit és néhány páncéltörő löveget szerzett. Marián a páncélosokat az egyetem udvarán helyezte el, és azokat a kizárólagos parancsnoksága alá rendelte. Célja: a Szabadság híd – Petőfi híd – Móricz Zsigmond körtér által határolt háromszög lezárása, barikáddal, aknamezővel történő megerősítése. Itt biztos támaszpontot akart kiépíteni arra az esetre, ha az újabb szovjet csapatmozgások a főváros ellen irányulnak. Az egyetem professzorai, Gillemot László rektor és Taky Ferenc a legmesszebbmenőkig helyeselték Marián intézkedéseit.¹⁰

E két legjelentősebb egyetemi forradalmi szervezet kevésbé törekedett együttműködésre. Pozsár István vallomásai szerint ennek magyarázata a politikai álláspontok különbözőségében rejlett: Mariánék nemhogy fékeztek volna a jobbratolódás veszélyét, retorikájukkal, felhívásaikkal, a felfegyverzés megindoklásával inkább fokoz-

⁵ Beck–Germuska: *Forradalom a bölcsészkaron*, 90.; MOL XX-5-h Ádám György és társai. 32. Op. d. 3. k. Pozsár István jkv., 1957. július 31.

⁶ MOL XX-5-h Ádám György és társai. 32. Op. d. 3. k. Jkv., 1956. december 5.

⁷ A Műegyetem nemzetőrségéhez tartozott az Építőipari Egyetem, sőt, a Szőlészeti Főiskola, valamint az Agrártudományi egyetem budai részlege is. A Műegyetem diákszállóiban (Hess András tér – BME Központi Diákothon –, Bartók Béla úti, Bimbó úti, Népstadion úti, Marcibányi téri és Fillér utcai) lévő hallgatók közül is számosan csatlakoztak a fegyveres szervezethez.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-141386. Bodis Zoltán és Brauner Adolf jkv., 1957. január 11.; ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. március 30.

⁹ Eörsi László: *Széna tériek 1956*. Budapest, 2004. 121–122.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. április. 10.

ták.¹¹ (Tudniillik Pozsár a sztrájkot helyeselte a szovjet beavatkozás elleni tiltakozásul, de a harcot nem.) Azt állította, hogy a Budai Albizottságról kommunista nézetei miatt elzavarták többek között Széll Sándort (aki már a forradalom első napjaiban előkészületeket tett a budai egyetemek összefogására), Csáti Tamást (aki a katonai és rendőrségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokon gyakran képviselte az egyetemistákat) és Pap Gábort (aki előzőleg a Budai Albizottság: Katonai Osztályát vezette). Ők a bölcsészkar szervezetben is fontos szerephez jutottak. Marián pedig Pozsár hívására sem volt hajlandó látogatást tenni a Pesti Barnabás utcába.¹²

Valószínűleg Marián nem tárgyalni akart, hanem az összes egyetemi nemzetőr-ségek parancsnokságát megszerezni, beleértve a bölcsészkariaikét is.¹³ Ő tapasztalt tiszt volt, míg Vincze György, aki ott szervezte a fegyveres erőket, csupán egyetemi hallgató. Pozsárék azonban ellenezték, hogy Marián irányítása alá kerüljenek.

Később mégis egy hivatásos tiszt, sőt tábornok került a bölcsészkar élére Görgényi Dániel vezérőrnagy személyében, de a forradalmi időknek megfelelően Vincze ellenőrizte a munkáját. Görgényi kiképzést szervezett a bölcsészkaron, ám Marián alezredes valószínűleg tartott attól, hogy a tábornok tekintélye az ő rovására növekszik, és nem járult hozzá ahhoz, hogy abban az övéi részt vegyenek.¹⁴

November 2–3-án az erősödő szovjet veszély láttán Marián még inkább szorgalmazta a pestiekkel történő egyesülést. Ekkor azt az álláspontot képviselte, hogy a legfontosabb a nemzeti egység megteremtése az eredményes ellenállás érdekében, és ennek kell minden más szempontot alávetni. Mindkét egyetem vezetése most már a fegyveres erők összevonását szorgalmazta. Ennek helye a Petőfi Katonai Akadémiában lett volna, ahová Görgényi vezérőrnagy át is ment, hogy megtegye az előkészületeket.

A november 3-ai, a rendőr-főkapitányságon tartott értekezleten a tíz főnyi Nemzetőrség Főparancsnokságába az Egyetemi Forradalmi Bizottság Marián Istvánt delegálta. Az egyetemi egységek főparancsnoka Görgényi Dániel lett.¹⁵ Marián azt jelentette Király Béla tábornoknak, a Nemzetőrség főparancsnokának, hogy az 1500 főnyi egyetemista ezred két nap múlva harcra kész állapotban lesz. Fogadalmat tett, hogy az utolsó csepp véréig fog harcolni. Király Béla állandó szigorú harckészültséget írt elő.¹⁶

4-én, amikor a szovjetek bevonultak a városba, Marián és a Műegyetem katonai tanszékének több tisztje felkereste Király Bélát, akinek parancsára gépkocsikkal a hegyekbe vonultak mintegy 100 hallgatóval. A zugligeti laktanyában berendezkedtek, majd Marián négy egyetemista rajt a János hegyhez és a Zugligeti végállomás

¹¹ Pozsár: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság története*, i.m.

¹² Pozsár: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság története*, i.m. Pozsár arról is említést tesz, hogy Marián még Perjési László alezredes meghívását is elutasította.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. március 30.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. március 30. Ungár László főhadnagy, a vári diáktökhon parancsnoka is kijelentette, hogy csak Mariántól fogad el parancsot, ő sem engedett el senkit a Görgényi-féle kiképzésre. ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. április 5.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Jegyzőkönyv a Forradalmi Karhatalmi Bizottság üléséről, 1956. november 3.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. április 5.

környékének biztosítására vezényelt, de jöttek újabb jelentkezők is. Később Marián a kíséretével a Petőfi Katonai Akadémiába autózott, ekkorra Görgényi tábornok már telefonon parancsba adta a különböző egyetemi nemzetőrsegeknek, sőt a felkelőcsoportoknak is, hogy tegyék le a fegyvert. (Az utóbbiak parancsnokai közül többen keresztlenül szavakkal küldték el.) Marián innen hívta fel a Műegyetemet és annak kollegiumait. Minden egyetemi egységnek megparancsolta, hogy a fegyvereket gyűjtsék össze, és adják át a szovjet csapatoknak, tegyék ki a fehér zászlót, mert a nagy túlerővel szemben biztos pusztulás vár rájuk. A következő szavakkal zárta beszédeit: „*Akkor vagytok hősök, ha meritek vállalni az életet, élnetek kell.*”¹⁷

Nagy Imre hajnali felhívása meglepetésszerűen érte Pozsár Istvánt és a bölcsész-kariakat. A Diákbizottság összeült, határozatot hozott arra, hogy nem harcolnak, a fegyvert leteszik. Erről a döntésről körtelefonon és személyes összekötőkkel a pesti diákszállókat értesítették, és hazaküldték a hallgatókat. Pozsár ellenlábasai, Garamvölgyi Zoltán és Domokos Pál Péter árulónak kiáltották ki őket, és társaikkal a jogi karon egy fegyveres csoporttal együtt foglaltak el tüzelőállást. Pozsár szerint „*miután megesküdtek arra, hogy utolsó csepp véréükig harcolnak a szovjet fasizmus ellen, az első ágyúlövésre megadták magukat.*”¹⁸ Más forrás szerint csak néhány nap múlva kényszerültek menekülésre.¹⁹ Más bölcsészek pedig fegyveresen a Rákóczi út 5. sz. alatti leánydiákotthonba mentek, „*részben hogy megvédjük a lányokat, részben pedig, hogy megvédjük a hazát*” – vallotta később az egyikük. De a velük lévő tisztek felvilágosították a fiatalokat: zárt páncélosokra céltalan lövöldözni.

E történet mindkét főszereplőjét 1957-ben tartóztatták le és 1958-ban ítélték el. Pozsár Istvánra 12 évet szabtak ki, majd 1961-ben szabadult, Marián István alezredes életfogytig tartó börtönbüntetést róttak ki, de az 1963-as „nagy amnesztiával” kiengedték.²⁰ Görgényi Dániel tábornok pedig nem sokkal a november 4-i intervenciót követően a karhatalmat szervezte és a Partizánszövetség felfegyverzését sürgette.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150006/2. Varga Sándor jkv., 1957. április 10.

¹⁸ Pozsár: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság története*, i.m.

¹⁹ Beck–Germuska: *Forradalom a bölcsészkaron*, 119.

²⁰ Pozsár „Ádám György és társai” perének másodrendű vádlottja volt. MOL XX-5-h, 32–34. d.; Marián „Váradi Gyula és társai” ügyében szintén másodrendű vádlottként állt a bíróság elé. ÁBTL 3.1.9. V-150005.

KAHLER FRIGYES

A megtorlás stratégiája az egyetemen

Néhány szó a megtorlásról általában

Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása a restaurált hatalom részéről a magyar társadalom ellen fogatosított átfogó „hadművelet” volt.

Gosztonyi Péter A magyar Golgota c. könyvében az 1956. utáni megtorlást teljes joggal nevezte a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásának. A megtorlás méretei nemcsak az 1848–49-es forradalom és szabadságharchoz képest voltak óriásiak (pedig akkor az ország területe háromszorosa volt a mainak) s a harci cselekmények is sokkal hosszabb ideig tartottak). A hatalom akkor beérte 120 kivégzéssel, 1200 ember bebörtönzésével és a honvédtisztek egy részének kényszersorozásával.

Nem szokványos összehasonlítás, de érdemes meggondolni: a párizsi kommuné kegyetlen harcai után – ahol a „véres hét” csatáiban 900 barikádon folyt az elkésredett öldöklés, amelyben 10 000 felkelő és 3 500 kormánykatonája esett el – összesen 12 500 embert vontak felelősségre a bíróságok előtt. 95 halálos ítéletet hoztak és ebből 23 elítéltet végeztek ki. A hatóságok 4 000 embert száműztek Új-Kaledóniába.

A forradalom megtorlásának ma már egyre bővülő szakirodalma van,¹ ideértve a megtorlás vidéki eseményeinek feldolgozását is.²

A megtorlást 1956. november 4-én Kádár János szolnoki rádióbeszéde előzte meg. E szerint a kormány célja: „a testvérharc megszüntetése, a rend és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürgy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek.”³ Hitet tett továbbá Kádár amellett is, hogy nem lesz semmilyen bosszú vagy megtorlás: „El vagyunk tökévelve a múlt hibáinak gyökeres felszámolására. nem vezet köztünk senkit a bosszúállás szelleme, s ezt nem tűrjük meg semmiféle helyi szervnél, beosztottnál sem. Ellenkezőleg. Tudatában vagyunk annak, hogy a dolgozó nép, elsősorban a munkáosztály és a vele szövetséges parasztság bizalmát bírva lehet csak vezetni és kormányozni hazánkat”.⁴

¹ Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Budapest, 1993; Hegedűs B. András (főszerk.): *1956 kézikönyve I–III*. Budapest, 1996. III. kötet. Megtorlás és emlékezés. (Összeállította: Szokolczai Attila, Germuska Pál, Boros Géza); Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest, 1997.; Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, 2001.

² Kahler Frigyes: *A Brusznai-per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Budapest, 1998; Bálint László: *A megtorlás Szegeden, 1956*. Szeged, 2004.; A Földes-perről: Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?*, 231–282. és Jobbágyi Gábor: „Ez itt a vértanúk vére”. Budapest, 1998. 75–110.

³ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei*. Budapest, 1956. 2.

⁴ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai* 2. Budapest, 1956. 10., 21–22., 26–27., 50–51. Vö. még: Varga László (szerk.): *1956. A forrada-*

Ugyanez a Kádár János 1958 június 22-én a KB ülésén kijelentette: „*minden területen és mindenféle eszközzel harcolni kell az ellenforradalom, a Magyar Népköztársaság ellenségeivel szemben [...] Azért mondom mindenféle eszközzel, mert arra is gondolunk, hogy ennek a harcnak egy része az, hát úgy mondjam a szavak csatája, agitáció, a sajtó vonalán folyik, ideológiai harc jellegét ölti. Más tekintetben ez a harc igénybe veszi a proletárdiktatúra minden eszközét: az elnyomást, az internálótáborokat, a bünygi eljárást, a börtönt és a halálbüntetést is, ahol ez indokolt. Ez a mi politikánk egyik fontos dolga.*”⁵

Miről vallanak a statisztikai adatok? Az egyik ilyen igazságügyi statisztika⁶ szerint – amely szigorúan titkos volt annak idején – 1960. december 31-ig a polgári és katonai bíróságok 21.668 személyt ítélték el államellenes bűncselekmények címén. 4961 fő felfüggesztett szabadságvesztést kapott, 16.443 embert végrehajtásra kerülő határozott tartamú szabadságvesztésre ítélték. Egy másik, 1969. november 11-én kelt IM statisztika 1956. október 23. és 1958. december 31. között 10 016 fő politikai elítélését említi; *közülik 259 volt⁷ a végrehajtott halálos ítéletek száma*⁸ (volt olyan kivégzett is, akit 1941-ben jegyeztek be a születési anyakönyvbe).

Cseh Zita és Szakolczai Attila 229 azonosított kivégzéssel és 14.378 elítéléssel számol 1956. november 4. és 1958. április 1 között.⁹

A Budapesti Fegyház és Börtön Kozma utcai épületében, az ún. Kisfogház udvarán 2001. évben felállított emléktáblán 230 személy neve szerepel, akiket a forradalom mártírjaként végeztek ki. A névsort összeállító bizottság¹⁰ további 70 kivégzett esetében vizsgálta – és hagyta nyitva a kérdést, – hogy a kivégzés *kizárólag* a forradalomban való részvétel miatt történt-e, mentesen minden köztörvényi tényállásba ütköző magatartástól.

1958-ban még javában működött a megtorló gépezet. Egy harmadik, 1960-ban záródó statisztikai kimutatás 16.148¹¹ elítéltről adott számot.¹² 1961–1963 között az

lom kronológiája és bibliográfiája. Budapest, 1990. 67–69.; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956.* Budapest, 1986. 180.

⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 288. f. 4/10 öe.

⁶ Bírósági statisztikák az 1957–1960 közötti politikai okból elítéltekről. Igazságügyi Minisztérium (a továbbiakban: IM) 40.014/1990 IM IV/1. Iratok a semmisségi törvények előkészítéséhez.

⁷ Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1958. április 2-án 243 halálos ítéletről számol be Apró Antalnak, a minisztertanács elnökhelyettesének, azzal hogy *218 kivégzést már végrehajtottak.* Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1–5.* Budapest, 1992–1996. 2. kötet. 784–789.

⁸ IM Bírósági Főosztály – Törvényelőkészítő Főosztály feljegyzése a Történelmi Tényfeltáró Bizottság (a továbbiakban: TTB) számára. Eszerint az összes elítéltből 329 volt fiatalkorú.

⁹ Hegedűs: *1956 kézikönyve*, I. kötet. 306–307.

¹⁰ A bizottság tagjai: Márki Zoltán IM főcsoportfőnök (jogász); Fónay Jenő, a Politikai Foglyok Országos Szövetsége elnöke; Kahler Frigyes bíró, egyetemi docens (jogtörténész); Maró György, a Történelmi Hivatal elnöke (történész); Mécs Imre országgyűlési képviselő (egykori halálraírtelt); M. Kiss Sándor egyetemi tanár (történész); Rainer M. János, az '56-os Intézet igazgatója (történész).

¹¹ 16.748 fő a nem állam elleni, de politikai jellegű más ügyekkel együtt. A „politikai jellegű” bűncselekmények az egykorú beszámolókból külön kategóriát képeztek. Vö.: MOL M-KS 288. f. 30/1957/11. öe. IM beszámolók.

¹² Kahler: *Joghatal, 96–97.*

állam elleni bűncselekmények miatt azonban további 2410 főt ítéltek el.¹³ Így legalább 18 558 fő az állam ellen bűncselekményért ítéltek száma. Ha hozzá számítjuk az állam elleni cselekményeken túl a politikai jellegű cselekményekért elítéltek számát is, legalább 23.761 elítélésről indokolt szólni. Tény, hogy ma sem tudjuk pontosan az elítéltek – ezen belül a kivégzettek – számát.

Az 1956-os forradalom megtorlásának történetéhez persze nemcsak a bírósági ítéletek tartoznak. A közbiztonsági őrizet kb. 16-18.000 embert érintett, jórészt azokat sújtotta, akik ellen nem is nyújtottak be vádiratot.

A megtorlási folyamatot egyik meghatározó kérdése a *Kádár rendszer legitimitációjához kapcsolódik*. A november 4-i *restauráció* szükségszerűen szembetalálta magát a diktatúrák örök problémájával, a *legitimitáció hiányával*. A magát proletárdiktatúrának valló kádári államberendezkedés nem élvezte a munkásság támogatását (a karhatalom fegyveres alakulatai aligha tekinthetők a magyar munkásság reprezentánsainak), ellenkezőleg: a munkásság november 4-e után a *munkástanácsok* mögött sorakozott fel és szívós sztrájkmozgalmat folytatott a Kádár-kormány ellen. Nem véletlen tehát, hogy a megtorlás éle nem kis mértékben irányult a munkástanácsokba megválasztott vezetők és tagok ellen. A megtorlás első hulláma már a munkástanácsok hivatalos feloszlátása előtt¹⁴ nagy erővel megindult.

Kádár az újonnan megalakított MSZMP első embereként szavakban nyomban elhatárolta magát a „szektás, dogmatikus hibáktól”.¹⁵ A frazeológia – némileg tompítva – november 4-e után is érvényes volt. Így a „Rákosi-klikk” politikai felelősségét állapítja meg továbbra is a hivatalos politika a forradalmi robbanás első okaként. Mégis a restaurált hatalom, amikor „törvényes rendről” beszél a Rákosi névvel fémjelzett időszak „rendjét” és törvényeit tekinti legitimnek, s ezt kívánja vérellvással helyreállítani, természetesen Rákosi nélkül. Ennek jegyében nyúlt a hatalom a bíróságokhoz, amelyeket „*az osztályharc legélesebb fegyvereként*” tartottak nyilván. Mindebből következik, hogy a forradalom megtorlásában részt vevő bíróságok *nem független bíróságok*, hanem – s ezt az állításunkat bizonyítani fogjuk – a forradalom előtti *osztálybíráskodást* folytató, pártirányítás alatt álló testületek. Ez a „jogfolytonosság” tetten érhető a pártdokumentumokban épp úgy, mint a belügyi és igazságügyi kormányzat intézkedéseiben. A legfőbb ügyész az 1958. május 30–31-i ügyészi értekezlet előtt jelentette ki: „Az 1955. évi novemberi és 1957. decemberi párthatározat, valamint a végrehajtásáról rendelkező 103-as utasítás általában eloszlatott minden kétséget, amely eddig büntetőpolitikánk végrehajtásában mutatkozott.”¹⁶

Kádár „törvényes rendjét” ezekben a hónapokban jobb híján egyedül az általa is elítélt Rákosi „törvényes rendjének” jogfolytonossága legitimálja. Oly annyira őrzik ezt a jogfolytonosságot, hogy 1957 júniusában (!) az 1956. október 25-től megszün-

¹³ Zinner Tibor: *A megtorlás vége – a konszolidáció kezdete?* História, 17. évf. (1995) 9–10. sz. 23–25. Politikai bűncselekményekért ezekben az években 7013 főt ítéltek el.

¹⁴ 1957. évi 63. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: tvr.) (1957. november 17.)

¹⁵ Kádár 1956. november 2-i beszédében Rákosit a „szálinizmus magyar képviselője” minősítéssel illette, majd így fakadt ki: „Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztette. Ez a kalandor politika lelkiismeretlen módon eltékoztolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, melyet ti a régi világban becsületes harccal és véraldozattal egybegyűjtöttetek.”

¹⁶ MOL M-KS 288. f. 30/1958/14 öe., 204.

tetett begyűjtési rendszer¹⁷ kritikája miatt büntető ítéletben marasztalják el a vádlottat, mert ő ezzel (az ítéleti ténymegállapítás szerint) a szocialista állam alapintézményének tekintélyét csorbította.¹⁸ Ilyen *alapintézmény maradt továbbra is – ezt is több bírósági ítélet igazolja – Sztálin és Rákosi irodalmi munkássága, valamint szobraik és arcképeik is.*¹⁹

A jogon kívüli megtorlás

A jogon kívüli megtorlás már november 4-én megkezdődött és két irányból is jelentkezett. Ennek egyik letéteményese a *karhatalom* volt.²⁰ Kádár János kívánságának megfelelően létrehozott „forradalmi ezredek”-ben újból döntő szerepet kaptak a volt ÁVH tisztjei. A karhatalom a decemberi *sortűzek lövetésén* túl is átfogó terrort alkalmazott. Semmivel sem igazolható, a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba ütköző emberiség elleni büntettet megvalósító cselekedeteket hajtott végre. Az utolsó nagy sortűz után²¹ a karhatalmat továbbra is felhasználta a kormány egyfajta jogon kívüli megtorlásra. Ennek során – a nemzetközi jogban ugyancsak tilalmazott – kínzások és gyilkosságok történtek, amelyek az ország minden területén és félelmet keltettek, és a teljes kiszolgáltatottság, védtelenség érzését váltották ki a polgári lakosság között. A balatonkenesei honvédüdülőben működő, magát „halálbrigádnak” nevező karhatalmisták, illetve a tatabányai Beér János csoportja épp úgy a megtorlás jogon kívüli eszközei voltak, mint az országszerte alkalmazott – nem egyszer halálos eredményt okozó – kegyetlenkedések.²²

¹⁷ Vö.: 1956. évi 21. tvr.

¹⁸ Heves megyei Bíróság B.381/1957/6 sz. jogerős ítélete.

¹⁹ Vö.: Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1102/1957/11 sz. ítélete (1957. június 18.)

²⁰ Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Az erőszakszervezetek és a forradalom*. Kortárs, 40. évf. (1996) 4. sz. 62–78., illetve 5. sz. 76–97.

²¹ Az utolsó nagy sortűz Csepelen, 1957. január 11-én dördült el.

²² Ezek közül néhány esetet meg kell említeni: Varga Gusztáv ajkai főmérnököt Lestyánszky Mihály százados és Orosz János főhadnagy néhány társával együtt gumikábelekkel verte agyon. Varga Gusztáv 1957. március 26-án halt meg. A Győri Katonai Bíróság B.1.79/1957. sz. ítéletében a karhatalmistákat 6–6 hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1992. szeptember 22-én törvényességi határozatban megállapította, hogy a győri ítélet jogi minősítése és a büntetés kiszabása törvénytört (B. törv. V. 1144/1992/8.). (Vö. még Mészáros Gyula: *Piszkos munka volt...* Új Magyarország, 1992. február 11.) Radó Gábort az egri rendőrkapitányság bekerített udvarán Feliszig Imre karhatalmista 1956. december 15-én agyonlőtte. A Heves megyei Rendőrkapitányság Bűnügyi Osztálya 10.521/1956. sz. alatt a nyomozást megtagadta, a katonai ügyész a megtagadás ellen benyújtott panaszt elutasította. Gál János 42 éves sértettet letartóztatásakor verték meg, s ennek következtében a tököli internáló táborban 1957. április 22-én meghalt. A Katonai Főügyészség 821/1957. sz. alatt az eljárást megszüntette. Szegedi József 23 éves technikust 1957. november elején tartóztatták le, és vallatás közben félholtra verték, majd rablótámadást álcázva a Hungária krt. és Kacsóh Pongrác út kereszteződésénél az utcára dobták. Az áldozat 1957. november 7-én halt meg a rákospalotai idegsebészetben. Kovács Ferenc 53 éves hosszúhetényi lakost Zengő Zoltán nyomozó verte meg. A sértett 1957. október 26-án belehalt sérüléseibe. Schwáb György 28 éves asztalost 1956. november 9-én Pécsen, a Pipacs utcában géppisztoly-sorozattal lelőtték. Id. Nagy Károly MÁV főkalauzt Tar községben 1956. február 21-én Tóth László tati karhatalmista agyonlőtte. (Tar Önkormányzatának jegyzője által hitelesített nyilatkozatok a TTB irattárában). Nebahály Ignác sértettet Keszthely határában 1957. július 5-én Ta-

A jogon kívüli megtorlás másik forrása a *megszálló szovjet fegyveres erő* volt. Az itt leírható magatartás a magyar jogon kívül eső volt. Ilyen volt a salgótarjáni sortűzben való közreműködés, valamint a szovjet rögtönítélő bíróságok működése. A szovjet ún. hadbíróági eljárásokban, számos felkelőt agyonlőttek, vagy megcsonkítottak. Ezek az eljárások tolmács és védő közreműködése nélkül folytak, így aligha nevezhetők pereknek. Lucza Béla, Gazdag Sándor és Dózsa László túlélők beszámolóin túl²³ a bíróságok működésére utalnak az egykorú – falragasz formájában is – kihirdetett szovjet parancsok és felhívások is.²⁴

A jogi megtorlás

A megtorlás jogi eszközökkel történő végrehajtása a személyi feltételek biztosítása – nyomozhatóság megszervezése, az ügyészségeken és a bíróságokon végrehajtott tisztogatás és a jogrendszer átalakítása mellett sürgős feladat volt a megtorlást elszennvedők körének kijelölése.

A BM II. főosztálya – a politika által kijelölt céloknak megfelelően – 1957. május 15-én rendszerbe is foglalta ezt a stratégiát „*Tervezet. Az ellenforradalom elleni harc további feladatai*” címmel.²⁵ A *Tervezet* azt a politikai akaratot tükrözi, amelyet az *MSZMP IKB 1957. február 26-i ülése szentesített*.²⁶

Térjünk vissza a BM Tervezethez, amelynek „*Az ellenforradalmi erők elleni harc fő csapásának iránya*” c. fejezete ekképpen sorolja fel a megtorlás alá tartozó személyek körét:

tai János karhatalmista agyonlőtte. Horváth Lajos csanádapácai lakost – a forradalmi bizottság volt elnökét – Molnár László főhadnagy, Bálint Lajos alhadnagy és még öt társuk halálra verték 1957. február 21-én. Gál Lajos nagyrabéi lakost Pócsi Imre alhadnagy és egysége 1957. február 5-én verte halálra. Hadady Rudolf és Hargitay Lajos salgótarjáni forradalmárokat a karhatalmisták az Ipolyba lötték, holttestüket 1956. december 10-én az Ipolyból fogták ki. Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébános meggyilkolását 1957. február 28-án 7 tagú csoport hajtotta végre. (Szántó Konrád: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Budapest, 1991.; Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. Abaliget, 1992.). A jogon kívüli megtorlással foglalkozik még: Berki Mihály: *Pufajkások*. Budapest, 1993; Kahler Frigyes: *Újabb adalékok a megtorlás történetéhez*. In: Korrajz. A XX. Század Intézeti évkönyve 2003. Budapest, 2003. 230–243.; továbbá számos, a TTB részére készült kézirat: Kövér István: *Megtorlás Vas megyében 1956/57.*; Böör László: *Forradalom és erőszakos cselekmények Pest megyében 1956. október 23. – december 15.*; Mészáros Gyula: *Brutalitások Veszprém megyében.*; Filep Tibor: *A megtorlás története Hajdú-Biharban 1956–1957-ben.*; Cseh Géza: *Erőszakos események Szolnok megyében 1956–57.*

Vö. még: Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?*, 221–223; Zinner: *A kádári megtorlás rendszere*, i.m.; Zinner Tibor – Kahler Frigyes – Koczka Éva – Pálvölgyi Ferenc – Tóth Béla: *Megfogya és megtörve. Évtizedek és tizedelések 1918–1962*. Budapest, 2005. 531–545.

²³ Első említés: Pongrácz Gergely: *Corvin-köz*. Chicago, 1982.; Kahler: *Joghalál*, 81.; továbbá a *Mindent a hazáért* c. dokumentumfilm (rendezte: Ordódy György).

²⁴ Például az 1956. november 5-i keltezésű 1. sz. parancs Kaszporszki alezredes aláírásával. Közli: Járomi József: *Vihar a városban – A forradalom és szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban*. Jászberény, 1995., oldalszám nélküli melléklet.

²⁵ MOL XIX. A-2 q-4 G - 920/1957. (a továbbiakban: *Tervezet*.) Első közlése: Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek – 1956. II. jelentés*. Lakitelek, 1994. 320–325. Vö. még: Zinner: *A kádári megtorlás*, 197–213.

²⁶ MOL M-KS 288. f. 4/5. öe. Az MSZMP IIB másnap ugyancsak tárgyalta a téziseket.

„1./ A győri és miskolci ellenkormány tagjai, az ellenforradalom országos, budapesti, megyei és legfontosabb területi bizottságainak és bizottmányainak elsősorban osztályidegen, ellenforradalmi vezetői és tagjai.

2./ Arisztokraták volt földbirtokosok, nagytőkések, gyárosok, bankárok stb., akik a hatalom visszaszerzésében tevékenykedtek.

3/A fasiszta és burzsoá pártok a horthy rezsim (sic!) vezető politikai és katonai személyei, valamint olyan volt fegyveres szervek vezetői és tagjai, mint a csendőrség, VKF/2 horthysta tisztek.

4./A fegyveres ellenforradalmi akciókban résztvett huligán és deklasszált elemek.”²⁷

A Tervezet szerint:

„1./ Népbíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos és megyei vezetőit és azon személyeket, akik szervezői voltak a népi demokratikus rend megdöntésének. Ebben a kategóriában a csapást az ellenséges osztálymaradványokra, kulákokra, volt horthysta rezsim legfontosabb politikai, közéleti, katonai, valamint csendőr, horthysta katonatiszt és fegyveres harcokban résztvett (sic!) huligán és más deklasszált elemekre kell mérni.

2./ Bíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos, budapesti, területi, kerületi megyei bizottságainak és bizottmányainak ellenséges tevékenységű tagjait. Továbbá a munkástanácsok, ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit, akik gyilkosságra, sztrájkra és más ellenforradalmi tevékenységre izgattak, vagy ilyen cselekményben, mint irányítók szervezők résztvettek (sic!).”²⁸

A Tervezet osztatlan sikert aratott a legmagasabb körökben is, s szinte szó szerint átvette az *MSZMP PB 1957. július 2-i határozata* is.²⁹

A feltárt forrásokból egyértelműen következik, hogy a megtorlás primeren a polgári demokrácia intézményeit magukban hordozó, a diktatúrát tagadó szerveződések ellen irányult.

Ha a Tervezet mellé tesszük a Tervezetet a gyakorlatba áültető büntetőeljárások adatait – hogy ti. ténylegesen kik és milyen bűncselekmények vádjával kerültek a bíróságok ítélőtanácsai elé – kiderül: *mindenkin megtorolták a forradalomban való részvételt*,³⁰ sokkal szélesebb körben is, mint azt a Tervezet előírányozta.

Az egyetemi ifjúság a megtorlásban

Az egyetemi ifjúságot a Tervezet külön nem nevesíti, de az „*ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit*” a népbíróság elé állítandók között felsorolja. Egyetértés van a kutatók között, hogy – amint azt Ripp Zoltán megfogalmazta – „az MSZMP vezetői különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az *egyetemen* folytatott tisztogatásoknak. Eltávolították a fiatalok köréből a forradalom mellett hitet tett oktatókat: akiket nem akartak súlyosabb retorzióknak kitenni, azokat nyugdíjazták vagy más munkakörbe helyezték át.”³¹

²⁷ Tervezet, 3.

²⁸ Tervezet, 4.; MOL M-KS 288. f. 4/5 öe.

²⁹ Horváth-Solt-Szabó-Zanathy-Zinner: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, 1. kötet. 587–592. Vö. még: Zinner: *A kádári megtorlás*, 215–335.

³⁰ Kahler: *Joghalál*, 17–46.

³¹ Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, 2002. 260.

A „tisztogatás” persze elsősorban súlyos börtönöveket, internálást – egyes esetekben – halálbüntetést jelentett.

Aligha volt kérdéses a megtorlás irányítói előtt, hogy az 1956-os forradalom bölcsojét az egyetemi ifjúság ringatta. Az értelmiségiekkel szemben mindig is (osztály-) gyűlöletet tápláló Marosán György – amikor Ács Lajos³² egy szakszervezeti gyűlésre küldte Szegedre – kijelentette: „Nem hárfítom el a megbízást, de egy feltétellel: ha a párt és a kormány nevében *tűzparancsra* kapok megbízást. (Kiemelés: K. F.)”³³ Marosán ekkor nem kapott tűzparancsot.

A szegedi egyetemi ifjúság a MEFESZ október 16-i megalakításával³⁴ valóban átlépte a Rubicont. Egy ifjúsági szervezet, amely kivonja magát a monolit hatalmat jelentő MDP mindent átfogó felügyelete alól, valójában a diktatúra tagadását jelentette, és megállíthatatlan folyamatot indított el az ország egyetemein és főiskoláin. Ez már maga volt a forradalom.

Az az aktivitás pedig, amellyel az egyetemisták és főiskolások a forradalomban részt vettek – a tüntetéseken,³⁵ az egyetemek demokratikus átalakításában, a nemzet-örségben, a vidék forradalmának segítségével³⁶ a fegyveres harcokban,³⁷ az orvostanhallgatók a sebesültek ellátásában³⁸ – nem ment feledésbe, amikor elindult a megtorló gépezet. A diákok tevékenységét a „felkelés irányításában” az ENSZ Különbizottság külön is említette.³⁹

Nem áll itt módunkban tételelesen áttekinteni minden felsőoktatási intézmény hallgatóit és oktatóit ért megtorlást. A felhozott példákkal szemléltetni kívánom a jogon kívüli és a jogi keretek között végrehajtott megtorlás jellegét és súlyát.

³² Ács Lajos ekkor az MDP KV titkára és a PB tagja volt.

³³ Marosán György: *A tanúk még élnek*. Budapest, 1989. 56.

³⁴ Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956*. Szeged, 2002.; Lomax, Bill: *Magyarország 1956* (Fordította és kiegészítette: Krassó György.) Budapest, 1989. 90. Vö. még: 1956-os Intézet Oral History Archívuma (a továbbiakban: OHA) 734. sz. interjú Kiss Tamással. (Készítette: Molnár Adrienne, 2000.); Fejér Dénes – Vasvári Vilmos: *Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen*. Budapest, 2002. II. kötet. 757–758.

³⁵ Kiemelem a mosonmagyaróvári tüntetésen résztvevő Mezőgazdasági Akadémia hallgatóinak véráldozatát, akikre a sortűz zúdult és hét hallgató életét vesztette. Vö.: Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek 1956*. Lakitelek, 1993. 61–65. Vö. még: OHA 270. sz. interjú Gieber Katalinnal, az Akadémia volt tanársegédével. (Készítette: Molnár Adrienne, 1989.); Puskás Sándor V. éves orvostanhallgató (1934–1956) volt az első áldozat október 23-án este a Rádiónál (Balás Piri László adatközlését köszönöm).

³⁶ Járomi: *Vihar a városban*, 73–76.

³⁷ Mint például Danner János (1929–1956) V. éves építészmérnök hallgató (Fejér–Vasvári: *Szabadságharcunk*, I. kötet. 209–312; Péter László: *1956 előtt, alatt, után*. Szeged, 2006. 169–171.), vagy Nagy György IV. éves orvostanhallgató (Balás Piri László: *Emberék fehérben 1956*. Hely nélkül, 1993. 38–43. Balás Piri László szíves szóbeli kiegészítését külön köszönöm. K. F.)

³⁸ Hegedűs Zoltánt (1928–1956) a sebesültek mentése közben lötték le október 30-án a Köztársaság téren. Az esetről filmfelvétel is készült. Vö. még: Balás Piri László: *Emberék fehérben*, 182–191. A hősi halált halt orvostanhallgatókra emlékművel tisztelnek a SOTE belső klinikatelepi parkjában.

³⁹ 1957. június 20-i jelentés. Magyarul megjelent: *1956. Az ENSZ Különbizottság jelentése*. Budapest, 1989. 39–42.

A *jogon kívüli megtorlás* lesújtott az egyetemei ifjúságra is. Ebben a folyamatban a megszálló szovjet erők nyomán megjelenő KGB volt az első. Szerov parancsára a szovjet állambiztonsági egységek közel ezer főt fogtak el és szállítottak szovjet területre. Köztük volt 90 veszprémi lakos, főleg egyetemista.⁴⁰ Fux Sándor – egykor maga is veszprémi egyetemi hallgató – visszaemlékezése szerint⁴¹ a kihurcoltak között számos budapesti egyetemista is volt. Az egyetemisták hazaszállítása után – függetlenül attól, hogy a KGB milyen eredménnyel zárta az általa lefolytatott vizsgálatot – a magyar hatóságok léptek fel újabb vizsgálatokkal, amelynek nagy részét előzetes letartóztatás mellett folytatták le.

A kollégiumok sokszori átkutatása, a hallgatók brutális bántalmazása a *karhatalom* gyakori feladata volt Budapesten és vidéken egyaránt. A fegyverek felkutatása mellett az akciók az egyetemisták megfélemlítését szolgálták, különösen ott, ahol valamilyen jelét adták a tiltakozásnak, miként ez Miskolcon is történt. Arról, hogy miként zajlottak a karhatalom akciói, a hivatalos írott forrásokon túl⁴² hiteles képet ad Ungvári Rudolf (1936) volt miskolci egyetemista interjújában.⁴³

1957 elején elindultak azok a büntetőeljárások, amelyek során kemény ítéletek születtek az egyetemistákkal szemben. Ezek az eljárások nagy nemzetközi tiltakozást is kiváltottak. Ilyen volt a Tóth Ilona ellen folytatott koncepció per is. Marosán György – akit Kádár az „első számú agitátorunknak”⁴⁴ nevezett, s aki különös gyűlölettel viseltetett az egyetemi ifjúsággal, s általában az értelmiséggel szemben⁴⁵ – sajátosan reagált a nemzetközi tiltakozásra. Kifejtette, hogy a külföld csak az értelmiségiek és az egyetemisták felelősségre vonása miatt tiltakozik, de nem érdekli őket, hogy „prolikat” ölünk meg.⁴⁶

⁴⁰ Szereda, Vjacseszlav – Sztikalin, Alekszandr (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Budapest, 1993. 155–158. 1956. november 15-én az ungvári börtönben 846 magyarországi fogolytól szól a jelentés.

⁴¹ Fux Sándor közlései a szerzővel (1996.).

⁴² Miskolci Karhatalmi Zászlóalj jelentése. Hadtörténeti Levéltár, 1956-os gyűjtemény.

⁴³ OHA 120. sz. interjú Ungvári Rudolffal. (Készítette: Vásárhelyi Judit, 1987–1988.) A miskolci egyetemisták 1957. februárjában tiltakozásul az egyetemre kitűzött vörös zászló miatt a kollégiumok ablakaiba vörös rongyokat akasztottak. A karhatalom késő este 120 egyetemistát, köztük lányokat is letartóztatott és a rendőrkapitányságra előállított. Itt gumibottal verték őket egész éjszaka.

⁴⁴ MOL M-KS 288. f. 4/5 öe. 1957. február 26-i IKB ülés.

⁴⁵ Erről ő maga is beszélt az 1957. február 26-i IKB ülésen, lásd: MOL M-KS 288. f. 4/5 öe. Előszóval emlegette az értelmiség „hasfájását”, amikor tiltakoztak a karhatalmi kegyetlenkedések ellen és a törvényességet kérték számon. Marosán ugyanakkor hamis történelmi ismereteit gatlástalanul felhasználta politikai érveként: „Mikor ezt magyarázni kezdtem, hogy 1919-ben Horthynak joga volt behozni románokat, szenegálokat, jugoszlávokat, franciákat, akkor nekem jogom van minden fegyvert igénybe venni, hogy a munkáshatalmat megvédjem Magyarországon! (viharos taps)” (Marosán György hozzászólása a Legfőbb Ügyészség 1957. február 4-i országos konferenciáján, MOL M-KS 288. f. 30/1957/12. öe.)

⁴⁶ „Ha a Tóth Ilona ügye külföldön nagyjelentőségűvé vált, akkor ez nemcsak emberbaráti célt szolgál, hanem azért van, mert ebben a perben túlnyomórészt intellektuális fiatalok vannak. Megölhetjük a prolikat, nem csinálnak cirkuszt” MOL M-KS 288. f. 5/33 öe., 15. Elhangzott az 1957. július 2-i PB ülésen.

A hatalom az egyetemista vádlottakkal szemben több *halálos ítéletet* hajtatott végre. Az első eset Tóth Ilona⁴⁷ szigorló orvos (1932–1957) halálos ítélete volt, akit 1957. június 27-én – kötél által – végeztek ki. Az ügy körül ma is heves viták dúlnak⁴⁸ – amelynek eldöntésére, hogy ti. mit tett, vagy nem tett Tóth Ilona a vád tárgyát képező gyilkosság ügyében – még alapos kutatás szükséges. Ennek természetesen kizárólag a történettudomány szempontjából van jelentősége, hiszen a Tóth Ilonával szemben hozott halálos ítélet *jogilag semmis* a 2000. évi CXXX. tv. 1. és 2.§. alapján.⁴⁹ A bírósági iratanyagból ugyanis – amelyet e sorok szerzője részletesen ismer – nem állapítható meg *megalapozott* tényállás. A bűnösséget kimondó első⁵⁰ és másodfokú ítélet⁵¹ több súlyos megalapozatlansági hibában⁵² szenved, amelyet az 1957-ben eljáró bíróságok nem oldottak fel, s amelyek okán nem lehet megállapítani, hogy mi történt, de az bizonyos, hogy az ítéleti tényállásban írtak abban a formában nem történhetek meg.

Arra, hogy a Tóth Ilona-ügyben szakmai hibák voltak, utalt dr. Szénási Géza legfőbb ügyész 1958. évi beszámolója is és nevesítette Szalay József, a legfőbb ügyész helyettese is.⁵³ A történeti tényállást illetően talán M. Kiss Sándor és Kiss Réka kutatásai új eredményt hoznak.* Amennyire ellentmondásos a tényállás ebben az ügyben, annyira világos az ügy *konceptiója*, amelynek lényege az egyetemisták lejáratása: annak demonstrálása, hogy az egyetemisták köztörvényes bűnözők, akik visszaeső bűnelkövetőkkel együtt követtek el gyilkosságokat.

Ugyancsak halálos ítélet született *Békési Béla* orvostanhallgató (1926–1958) ügyében.⁵⁴ Békési 1953-ban – már nő, egygyermekes emberként – iratkozott be az

⁴⁷ Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 43–44. és 219.

⁴⁸ Eörsi László és Jobbagyi Gábor politikai indulatoktól sem mentes vitája a napi sajtóban is megjelent.

⁴⁹ A semmiséget a Fővárosi Bíróság 9. B.56/2001/2 sz. végzése 2001. február 19. napján jogerősen kimondta.

⁵⁰ A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8. napján kelt B. VII. 164/1957/46 számú ítélete. B.-né Tóth Matild tanácsa.

⁵¹ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbíróági Tanácsa 1957. június 20-án kelt és jogerőre emelkedett Nbf. III.5019/1957/96 sz. ítélete. Radó Zoltán tanácsa.

⁵² Az eljárás idején hatályban volt Büntető perrendtartás (Bp.), az 1954. évi V. tv.-nyel és az 1957. évi 8. sz. tvr.-rel módosított 1951. évi III. tv. E szerint az ítélet megalapozatlan és ez okból hatályon kívül kell helyezni (Bp. 201. § b/ pont és 203. § [1] bek.), ha a tényállás megállapítása hiányos, ellentétes az iratok tartalmával, vagy a bíróság egyes tényekből további tényekre helytelen következtetést vont le. Továbbá: az ügy nincs kellően felderítve, illetve a bíróság nem tett eleget indokolási kötelezettségének (Bp. 184. § [3] bek.).

⁵³ MOL M-KS 288. f. 30/1958/14 öe. „Ezekre a hibákra [...] a legfőbb ügyészi beszámolóban fel kellett hívni a figyelmet.” Ő is megemlítt néhány nagyobb szabású ügyet, amelyeknél hiányosságok voltak: így például a „Turner-féle, a Micsinai és a Tót (sic!) Ilona ügyet.”

* Időközben e kérdésről meg is jelent az említett szerzőpáros félezer oldalas monográfiája. Vö.: Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikumai*. Budapest, 2007. (A szerkesztő megjegyzése.)

⁵⁴ Békési Bélát – a Péch Géza és társai ügy VI. r. vádlottját – első fokon a Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsa Tutsek Gusztáv tanácselnök vezetésével NB. 3676/1957 sz. alatt 1957. október 4-én életfogytig tartó szabadságvesztésre, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbíróági Tanácsa Borbély János tanácselnök vezetésével Nbf. 5031/

orvosi egyetemre. A forradalom idején III. éves orvostanhallgató volt. Október 28-tól a nemzetőrség tagja volt, november 4-e után a 2. sz. női klinikán nagy mennyiségű fegyvert rejtett el. Szervezte az ellenállást, majd decemberben Ausztriába akart menni, de Győrben elfogták, majd kihallgatás után elengedték. 1957 januárjában visszatért Budapestre. Debrecenben és Székesfehérváron szervezte az ellenállást. Február 11-én a klinikán tartóztatták le.

Tágabb értelemben a kivégzett egyetemi hallgatók között említhető *Laurinyecz András* (1927–1957),⁵⁵ aki 1948-ban iratkozott be Szegeden a jogi karra és joghallgatóként tartóztatták le fegyverrejtegetés vádjával. A Gyulai Megyei Bíróság által kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetését félbeszakítva 1956 tavaszán szabadult. Ezt követően a pilisszentláslói bányában dolgozott. 1956. október 26-án Budapestre érkezett több bányással együtt és a Széna téri fegyveres csoporttal harcolt. Pilisszentivánra vonultak vissza, majd ismét visszatértek Budapestre. November 3-án Bécsbe indult több társával, de Győrben Szigethy Attila⁵⁶ Szombathelyre irányította őket. Itt fogták el a laktanyában november 4-én a szovjet erők. Elengedték, majd december 22-én a magyar hatóságok is letartóztatták. Rusznák László és társai perében II. r. vádlottként szerepelt. Halálra ítélték, amelyet a másodfokon eljárt bíróság helybenhagyott.⁵⁷ Nem kért kegyelmet. 1957. november 29-én végezték ki.

A halálos ítéletek mellett számos súlyos *szabadságvesztés* büntetést is kiszabtak a bíróságok. Nagy József és tizenkét társa ügyében⁵⁸ első fokon hat halálos ítélet született. Négy halálos ítéletet helybenhagytak és végrehajtottak. *Mécs Imre V.* éves műegyetemi hallgató⁵⁹ esetében a halálos ítéletet a rettegett Borbély-tanács életfogytig tartó szabadságvesztésre enyhítette. (Mécs 9 hónapig állt a halálos ítélet súlya alatt.) Egy másik egyetemista – a VIII. r. vádlottként életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt Hegedűs László és védője az enyhítésért bejelentett fellebbezésüket visszavonták, elhárítva ezzel azt a gyakran előforduló tragédiát, hogy a másodfokú bíróság vele szemben halálbüntetést szabjon ki. Erre ugyanis – a súlyosítási tilalom eltörlésével – megvolt a jogi lehetőség ügyészi fellebbezés nélkül is.⁶⁰

1958. sz. alatt 1958. április 15-én halálra ítélte. Az ítéletet 22-én végrehajtották. Vö.: Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 99–100.

⁵⁵ Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 69.

⁵⁶ Szigethy Attila (1912 – 1957): a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke. Letartóztatták, s fogsága alatt öngyilkos lett.

⁵⁷ A Fővárosi Bíróság Halász László tanácsa gyorsított eljárásban B.Gys. 2383/1957. sz. alatt 1957. július 23-án hozott halálos ítéletet, amelyet a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbíróági Tanácsa – Borbély János vezetésével – Nbf. 5185/1957. sz. alatt 1957. november 16-án helybenhagyott. Az ügy 17 vádlottjából ötöt ítélték halálra és végeztek ki. Téves az az utalás (Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 215.), hogy az ügy vádirata lappang. Vádirat ugyanis nem volt, az ügyész a gyorsított eljárásban szóban adta elő a vádat. Vö.: 1957. évi 34. tvr. 8. § (1) bek.

⁵⁸ Első fokon a Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsa (tanácselnök Tutsek Gusztáv) Nb. 8016/1958. sz. alatt 1958. május 22-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbíróági Tanácsa (tanácselnök Borbély János) Nbf. 63/1958 sz. alatt 1959. február 10-én hozott ítéletet.

⁵⁹ Köszönöm Mécs Imre szíves személyes közlését.

⁶⁰ 1957. évi 34. tvr. 16.§ (2) bek.

A vidéki egyetemek hallgatói esetében sem volt kíméletesebb a hatalom. *Szege-den*⁶¹ – a MEFESZ létrehozásának egyetemén – Kiss Tamás és 8 társa ellen nyújtot-tak be vádiratot 1957 novemberében. Az ügyben csak 1959 februárjában született jogerős ítélet.⁶² A büntetőügy – amely a vádlottak szerencséjére nem népbíró-sági tanács előtt folyt – akár szerencsés kimenetelűnek is tekinthető. Kiss Tamás joghall-gató első fokon 8 évet kapott, amit 5 évre szállítottak le, társai büntetését is jórészt csökkentette a Radó-tanács.⁶³

A vidéken folyó forradalmi események segítésére – a helyi nemzetőrség felállí-tása céljából és a város védelmének megszervezésére – küldte a budapesti bölcsész-karon működő forradalmi bizottság Jászberénybe Gedai István IV. éves bölcsész-t. Gedai az utasítás végrehajtása során az egyetem által biztosított gépkocsival utazott Jászberénybe – Pintér Lajos II. éves szegedi orvostanhallgató, Liszkay Tamás III. éves joghallgató és Kosztya Lujza III. éves magyar–lengyel szakos bölcsész hallgató társaságában. Valamennyien fegyveres nemzetőrök voltak.⁶⁴

A forradalom után Gedai István vissza tudott térni az egyetemre. 1957. március 15-e előtt „preventív őrizetbe” vették, majd néhány nap múlva szabadlábra helyez-ték. 1957. április 9-én az egyetemen tartóztatták le, majd Jászberénybe vitték „kihall-gatásra”. Valójában súlyosan bántalmazták, s a harmadik eszméletvesztés után „be-ismerő vallomást” írtattak vele alá, majd a szolnoki politikai osztályra szállították, ahol őt és fogolytársait ugyancsak bántalmazták. Az eredetileg a Szolnok Megyei Ügyészség által 8 személy ellen benyújtott vádirattal⁶⁵ indult büntető ügyből a Gedai István és társai elleni eljárást Czinege Lajos megyei *párttitkár utasítására* elkülöní-tették⁶⁶ és népbíró-sági tanács elé utalták. Az ügyet Szolnokon a Pest Megyei Bíróság Népbíró-sági tanácsa⁶⁷ tárgyalta Boros János tanácselnök vezetésével. A bíróság ke-mény ítéletet hozott: Gedai Istvánt 5 év szabadságvesztésre ítélte.⁶⁸ Gedai István meggyőződése szerint Boros tanácselnök az ügyben – amelybe Czinege személyesen beavatozott – valójában a halálbüntetés kiszabásának megakadályozásán fáradozott,

⁶¹ A szegedi vonatkozásokra bővebben lásd: Bálint: *A megtorlás Szegeden*, i.m.

⁶² Első fokon a Szegedi megyei Bíróság (tanácselnök Möricz Béláné) B. 1249/1957 sz. alatt 1958. február 14-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága (tanácselnök Radó Zoltán) Bf. 135/1959 sz. alatt 1959. február 25-én ítélezett. Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 246. A VIII. r. vádlott, Resli Pál ügyét már az első fokú bíróság elkülönítette.

⁶³ Tóth Imre II. r. vádlott 10 éves büntetését 6 év 6 hónapra, Gönczöl Dezső III. r. vádlott 8 éves büntetését 5 év 6 hónapra, Aszalós János IV. r. vádlott 2 évet helybenhagyták, Tunyogi Csapó János V. r. vádlott 5 évet 4 évre, Sós László 7 évet 4 évre, Abrudbányai Mihály VII. r. vádlott 5 évet 2 év 6 hónapra, Csáner György IX. r. vádlott 3 évet 1 év 6 hónapra, Barabás István X. r. vádlott 4 évet 3 évre, Kurcsa Klára XI. r. vádlott 1 év 6 hónapját 10 hónapra szállította le a másodfokú bíróság. (Vö. Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 246.; Bálint: *A megtorlás Szegeden*, i.m.; Fejér–Vasvári: *Szabadságharcunk*, i.m.)

⁶⁴ Járomi: *Vihar a városban*, 73–141.

⁶⁵ 1957. Bü.1.167/4 sz. alatt, 1957. június 29. Kiss Endre megyei ügyész és Pásztor Péter ügyész vádirata.

⁶⁶ Gedai István közléseit és szíves segítségét köszönöm. K. F.

⁶⁷ Szolnokon nem működött népbíró-sági tanács, ezért járt el a Pest megyei bíróság.

⁶⁸ 1958. február 14. B. 1911/1967 – korábbi szám: Nb. 003/1957. A Gedaival együtt elítélt Nagy Pál 2 évet, Kovács Tibor 1 évet, Orendás Béla 1 év 6 hónapot, Lauer László 1 évet kapott.

amely a vád szerint lehetséges volt. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság (Antal Pál vezette) Népbírói Tanácsa enyhített az ítéleten. Gedai István büntetését 1 év 6 hónapra enyhítették.⁶⁹

Nincs itt terünk feldolgozni – de meg kell említeni – az egyetemi ifjúságot ért nem büntetőjogi hátrányokat, különösen az egyetemekről (és főiskolákról) történő kizárást. A hallgatók egy részének évek múltával sikerült visszakerülni a felsőoktatási intézmények valamelyikébe, más részük azonban végleg kiszorult a pályáról, esetenként a társadalom peremére került.

Külön történet a közel kétszázezres menekültáradattal⁷⁰ külföldre került egyetemi ifjúságé. Sokan szervezetten – egész évfolyamok, gyakran oktatóikkal – mentek külföldre, hogy valamelyik európai vagy amerikai egyetemen fejezzék be tanulmányaikat, s így pályájuk csak igen ritkán – évtizedek múlva – kanyarodott vissza Magyarországra.

Perek az egyetemi oktatók ellen

Az egyetemi tanárok és más beosztású oktatók ellen ugyancsak indultak súlyos kiemelt büntetőeljárások. Ez történt *Perbíró József* (1908–1991) professzorral is a Szegedi Forradalmi Bizottság elleni ügyben.⁷¹ Perbíró a jogi kar dékánja és Szeged forradalmának egyik vezetője volt. Péter László professzor (1926), aki maga is a forradalom résztvevője és a megtorlás alanya volt,⁷² számos írásában és forrásközlésében mutatta be az egyetemi oktatók és hallgatók ellen folytatott eljárások különböző szintjeit.⁷³ Elbocsátották a legkiválóbb professzorokat is. Példaként említem Bónis György (1914–1985) jogász professzort.

A megtorlás büntetőjogi vonulata az 1963. évi 4. tvr.-rel felemás módon lezárult. A fegyveres harcok szereplői „köztörvényesként” továbbra is börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak. A felsőoktatási intézményekben az egyetemi ifjúság – s nem különben a tanári kar – a politikai rendőrség ügynökhálózatán keresztül a hatalom szoros felügyelete alá került. Példaként elég utalnom Bálint Sándor Európa híru néprajztudós esetére.⁷⁴

A megtorlás stratégiája tehát az egyetemeken – így a szegedi egyetemen is – része volt az egész társadalom ellen folytatott megtorlásnak. Ezt a stratégiát a párt leg-

⁶⁹ Nbf. I.5213/1958. sz. alatt, 1958. október 3-án. Enyhítették még Nagy Pál és Orendás Béla büntetését is (mindkettőjük esetében 1 évre).

⁷⁰ Pálmány Béla: *Menekültáradat*. In: Sortüzek 1956, II. jelentés. Lakitelek, 1994. 35.

⁷¹ Perbíró Józsefet a Szegedi megyei Bíróság Pozsgai István vezette népbírói tanácsa Nb. 1103/1957 sz. alatt 1958. február 13-án hozott első fokú ítéletében első fokon 15 évre, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága (Cieslár Viktor tanácsa) Nbf. 5193/1958. sz. alatt 1958. október 1-jén életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte. Az 1963. évi közkegyelemmel szabadult. Az ügy II. r. vádlottját, Kovács Józsefet halálra ítélték és kivégezték. Nevét az iratok hibásan Kovácsként említik. Perükről lásd: Hegedűs: *1956 kézikönyve*, III. kötet. 247.; részletesebben: Bálint: *A megtorlás Szegeden*, i.m.; Uő: *Kovács József (1926–1958)*. Szeged, 2004.; Perbíró József: *1956 Szegeden – emlékeimben*. Szeged, 2002.

⁷² Fejér–Vasvári: *Szabadságharcunk*, III. kötet. 1131–1139.

⁷³ Péter László: *A forradalom a szegedi orvosegyetemen*. In: uő.: 1956 előtt, alatt, után. Szeged, 2006.

⁷⁴ Kahler Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv 2*. Budapest, 2002.

A forradalom és a felsőoktatás

felsőbb vezetésének politikai akarata alapján – amelynek alakításában tevőlegesen hatott a megszálló szovjet birodalmi akarat is – a Belügyminisztérium dolgozta ki. Itt külön nevesítették az ifjúsági vezetők számonkérését.

Az egyetemi (főiskolai) ifjúságnak a forradalomban részt vett tagjait jórészt a jogi megtorlás keretei között súlyos börtönnel, esetenként halállal sújtották a diktatúrától elszakadást hirdető, demokratikus szervezetek (MEFESZ) létrehozásáért és az egyetemet érintő reformok meghirdetéséért (például az orosz nyelv és a marxizmus kötelező oktatásának megszüntetése) küzdőket; a forradalmi harcokban fegyveresen, vagy fegyvertelenül részt vevőket; a vidék forradalmi mozgalmaiba bekapcsolódó személyeket. Az egyetemi ifjúságot tömegesen vetették alá a jogi kereteken kívüli megtorlásnak, amely súlyos testi bántalmazásban, esetenként csoportok kínzásában jelentkezett. Mindkét esetben az egyetemi ifjúsággal érzékeltették azt az értelmiségellenes gyűlöletet, amely a párt számos felső- és középvezetőjét jellemezte. Ez nyomta rá a bélyegét az egyetemekről történő kizárásokra is.

Felelősségre vonták és kirekesztették az egyetemekről azokat a professzorokat és oktatókat, akik akár csak egyetértettek a forradalmi ifjúsággal. A megtorlási folyamattal párhuzamosan kiépült az egyetemeken a politikai rendőrség új ügynökhálózata.

TISCHLER JÁNOS

Varsó–Budapest, 1956

A magyar forradalom és a lengyel október kölcsönhatásai

Kapcsolódási pontok

Közismert, hogy az 1956. október 23-i budapesti felvonulás a lengyel október melletti szolidaritási tüntetésként indult, ezt jelképezte a demonstráció egyik fő helyszíne, az 1848-as lengyel–magyar hős, Bem tábornok szobra, illetve a sajátos jelszó, amely tömören megfogalmazta a magyar emberek követelését: *„Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat!”*¹ A két országban zajló események közötti tényleges összekapcsolódásra 24-én került sor Varsóban, azon a többszázezres nagygyűlésen, amely az 1956 októberi lengyelországi változások igazi csúcspontját jelentette. Egyrészt néhány egyetemista csoport, az előző napi budapesti tüntetésekről értesülve, a térre magyar zászlóval vonult fel, amely az összegyűlteket körében nagy tetszést váltott ki.² Másrészt a gyűlés végeztével több mint kétezer ember – akikhez útközben még néhány ezren csatlakoztak – *„a Magyar Nagykövetség elé vonult, hogy kifejezze szolidaritását a magyar nemzettel”*. *Végül a tüntető csoportok egyike Varsó belvárosában „rövid gyűlést tartott Varsó–Budapest–Belgrád jelszóval”*.³

Van egy harmadik helyszín is, ahol a lengyel és a magyar események egy ideig párhuzamosan napirenden szerepeltek: ez pedig Moszkva. Ismeretes, hogy 1956. október 24-re eredetileg azért hívták a testvérpártok képviselőit a szovjet fővárosba, hogy Nyikita Hruscsov – aki vonakodva egyezett bele a szovjet csapatok október 23-i bevetésébe Budapesten, mert még nem zárta ki az esetleges lengyelországi szovjet fegyveres beavatkozást – tájékoztatást adjon a néhány nappal korábban Varsóban folytatott tárgyalásairól, de az ülés napirendjén már a lengyel és a magyar helyzet szerepelt, s ez utóbbi jóval hangsúlyosabban. A „lengyelországi felfordulást” – amely a robbanás lehetőségét magában hordozó veszély ellenére mégiscsak békés úton oldódott meg – villámgyorsan követték a magyar események. Hruscsov számára éppen a magyar forradalom tette világossá, hogy mennyi kellemetlen következménytől mentesítette a Szovjetuniót a lengyel válság politikai megoldása. Együttal a forradalmi

¹ A fenti jelszó azt is hangsúlyozta, hogy nem más országok példájának szolgai másolásáról van szó, hanem minden nemzetnek a saját útját kell járnia.

² 1956-os Intézet Oral History Archívuma (a továbbiakban: OHA) 572. sz. interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével. (Készítette: Tischler János, 1993.)

³ Az 1956-os magyar forradalom általam feltárt lengyel dokumentumait tartalmazó válogatás lengyel nyelven 1995-ben, magyarul 1996-ban látott napvilágot. A források főként a volt lengyel kommunista állampárt levéltárából, a külügyminisztérium, illetve a belügyminisztérium archívumából, valamint a központi katonai levéltárból származnak. Jelen írásban a dokumentumkötet magyar kiadására támaszkodom: Tischler János (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. Budapest, 1996. A külön jelzet nélküli idézetek és hivatkozások mind innen származnak.

nak nevezett lengyel október történetének fényében nem csoda, hogy Lengyelország és az 1956-os magyar forradalom között sajátos kapcsolat, különleges viszony alakult ki.

Felhívás a magyarokhoz, lengyel misszió Budapesten

A változások nyomán megválasztott új lengyel kommunista pártvezetés – és személyesen Władysław Gomułka, a hatalomba frissen visszatért első ember – megkülönböztetett figyelemmel követte a magyar eseményeket, minden forrást megragadtak a minél pontosabb és hitelesebb tájékozódás érdekében. A Budapestről érkező hírek mellett a még erőtlen pártvezetésre szintén nyomást gyakorolt a honi közvélemény, amely a magyar forradalomban teljes azonosságot vélt felfedezni a „lengyel forradalommal”, és ekkor már tömeges véradással segítette a „magyar testvéreket”. Együttal a kétségtelen változások útjára lépett Lengyelország vezetői támaszt, szövetségest kerestek a szovjet tömb többi országa között, ahol akkor még a „sztálinista vonal” volt a meghatározó. Ezt a szövetségest Magyarországon vélték felfedezni. Együttal a magyar forradalom megosztotta a két ország között az addig csak a lengyelekre nehezedő, Moszkvából érkező erőteljes politikai és részben katonai nyomást. Ez előnyös volt a lengyelekre nézve, hiszen így könnyebben véghez lehetett vinni az elodázhatatlan változásokat, például Konstanty Rokossowski szovjet–lengyel marsall leváltását a lengyel nemzetvédelmi miniszteri tisztségről, illetve a szovjet tisztek és katonai tanácsadók hazaküldését.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Politikai Bizottsága október 28-i ülésén határozta el, hogy felhívást intéznek a magyar nemzethez. Erre annál is inkább szükség volt, mert az október 23-át követő napokban a lengyel vezetés hallgatott, hiszen az egymásnak is gyakran ellentmondó hírek özönében maga sem tudta pontosan, mi is történik valójában Budapesten. Ugyanakkor tovább már nem lehetett hallgatni, főként úgy nem, hogy a *Trybuna Ludu*, a LEMP központi lapja és nyomában a párt vajdasági orgánumai is – a megfelelő szervek engedélyével vagy az ekkor tökéletesen talaját veszített cenzúra tehetetlenségét kihasználva – vezércikkekben üdvözlötték a magyar felkelést, és tettek hitet mellette. Egy ilyen felhívás a „támaszkérés” mellett, ráadásul a lengyel vezetés valóban sok azonosságot látott a lengyel és a magyar változások között, jótékony hatást gyakorolhatott a magyar forradalom és ezáltal közvetve a lengyelországi helyzet konszolidációjára.

Adam Willman budapesti lengyel nagykövet október 28-án azt az utasítást kapta Varsóból, hogy azonnal fordíttassa le a felhívást, mert a másnapi magyar újságokban ennek meg kell jelennie.⁴ Ez meg is történt, majd a lengyel eredetit és a magyar szöveget átadta a magyar párt élére éppen kinevezett Kádár Jánosnak valamint Nagy Imrének, a forradalom miniszterelnökének, akik arra kérték Willmant, tolmácsolja a lengyel testvérpárt vezetőinek „forró köszönetüket” az irántuk tanúsított nagy segítségért. Nekik a lengyel támaszra volt szükségük. 29-én valóban az összes lengyel napilap és a központi magyar pártlap, a *Szabad Nép* egy időben tette közzé a LEMP felhívását a magyar nemzethez, amelyet Gomułka és Józef Cyrankiewicz miniszterelnök (mindketten a PB tagjai) írtak alá. Ebben először kifejezték a vérontás és a

⁴ OHA 571. sz. interjú Adam Willman egykori budapesti lengyel nagykövettel. (Készítette: Tischler János, 1991.)

Budapestet ért súlyos pusztítás miatti fájdalukat, majd felszólították a magyarokat a „testvérgyilkos harc” mielőbbi beszüntetésére. Ezután az üzenet így folytatódik: *„Ismerjük a magyar nemzeti kormány programját, a szocialista demokráciának, a jólét növekedésének, a munkástanácsok megalakításának, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának és a lenini egyenjogúsági elvek alapjánára helyezett szovjet–magyar barátságnak a programját. Távol áll tőlünk, hogy beavatkozzunk belső ügyeitekbe. Úgy véljük azonban, hogy ez a program megfelel a magyar nép, az egész békétábor érdekeinek. [...] Ti is, mi is ugyanazon az oldalon állunk – a szabadság és a szocializmus oldalán. [...] Legyen úrrá a béke Magyarországon, a béke és a nép egysége, amely annyira szükséges számotokra, hogy megvalósíthassátok a demokratizálás, a haladás és a szocializmus széleskörű programját, amelyet nemzeti kormányotok kitűzött.”*⁵

Különösen szembetűnő ellentmondást tartalmaz az a mondat, amelyben a lengyel vezetés helyesli a szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről, ugyanis Lengyelország vonatkozásában ezt elképzelhetetlennek tartották. Az ezt követelő egyre erőteljesebb megnyilvánulásokra október végén Gomulka még csak azt válaszolhatta, hogy Magyarország geopolitikai helyzete teljesen eltér Lengyelországtól, és akik ezt követelik, azok a belső és a külső reakció kezére játszanak, amely ugrásra készen áll, hogy a helyzetet a maga javára használja ki. Szükség volt még néhány napra és néhány nagyjelentőségű eseményre ahhoz, hogy Gomulka megtalálja az ideillő és később hosszú évekre használatba vett formulát a „lengyel államérdekről”.

Október 29-én este sok programja mellett Gomulka még egy meghívásnak tett eleget. Ellátogatott a varsói Műszaki Egyetemre – amely rendkívül aktív volt a „lengyel október” napjaiban –, és ott találkozott a műegyetemi hallgatókkal. Az egyetemisták megkérdezték tőle, hogy vajon a magyarok iránti szolidaritás kifejezéséként nem kellene-e idehaza nemzeti gyászt hirdetni? Ő elvetette ezt, egyúttal kijelentette, hogy ami Magyarországon végbement az a magyarok számára dicsőséges és boldog eseményként fog bevonulni a történelembe, és Lengyelország amellet, hogy kifejezi együttérzését a magyaroknak az elszenvedett emberi és anyagi veszteségek miatt, örül annak, hogy Magyarország lerázta a szolgaság, a rabság láncait és Lengyelország lehetőségeihez képest segítséget fog neki nyújtani.⁶ Egy ilyen válasz nyilván meglepéssel töltötte el az egyetemistákat, de hogy Gomulka szava nem üres frázis volt, azt az előző és a következő napok eseményei is bizonyították, amikor a lengyel pártvezetés – „lehetőségeihez képest” – valóban igyekezett politikai segítséget nyújtani Magyarországnak. Nem támasztott adminisztratív akadályt (nem is tudott volna) az elé sem, hogy a lengyel sajtó objektíven s bő terjedelemben számoljon be a magyar forradalomról és annak célkitűzéseivel egyetértő írárok, felhívások, táviratok lássanak napvilágot. Hallgatólagosan tudomásul vették a magyarok melletti rokonszenvgyűléseket és -tüntetéseket is. A legnagyobb utcai megmozdulásra Olsztyń városában került sor, amelyen tízezer ember jelent meg, és a résztvevők a helyi Vörös Hadsereg teret Magyar Felkelők terévé keresztelték át. Wrocławban pedig a főtéren álló városházára fekete gyász-szalaggal átkötött magyar zászlót függesztettek

⁵ Szabad Nép, 1956. október 29.

⁶ Kula, Marcin: *Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na październik 1956 r. w Polsce* [Párizs, London és Washington az 1956. októberi Lengyelországra tekintenek]. Warszawa, 1992. 140.

ki, és ugyanez történt a város legnagyobb gyárában, ahol a „*gyár dolgozói letépték a vörös csillagot és helyére a lengyel és a magyar zászlót akasztották*”. A hatóságok ugyancsak nem akadályozták a lengyel társadalom önkéntes alapon szervezett, az egész országra kiterjedő segélyakcióját (véradás, pénz-, élelmiszer- és gyógyszer-gyűjtés) a „tragikus sorsú és a szabadságukért harcoló magyar testvérek” számára, amely a legelső és a legnagyobb mértékű külföldről érkezett segítség volt a magyar forradalom napjaiban.

Időközben, október 28-án Gomulka megbízásából, a közvetlen tájékozódás és helyzetfelmérés céljából egy kétfős küldöttség indult Varsóból Budapestre. Ezen kívül feladatuk számtalan volt, hogy a lengyel pártvezetés érdekeinek megfelelően igyekezzenek lehetőség szerint elejét venni a magyar forradalom további jobbratolódásának, kísérleljék meg rábírní Nagy Imrét és Kádárt a változások adott szinten történő lezárására. Emellett ez a látogatás jó alkalom volt arra, hogy támogatásukról biztosítsák az új magyar vezetést, és egyértelműen elítéljék azt, hogy a „közrend helyreállítása céljából” a korábbi pártvezető, Gerő Ernő segítségül hívta a szovjet csapatokat. Az említett küldöttséget Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes, és Artur Starewicz, a Központi Bizottság póttagja alkotta. Még aznap megbeszélést folytattak a magyar vezetés tagjaival, főként Naggyal és Kádárral. A találkozáson a lengyel fél többoldalas rejtjelezett jelentést küldött egyenesen Gomulkának. Ez a titkos távirat a magyar beszélgetőpartnerek által adott, az előző napok történéseit és a kibontakozás lehetőségét megfogalmazó objektív helyzetleírást tartalmazta. A lengyel küldöttség szerint „*a pártvezetésből senki sem tudott említeni nekünk egyetlen reakciós központot sem, sőt a mozgalom kifejezetten antikommunista és antiszocialista jellegéről tanúszkodó tényeket sem a fővárosban*”, ugyanakkor a magyar vezetők egyetértettek abban, hogy „*a harc elhúzódásának minden napja, minden órája elkerülhetetlenül a reakciós és antikommunista söpredéket helyezi a felkelő mozgalom élére*”. A Budapesten látottak alapján a tágabb lengyel vezetés két tagja személyesen is szembesülhetett azzal, hogy a náluk nem sokkal korábban fellépő krízis vértelen megoldása milyen katasztrófától mentette meg országukat és pártjukat, hiszen ők is tisztában voltak azzal, hogy a szovjet csapatok varsói bevonulása esetén – a mindennemű konfrontációt elkerülni kívánó józan megfontolások ellenére is – Lengyelországban egy elemi erejű felkelés tört volna ki, amelyen a LEMP képtelen lett volna úrrá lenni, csakúgy, mint ez Magyarországon is történt. Csakhogy egy esetleges fegyveres harc lengyel földön nagyságrendekkel nagyobb arányokat öltött volna, felszakítva a második világháború ütötte és épphogy beheggett sebeket.

Október 29-én Starewicz és Naszkowski a szovjet nagykövetségen találkozott az éppen Budapesten tartózkodó Mikojannal és Szuszlovval, akik szándékaikról nem tudtak vagy nem akartak egyértelműen nyilatkozni, annyit mondtak, hogy minden attól függ, vajon a Nagy Imre-kormány sikeres-e ellenőrzése alá vonnia az eseményeket.⁷ A két küldött október 30-án tért vissza Varsóba, és még aznap a PB ülésén számoltak be magyarországi tapasztalataikról. Legalább ennyire lényeges az, hogy fontosnak tartották tájékoztatni a lengyel közvéleményt is, s ezért Starewicz röviddel visszaérkezése után a Lengyel Rádió riporterének felelt arra a kérdésre, mit

⁷ Tischler János: *Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczcsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével*. Múltunk, 4. évf. (1992) 2–3. sz. 278–279.

látott Magyarországon? Válaszában annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a szovjet csapatok budapesti kivonulása után megkezdődhet a Nagy-kormány programjának megvalósítása.⁸

A lengyel „különvélemény”

1956. november 1-jén délelőtt a szovjet–lengyel határ mentén fekvő Bresztben Hruscsov, Malenkov és Molotov találkozott a Gomulka vezette háromfős lengyel küldöttséggel. A szovjet fél tájékoztatta őket a küszöbönálló magyarországi intervencióról – amelyről a végleges döntést október 31-én hozták meg Moszkvában. Bár a lengyelek „különvéleményüket” hangoztatták, hiszen azt fenntartások nélkül nem fogadhatták el, hogy az ilyen jellegű válságokat – mint a magyar vagy tizenkét nappal korábban a lengyel kérdést – egy idegen hatalom egyszerűen saját fegyveres erejével intézzен el, ellenben azzal ők is egyetértettek, hogy komolyan fennáll az ellenforradalom veszélye Magyarországon.⁹ Mégis a beavatkozás erőtlen ellenérveként megemlítették azt, hogy Magyarországon a szovjeteknek hosszantartó partizánháborúval kell számolniuk. Mindazonáltal a szovjet döntést – más egyebet nem tehetvén – ők is tudomásul vették, ugyanakkor fontosnak tartották, hogy „különvéleményüket” nyilvánosságra is hozzák. Egyidejűleg a breszti szovjet közlés egyedülálló adut adott Gomulka kezébe, mert ettől fogva politikai meggyőződését taktikázás nélkül egyértelművé tehetta a „lengyel államérdekre” hivatkozva, amely a szovjet csapatok jelenlétét, az ország varsói szerződésbeli tagságát, valamint az 1945-ben alapjaiban átrajzolt lengyel határok megváltoztathatatlanságát foglalta magában. Gomulka megzsarolta a lengyel társadalmat, hogy a „lengyel államérdek” figyelmen kívül hagyása vagy megsértése Magyarország tragikus sorsára juttatja Lengyelországot is, ezért az egyetlen helyes megoldás az, ha egy ilyen vészterhes külpolitikai helyzetben a nép felsorakozik a LEMP mögött.

A „lengyel államérdek” illetően nyílt megfogalmazása először a LEMP november 1-jén kelt, a lengyel nemzethez intézett felhívásában kapott helyet, és szintén ebben a felhívásban található meg az aznap délelőtt Bresztben a lengyelek által Hruscsovnak kifejtett „különvélemény” is. A breszti találkozó fontosságát mutatja, hogy néhány órával később jórészt csak azért ült össze a LEMP PB összes tagja – a „breszti hármakkal” kiegészülve –, hogy megvitassa a Magyarországgal kapcsolatos új fejleményeket. Áttekintették a „*magyar politikai helyzetet, a szovjet csapatok magyarországi bevonulásának ügyét*”, és a „*PB elitélőleg foglalt állást a Szovjetunió magyarországi fegyveres intervenciója ügyében*”. A napirendhez kapcsolódó határozatban az áll, hogy egy, a nemzethez intézett felhívásban közzé kell tenni a párt álláspontját, miszerint „*Magyarországon a néphatalom és a szocializmus vívmányainak védelmét és fenntartását a magyar népnek, nem pedig külső intervenciónak kell megoldania*”.

⁸ Archiwum Polskiego Radia i Telewizji [A Lengyel Rádió és Televízió Archívuma], Polityczno-Nagrania Archiwalne, 4351/3, Muzyka i Aktualności, 30. 10. 1956.

⁹ A szovjet küldöttség Bresztből telefonüzenetet küldött Moszkvába a találkozóról, amely szerint „nem alakult ki teljes egyetértés”, a lengyeleknek az a véleménye, hogy ez magyar belügy, s nem szabad beavatkozni, ugyanakkor szerintük is valóban felütötte a fejét a reakció Magyarországon. Lásd: Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1996. 66.

A felhívás – amelynek másik célja az volt, hogy „hideg vizet öntsenek a túlságosan felforrósodott lengyel fejekre”, hiszen épp elérte csúcspontját a társadalom magyarok melletti különféle rokonszenv-kinyilvánítása – megfogalmazására szerkesztőbizottságot hoztak létre Jerzy Morawski PB-tag irányításával. A szöveg, Gomulka jóváhagyása után, másnap meg is jelent a lengyel újságokban.¹⁰ A felhívás Magyarországra vonatkozó szakasza elítélte a korábbi magyar pártvezetést, amely szembeszállt a munkásosztály és a nemzet többségének akarataival, s a demokratizálás helyett október 23-án a szovjet csapatokat hívta segítségül. A folytatásban hangsúlyozták az egyre növekvő reakciós és ellenforradalmi veszélyt, rámutattak a magyarországi helyzet kaotikus voltára, a „reakciós bandák” önbíráskodására és a kommunisták bestiális legyilkolására. A Magyarországot a katasztrófa felé sodró reakciós erőket határozottan elítélték, kifejezve egyúttal azon reményüket, hogy a magyar munkásosztály és a dolgozó tömegek képesek egyesülni, és ezáltal a „reakciós merényletet” elhárítani. Ezután kapott helyet a felhívásban a PB-ülésem megfogalmazott határozat az idegen beavatkozás helytelenségéről, majd ezt követte, hogy a szovjet hadsereg a potsdami egyezmény alapján, az NDK-ban lévő csapataik utánpótlási vonalait biztosítandó állomásozik lengyel területen. Így kivonásuk Lengyelországból addig elképzelhetetlen, míg Németországgal a békeszerződés meg nem születik, vagy amíg mind a négy nagyhatalom egyidejűleg ki nem vonja csapatait német földről. Az utánpótlási vonalak biztosításán kívül éppen a szovjet csapatok lengyelországi jelenléte védi az ország nyugati határait a német revíziós étvággyal szemben, de az itt tartózkodásuk feltételeit és körülményeit a megfelelő jogi formák szabályozzák majd, amelyekről a lengyel vezetés megállapodást fog kötni a szovjet kormánnyal. Végezetül a párt leszögezte: a nemzetközi viszonyok ismeretében a kivonásuk követelése ellentétes a legalapvetőbb lengyel államérdekkel, valamint a jelen időszak nem a tüntetéseket és a gyűléseket, hanem a nyugalmat, a fegyelmet és a felelősség-tudatot követeli meg, „ez a pillanat legfontosabb parancsa”.

A szovjet fegyveres beavatkozásra mutató összes jel ellenére a Lengyel Külügyminisztérium azt az utasítást intézte november 2-án Willman nagykövethez, hogy Nagy Imre novemberi 1-jei segítségnyújtási kérésére válaszolja azt, miszerint a lengyel vezetés reményei szerint segítséget jelent számára a LEMP fenti felhívásában megfogalmazott azon hivatalos varsói álláspont, amely leszögezi, hogy „Magyarországon a néphatalom és a szocializmus fenntartását csak a nemzet belső erői oldhatják meg, nem pedig a külső intervenció”.

November 2-án este Willmantól rejtjelezett távirat érkezett a lengyel fővárosba, amelyben a magyar kormány azt kérte a lengyel kormánytól, egyezzen bele, hogy „Varsó legyen a színhelye a Magyarország és a Szovjetunió kormányküldöttségei közötti tárgyalásoknak, amelyeknek a témája a két fél közti kapcsolatok rendezése, ezen belül is a szovjet csapatok magyarországi állomásozásának kérdése”. Nyilvánvaló volt, hogy ennek a kérdésnek a megvitatása a szovjet hadsereg távozásának követelését jelentette magyar részről, egy olyan követelést, amelyet a LEMP vezetése Lengyelország vonatkozásában nem egészen egy nappal korábban újólág és mindenki számára érthetően teljes egészében elvetett. Mégis, másfél órában belül megszületett

¹⁰ OHA 473. sz. interjú Jerzy Morawskival, a LEMP PB egykori tagjával. (Készítette: Tischler János, 1991.)

és elindult Budapestre a válasz: ha mindkét félnek megfelel, a lengyel kormány beleegyezik, hogy a színhely Varsó legyen, sőt ha a tárgyalások időpontja ismertté válik, akkor erről a lengyel közvéleményt is tájékoztatni akarják. A magyar kormány kérésének ily módon elegendő téve a LEMP PB ismét kinyilvánította „breszti különvéleményét”.

November 3-ról 4-re virradó éjszaka érkezett az a távirat Willmantól Varsóba, amely a lengyel nagykövet Nagy Imrével november 3-án kora délután folytatott beszélgetését tartalmazza. A kilátástalannak tűnő helyzet ellenére a magyar miniszterelnök igyekezett minden lehetőséget megragadni a politikai helyzet normalizálására. Mivel azt feltételezte, hogy Mindszenty József prímás „reakciós szellemben léphet fel”, azt kérte a lengyel kormánytól, érje el a hivatalát frissen visszavett Stefan Wyszyński bíborosnál, hogy a lengyel egyház feje *„megfelelő befolyást gyakoroljon Mindszentyre a magyarországi feszültség csökkentése érdekében”*.¹¹ A november 4-én kezdődött új fordulat, a „magyar tragédia” következő felvonása sok más dologgal együtt tárgyalanná tette ezt a kérést is.

Gomułka maga is megengedhetetlennek tartotta Magyarország esetleges kiválását a közvetlen szovjet érdekszférából – saját jól felfogott érdeke is ezt diktálta neki –, de kezdetben nehéz volt helyeselnie a magyar forradalmat eltipró szovjet beavatkozást, többek között azért is, mert Lengyelországnak két héttel korábban szintén szembe kellett néznie egy ugyanilyen veszéllyel, ráadásul a LEMP-nek a magyar nemzethez intézett október 28-i felhívásában egyértelműen elítélte a négy-öt nappal korábbi szovjet fegyveres fellépést Budapesten. Így november 4-én Gomułka jórészt meglegegedett annak hangoztatásával, hogy tudomásul kell venni a kész tényeket. Ennek alapján a LEMP Politikai Bizottsága – amely csak a „magyar ügy” miatt ült össze – szintén aznap esti ülésén úgy döntött, hogy a lengyel ENSZ-képviselő a szovjet intervenciót elítélő amerikai határozat ellen foglaljon állást, ami meg is történt.

A lengyelországi változások csúcspontjukat a LEMP Központi Bizottsága október 19–21-i 8. plenumának idején érték el, onnantól kezdve a még gyenge új pártvezetés igyekezett a helyzetet konszolidálni az országban, csillapítani a feszült légkört és stabilizálni saját pozícióit. A sok mindent átélt Gomułka komolyan gondolta mindazt, amit Hruscsovnak október 19–20-án mondott Varsóban. Teljesen tisztában volt ugyanis azzal, hogy a valóban tényleges – de mint később kiderült, ideiglenes – tömegtámogatás ellenére, amit akkor élvezett, és ami egyedülálló volt a népi demokrácia országainak történetében, a Szovjetunió katonai jelenléte nélkül a lengyel kommunista párt egymaga nem képes egyeduralmát megőrizni. Ezt a katonai jelenlétet viszont kétoldalú (lengyel–szovjet) szerződésben megfelelő jogi garanciákkal szabályozni kívánta, amit 1956 november közepén Moszkvában alá is írtak. Másrészt pedig az 1945-ben Potsdamban meghúzott új nyugati lengyel határok egyedüli garantá-

¹¹ A néhány esztendei házi őrizet után szabadult Wyszyński bíboros pragmatizmusa abban mutatkozott meg 1956 őszén, hogy az ország érdekét és a társadalmi béke megőrzését szem előtt tartva Gomułka mellé állt. Wyszyński mindig hajlott a megegyezésre a kommunista hatalommal (anélkül, hogy alapelveit feladta volna), ha a helyzet ezt úgy kívánta. Ennek a rugalmas, ugyanakkor határozott és következetes politikának köszönhető, hogy a lengyel egyház mindvégig számottevő erő maradt a LEMP vezetésével szemben.

lőja ismételtelen csak a Szovjetunió volt, és minden hivatalos propaganda mellett, akkor még komoly fenyegetést jelenthetett Lengyelországra a kétségkívül létező német területi revizionizmus. Ezt a veszélyt valamint a magyar forradalom vérbefojtását Gomulka saját rendszere konszolidációja érdekében 1956 végén ki is használta. Amit ő képviselt az az volt, hogy a keleti szomszéd nyújtotta „függetlenséget” maximálisan megtartani és ameddig lehet tágitani, felszámolni a sztálini időszak maradványait, valamint a szocialista építésnek nemzeti jelleget kölcsönözni („a szocializmus lengyel útja”).

Távolságtartás a Kádár-kormányval szemben

1956 decemberére alakult ki az a lengyel álláspont a magyar események megítéléséről, amely mellett az elkövetkezendő másfél évben a LEMP vezetése következetesen kitartott. Ez az álláspont két részből tevődött össze. Egyrészt a november 4-i szovjet intervenció szükséges voltát egyáltalán nem vitatták – bár ennek bekövetkeztét „mélysegesen fájlalták” –, úgy vélték, hogy ez az intervenció abban a helyzetben az elkerülhetetlen rossz volt, amelyet azért kellett megtenni, hogy ne a „reakció” kerüljön hatalomra Magyarországon, mert ez az összes többi szocialista országra nézve hatalmas veszélyt jelentett volna. A LEMP „mélyseges sajnálkozása” még azt is jelentette, hogy ezt a véleményüket viszonylag ritkán mondták el, mert „kellemetlen dolgokról rendszerint nem akaródzik sokat beszélni”. A megítélés másik része volt az, amivel a lengyel vezetés élesen különbözött a szovjet tömb többi országától. A magyar eseményeket ez utóbbiak szinte kizárólag a külső és belső reakció számlájára írták. A lengyel vélemény szerint a magyarországi robbanás a magát „Sztálin legjobb magyar tanítványának” nevező, 1956 nyaráig hatalmon lévő Rákosi Mátyás bűnös és torzulásokkal teli politikájának szomorú eredményeként következett be, a gyűjtőanyag évek hosszú sora alatt halmozódott fel. Ha más kommunista testvérpártok a teljes felelősséget kizárólag a diverzáns csoportok tevékenységére, a külső tényezőkre teszik, akkor ezzel elhárítják a felelősséget az elkövetett belső hibák, a párt által egy adott országban folytatott hamis politika miatt.¹²

Bár Gomulka élesen elítélte Nagy Imre november első napjaiban tett politikai lépéseit (különösen a Varsói Szerződésből való kilépést), viszont ugyanilyen határozottan kifogásolta a magyar miniszterelnök és társai tervezett felelősségre vonását, és ennek tanújelét is adta. 1957 májusában olyan lépésre szánta el magát, amelyre rajta kívül egyetlen más kommunista pártvezető sem vállalkozott: közbenjár Hruscsovnál Nagy Imre védelmében. Nem a Naggyal való politikai nézetazonosság vezette őt erre, hanem a régi gyakorlat visszatérésének réme, a politikai ellenfél/ellenesség fizikai megsemmisítésének Sztálin alatt megszokott gyakorlata, aminek ő maga is csaknem áldozatul esett annak idején. Szinte egy időben azzal, hogy a LEMP vezetése meghirdette a harcot az ideológiai revizionizmus ellen, titkos rejteltávirat érkezett Budapestről Willman aláírásával, amelyből kiderült, hogy – a Gomulka által szintén revizionistának tartott – Nagy Imrét visszaszállították Budapestre, és folynak

¹² Gomulka ezt a hivatalos lengyel álláspontot – lényegtelen módosításokkal – minden egyes alkalommal kifejtette azokon decemberben tartott varsói és vajdasági pártaktíva-üléseken, amelyeket a LEMP KB 8. plénuma utáni új politika megvitatása céljából hívtak össze.

a per előkészületei.¹³ Egy héttel a távirat kézhezvétele után Gomulka és Cyrankiewicz vezetésével – minden nyilvánosságot mellőzve – lengyel küldöttség utazott Moszkvába, hogy egyeztesse az 1956 novemberében megkötött szovjet–lengyel szerződés alapján még nem tisztázott vitás kérdéseket. A megbeszélések során – szinte teljesen mellékesen – maga a lengyel párt első titkára hozta szóba Nagy Imrét. Az esetleges per ellen annak politikai ártalmasságával, a várható nemzetközi felháborodással érvelt, és úgy fogalmazott, hogy „Nagy Imre minden bizonnyal nem volt imperialista ügynök”. Hruscsov elutasító magatartásával szemben Gomulka még azal igyekezett menteni a magyar miniszterelnököt, hogy ha áruló lett volna is, egyedül egymaga képtelen lett volna mindent irányítani és minden kérdésben dönteni (Cyrankiewicz is közbevetette, hogy az ellenforradalom győzelme esetén Nagy Imrét is felakasztották volna). Tényleges eredményt ez a közbenjárás nem hozott, de ha a Moszkva által Magyarország vezetőjévé megtett Kádárnak addig kétségei lettek volna, hogyan viszonyul a lengyel vezetés ehhez a kérdéshez, ezután már tudnia kellett a negatív lengyel hozzáállásról, hiszen Mikojan – aki résztvevője volt a májusi lengyel–szovjet találkozáson – megemlítette neki Gomulka Hruscsovnak kifejtett véleményét.¹⁴ Kádár rosszállását fokozta, hogy miközben a lengyel pártvezető nem hajlandó eleget tenni meghívásának, Nagy Imre érdekében interveniál, mégpedig Moszkvában és nem Budapesten. Mindezt Kádár annak jelzéseként is felfoghatta, mennyire tartja őt döntéseiben „önállónak” Gomulka.

Lengyelország hivatalos magatartása a Kádár-kormánnyal szemben ugyanakkor kissé eltért attól, mint ami a színpalak mögött zajlott. A lengyel külpolitika 1956 novemberétől – eleinte kidolgozott koncepció nélkül – Magyarország vonatkozásában azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy a magyar események megítélését mellőzve gazdasági segítséggel és nemzetközi politikai kiállással hozzájáruljon a Kádár-féle vezetés helyzetének megszilárdításához. Ennek megfelelően – a magyar kormány sürgetésére és nehéz gazdasági helyzetük ellenére – 1956. november 24-én döntést hoztak, hogy 100 millió zloty értékű vissza nem térítendő áruségélyt nyújtanak Budapestnek. Ezzel egyidejűleg a LEMP vezetése a hivatalos lengyel–magyar kapcsolatok szintjén a távolságtartást választotta, a lengyel politika félreérthetetlenül a Kádár-kormány tudtára adta, hogy az MSZMP könyörtelen megtorló politikájával, az általa alkalmazott terrorral nem ért egyet. Emiatt Kádárnak másfél évet kellett várnia, míg végre Gomulka hivatalos látogatást tett Magyarországon, valamelyest legitimálva ezzel a magyar pártvezetőt.

Epilógus, 1958

Nagy Imre és társai 1958 júniusi kivégzése váratlanul érte a lengyel pártvezetést, és szinte teljes megrökönyödést váltott ki Varsóban. Gomulka a kivégzések hírére dührohamot kapott – úgy vélte, Kádár becsapta őt –, aljas gyilkosságról beszélt.¹⁵ Az akkori közhiedelem szerint ugyanis alig öt héttel korábban a lengyel pártvezető, aki

¹³ Tischler János: *Egy 1957. májusi lengyel követjelentés Budapestről*. Népszabadság, 1993. február 13.

¹⁴ Baráth Magdolna – Ripp Zoltán (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. IV. kötet. Budapest, 1994. 260.

¹⁵ Lásd a 2. számú jegyzetet.

az említett másfél éves halogatás után éppen 1958 májusában látogatott hivatalos küldöttség élén Budapestre, magától Kádártól kapott ígéretet arra, hogy ha lesz is per, azon semmiképpen sem hoznak majd halálos ítéleteket. A LEMP sem a Nagy Imre-perrel, de különösen a módszerrel, ahogyan az történt, nem értett egyet, s a kulisszák mögött helytelenítette azt, ennek ellenére egyáltalán nem óhajtottak szembehelyezkedni a tábor többi országával. 1958 nyara nagyon távol állt 1956 őszétől. Gomulka 1958. június 28-i gdański beszéde nem is hagyott kétséget efelől, hiszen – a „politikai pragmatizmus” jegyében – teljes egészében magáévá tette a hivatalos magyar álláspontot a Nagy Imre-perrel kapcsolatban.

A LEMP vezetése a későbbiekben úgy gondolta, hogy a gdański beszéddel a Nagy Imre-ügy, s általában véve az 1956-os magyar forradalom megítélésének kérdése részükről végképp le van zárva, semmilyen formában nem tértek rá vissza, csak arra vártak, hogy a lengyel emberek egész egyszerűen elfelejtsék ezt az egészet. S amikor 1981 októberében mégis felelevenítették a 25 évvel korábbi magyarországi eseményeket, akkor ezt arra használták fel, hogy megretentsék a Szolidaritás szakszervezetet és általában véve a lengyel társadalmat a magyar forradalom véres eltiprásával. De ez már egy másik történet.

A. SAJTI ENIKŐ

„... reakció és fasiszta beállítottságú egyének, kalandvágók...”

Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában, 1956–1957

Előljáróban a Jugoszláviába menekült magyarok *társadalmi és korösszetételének*, valamint *családi helyzetének* néhány fontos jellemzőjére szeretném felhívni a figyelmet.

Az 1957. december 4-ei jugoszláv belügyi adatok szerint 19 851 fő menekült az országba, tehát az összes, 1956 után emigrált magyarok (számukat a szakirodalom ma 211 000-re teszi) csaknem 10%-a (pontosan 9,4%-a).¹

A menekültek jelentős hányada, 24,4%-a egyedülálló férfi volt, 15%-uk egész család, 5,7%-uk egy szülővel érkezett, mintegy 8%-uk pedig egyedülálló nő volt. A felnőttek korösszetétele azt mutatja, hogy a 18–25 év közötti korosztályhoz tartozók voltak a legtöbben (30,6%), míg a 45 év felettiek a legkevesebben. A menekültek között, az országos átlagnak megfelelően, kimagaslóan sok volt a gyermek és a fiatal (18 éves korig), az összes menekült 25,6%-a tartozott ehhez a korosztályhoz. Ezen belül a 14 és 18 éves korúak részaránya 33,2% volt. A 14 éven aluli gyermekek 18,5%-a, vagyis 101 gyermek szülők nélkül szökött át, a 14 és 18 év közötti fiataloknak pedig 67,3-a vágott neki egyedül a határnak.²

Egy 1957 márciusából rendelkezésünkre álló, 15 689 fő foglalkozási adatait tartalmazó összeírás szerint a felnőtt korú emigránsok között 56,4% volt a „munkások, a szakmunkások és a magasan kvalifikált szakmunkások”, valamint a bányászok aránya. Értelmiségi (tanár, orvos, író, újságíró stb.) mindössze a menekültek 5%-a volt, ugyancsak alacsony, 6% volt a parasztok aránya is. Tanulónak és diáknak a menekültek 14,4%-a vallotta magát.³

¹ Ettől a számtól csekély mértékben eltérő adatokat tartalmaznak az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának, illetve a főbiztosnak a jelentései: <http://www.unher.org/cgi-bin/texis/vtx/admin/opendoc.htm?tbl=ADMIN&id=3ae68fc310;61c>; valamint: <http://www.hungarian-history.hu/lib/unreport.pdf>. A letöltés ideje: 2006. május 9. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) menekültekről készített 1957-es bizalmas jelentését lásd: Regio, 2. évf. (1991) 4. sz. 107–137. Osztrák és jugoszláv adatok alapján a jelentés a menekültek számát 193 885 főre teszi. Uo., 108.

² A menekültek korösszetételének országos adataira újabban lásd: Murber Ibolya: *1956 és Ausztria*. In.: Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): Évkönyv XIV. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Budapest, 2007. 99. (a továbbiakban: Évkönyv XIV.); A Jugoszláviába menekültek statisztikai adataira bővebben lásd: A. Sajti Enikő: *Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában. A magyar–jugoszláv hazatelepítési bizottságok tevékenysége 1956–1957-ben*. In.: Évkönyv XIV. 202–203.

³ Számításaimat jugoszláv belügyi statisztikák, valamint Katarina Kovačević tanulmánya alapján végeztem. Vö.: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 20/f-001/22-195. 26.d., 20/f-001707/7-1957. 26.d.; Kovačević, Katarina: *Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine*. Tokovi istorije, 2003. 1–2. sz. 121–124.; A Jugo-

Tanulmányomban az '56-os menekültek szerteágazó jugoszláviai históriájából csupán *egy kérdést* emelek ki: a menekültek hazatérésére vonatkozó 1956–57-es magyar–jugoszláv tárgyalásokat, ezen belül is most csupán néhány fontosabb elem vizsgálatára és értelmezésére teszek kísérletet a magyar külügyi források segítségével. E tárgyalások csaknem egy esztendeig, 1956 novembere és 1957 szeptembere között, több szakaszban zajlottak, kezdetben *vegyes bizottság*, majd pedig *hazatelepítési bizottság* keretei között.⁴

Mint ismeretes, november 4-ig az ÁVH-hoz tartozó határőrség tisztjei, katonái és családtagjaik, illetve volt pártfunkcionáriusok képezték a Jugoszlávia felé menekülők első hullámát, számuk 178 fő volt.⁵ Közvetlenül november 4-e után, amikor Ausztria felé már megkezdődött a magyar menekültek tömeges áramlása, a jugoszlávok válogatás nélkül visszafordították őket, vagy átadták a magyar hatóságoknak. A korabeli nyugati sajtó révén mindez nyílt titok volt. A jugoszláv belügyminisztérium eleinte arról is értesítette a magyar felet, melyek a leginkább veszélyes határszakaszok a határsértések szempontjából.

A menekültek létszámának gyors emelkedése, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának követelése végül arra készítette a jugoszláv kormányt, hogy változtasson a menekültekkel kapcsolatos eddigi politikáján. Egyrészt a kitoloncolás–befogadás kérdésében, másrészt abban a vonatkozásban, hogy a menekültkérdés nem pusztán Jugoszlávia belügye, és azt nem lehet kétoldalú tárgyalásokkal, a nemzetközi szervezetek bevonása nélkül megoldani, mint szerették volna. (A kényes kérdések kétoldalú, „négy szemközt” megoldásának igénye és gyakorlata egyébként nem volt új elem a jugoszláv külpolitikában, előzményei egészen a királyi Jugoszlávia korszakáig nyúlnak vissza.)

A magyar–jugoszláv vegyes bizottság tárgyalásai, amelyek 1956. november 22-én kezdődtek Zágrábban, még ezeket a hagyományos külpolitikai reflexeket tükrözték. A november 29-én Belgrádban aláírt megállapodás oly módon intézkedett az addig Jugoszláviába érkezett mintegy 400 menekült sorsáról, hogy szabályozta a 141 hazatérni kívánó (35,2%), zömmel honvéd és volt ÁVH-s tiszt, valamint az általuk átvitt honvédségi fegyverek átadásának módját, és tudomásul vette a többiek továbbutazási szándékát. A tárgyalások során a jugoszlávok „nem hivatalosan” ígéretet tettek arra, hogy betekintést engednek az emigrációt választó menekültek névsorába is. A megállapodás rögzítette a nemzetközi szokásoknak megfelelő esetleges kiadatások kérdését is. S végül tekintettel Magyarország helyzetére, a jugoszláv fél magára vállalta mind a repatriálók, mind pedig a fegyverek hazaszállításának költségeit.

A hazatérést elutasítók, mint Mányik Pálnak, a tárgyalások magyar vezetőjének ezzel kapcsolatban írott jelentésében olvashatjuk, kivétel nélkül mind polgári személyek voltak. Mint írta: akadnak köztük „reakcióosok és fasiszta beállítottságú egyének, kalandvágyók”, jórészüik azonban „munkás, sok bányász, illetve diák, túlnyo-

szláviába menekültekre vonatkozóan lásd még: Kovačević, Katarina: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In.: Évkönyv XIV. 134–153.

⁴ A hazatérési bizottságok tevékenységét részletesen vizsgáltam egy nemrég megjelent tanulmányomban: Sajtó: *Örvenhatos menekültek Jugoszláviában*, 201–212.

⁵ Egy ilyen történetet dolgoz fel Vicsek Károly vajdasági rendező *Bolygóút* című, 2002-ben bemutatott filmje.

móan fiatalok. Sokan közülük mint nemzetőrök is részt vettek a forradalmi eseményekben és ezért félnek a felelősségre vonástól.” A bizottság a menekültekkel közvetlenül is találkozott, és büntetlenséget ígérve igyekeztek rábírni őket a hazatérésre. A gyenge eredményt Mátyik azzal magyarázta, hogy az emberek nem bíznak az „ismertetett biztosítékokban”, félnek attól, hogy a Szovjetunióba fogják őket deportálni, de „nagy izgalmat okozott körükben a Nagy Imre-ügy” is, mert „megerősítette deportálástól való félelmüket”. A közfelfogás szerint – folytatódik jelentése – „Magyarországon a forradalmat leverték, az ország szovjet megszállás alatt van, a Kádár-kormány a nép akaratával szemben ténykedik és nem nevezhető független kormánynak.”⁶

Tekintettel arra, hogy 1956 őszén a repatriálók zöme valamelyik fegyveres testület tagja volt, hazatérésüket Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes felügyelte. Sebes István külügyminiszter-helyettes a tárgyalások jegyzőkönyvének megküldésekor fontosnak tartotta felhívni Münnich figyelmét arra, hogy a „vegyes bizottság magyar tagozata biztosította a kimenekült katonai személyeket arról, hogy a hazatérőket úgy fogják tekinteni, mint akik eleget tettek Miniszterelnök-helyettes Elvtárs jelentkezésre felszólító parancsának, tehát felelősségre vonni őket nem fogják.”⁷

A menekültkérdésben kialakult magyar–jugoszláv együttműködés azonban a vegyes bizottság tevékenységének lezárulása után sem ért véget. A körülmények hatására, elsősorban a menekültek számának januárban történő ugrásszerű emelkedése után, kihasználva a még érvényben lévő amnesztiarendeletet, a két ország tárgyalásai 1957 januárjában továbbfolytatódtak.

Horváth Imre külügyminiszter 1957 januárjában *hazatelepítési bizottságot* nevezett ki, amelynek vezetőjévé a szerbhorvátul (korabeli kifejezés) kiválóan beszélő Barity Miklóst, a belgrádi magyar követség titkárát nevezték ki. Mivel a menekültkérdés megoldásába ekkor már az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is aktívan bekapcsolódott, képviselőik Barityék tevékenységét mindvégig figyelemmel kísérték, illetve megkezdődtek az ENSZ és Jugoszlávia, valamint az egyes országok közötti, a menekültek átvételére irányuló tárgyalások is. A tárgyalásoknak ebben a szakaszában a jugoszláv belügyi titkárság részéről továbbra is a magyar ügyekben jártas Slobodan Šakota foglalkozott a magyar menekültügyekkel. A külügyi államtitkárság részéről a bizottságba delegált Anton Kacian egyben a jugoszláv kormány és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, illetve az ENSZ Menekültügyi Alapja közötti kapcsolattartásért is felelős volt.⁸

A bizottság január elején kezdte meg munkáját és március 31-én fejezte be. Időközben azonban megváltoztak a hazatérés körülményei: mint ismeretes, február elejétől az ország elhagyása ismét tiltott határátlépésnek, büntetendő cselekménynek számított. Az Elnöki Tanács 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelete a határ illegális átlépése miatt már csak azoknak biztosított büntetlenséget, akik 1956. október 23-a és 1957. március 31-e között hagyták el az országot és hazatérésükhöz nem töltötték be 18. életévüket.

⁶ MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 20/f-007863-1956. 26.d.

⁷ Uo.

⁸ MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 20/f - 001/4-1957. 26.d.

A bizottság tagjai, a jugoszláv belügyi szervek és az ENSZ felügyelete mellett három héten át látogatták az egyre szaporodó (40 tábor) menekülttáborokat. Látogatásuk fő célja, mint már utaltam rá, hogy hazatérésre buzdítsák az ekkortól már „szökevényeknek”, majd „disszidenseknek” nevezett menekülteket. Úgy tűnik, a bizottság tagjai nem ringatták magukat illúziókban. Kuti Jenő, a magyar követség ideiglenes ügyvivője az első, január elején lezajlott táborlátogatások után lakonikusan így fogalmazott: „tömeges hazatérési jelentkezések nem lesznek”. A hazatérési propaganda csődje azonban még őket is meglepte, amit tetejében a jugoszlávok állandóan a szemükre vetettek, bár minden alkalommal igyekeztek hangsúlyozni, hogy a magyar bizottság munkájával „minden tekintetben” meg vannak elégedve.⁹

Amikor a magyar küldöttség a jugoszláv belügyminiszterrel közösen értékelt a bizottság munkáját, Svetislav Stefanović belügyi államtitkár (belügyminiszter) a hazatérési propaganda kudarcának okát abban látta, hogy a magyar bizottság egyik ávós tagját felismerték a gerovói táborban, ami súlyosan érintette a magyar fél szavahihetőségét. Az is zavarólag hatott szerinte, hogy a menekültek nem voltak tisztában az amnesztia-rendelet érvényességével, és erőltetnek minősítette a bizottság propaganda tevékenységét is. A magyar küldöttség vezetője azzal vágott vissza, hogy szóvá tette a táborokban, különösen a fehértemplomi ifjúsági és gyermektáborban tapasztalt nemkívánatos jelenségeket (például a nagyobb fiúk és lányok kicsik feletti terrorját; vagy azt, hogy előadtak egy kormány- és szovjetellenes megnyilvánulásokat tartalmazó, Rajk-perről szóló jugoszláv színdarabot stb.) E bírálathallatán a belügyminiszter már csak rutinból is azt vetette a szemükre, hogy ők barátságtalan lépésnek tartják, hogy a mintegy 50 „legvéresebb szájú” jugoszláv emigráns a Kádár-kormány által létrehozott karhatalomban jelentős funkciókhoz jutott, és együttműködésük ellenére a magyar rendőrség beépített ügynököket dob át a határon, hogy rajtuk keresztül szerezzen információkat a menekültekről. Azonban, mintegy szavait enyhítendő, hozzátette: ez nyilván csak a „helyi szervek” kezdeményezése, de kénytelen arra gondolni, hogy a helyi szervek akcióit az azokban helyet foglaló és „*jelentős funkcióval rendelkező jugoszláv emigránsok támogatják*”. Majd fejtegetését így zárta: ő ezekkel a személyekkel legszívesebben azt tenné, hogy „*25-öt húzatna rájuk és aztán visszadobná őket*”.¹⁰

A Kádár-kormány azonban, úgy tűnik, nem nyugodott bele a hazatérési propaganda kudarcába és 1957 augusztusában még egy kísérlet tett, hogy „jobb belátásra” bírja a még táborokban lévőket. A menekültkérdésben már komoly rutinra szert Barity Miklós vezetésével újabb bizottság kezdte meg munkáját Belgrádban, amely augusztus 26-a és szeptember 14-e között egy kivételével minden tábort meglátogatott. Feladatuk az volt, hogy az Elnöki Tanács 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelete alapján, de *gyorsított eljárással* tegyék lehetővé a jelentkezők hazatérését. Egy 1957. június 22-én, Horgoson történt megbeszélés alapján ugyanis a magyar fél eltekintett a hazatérési kérelmek előzetes belügyminisztériumi felterjesztésétől és egyéni elbírálásától, és a jugoszláv táborokban lévőknél lehetővé tette, hogy a hazatelepítési bizottság előtt tett nyilatkozatuk után *csoportosan* térjenek haza. A bizottság munkamódszere az volt, hogy először a táborok parancsnokainál tájékoztódtak a

⁹ MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 20/f - 001/1-1957. 26.d.

¹⁰ MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 67/2-1957. 25.d.

helyzetről, majd a „szökevények” választott bizottságait tájékoztatták a hazatérés feltételeiről. Ezután „nyilvános gyűlésre” hívták a tábor lakóit, a fogadóórákon pedig egyéni meghallgatásokra is sort kerítettek.

A menekültek azonban gyanakodva, sőt ellenségesen fogadták a sok helyen „Kádár-huszároknak” titulált bizottságot, volt, ahol Kádár-pribékeknek nevezték őket, máshol „lezsídozták” a küldötteket, autójukat leköpdösték, megdobálták. Igaz, a nyugati országok válogató bizottságairól sem voltak mindig a legjobb véleményrel a hosszú várakozástól és bizonytalanságtól ekkor már igen csak megviselt táborlakók. Mint Szatmári István, a bizottság Vöröskereszt által delegált tagja írta: az egyik „szökött magyar” azt mondta nekik, hogy *„a belgák úgy bántak a magyarokkal, mint a marhavásáron az állatokkal”*. A menekültek hangulatára azonban természetesen nem a nyugati országokkal szembeni kritikai attitűd, hanem Szatmári szerint is *„a nyugatimádat és mélységes szovjet- és magyarellenesség [értsd: a Kádár-rendszer iránti ellenszenv – S.E.] volt jellemző”*. Sőt, mint írta: *„Nagymérvű revizionista megnyilvánulással találkozunk [...] nem egy kifejtette, hogy éppen ez az igazi kommunizmus, szocializmus, amit itt Jugoszláviában építenek, mert itt nem szól bele a Szovjetunió abba, milyen úton fejlődjenek...”* A bizottság munkáját végül Szatmári így minősítette: *„a hazatelepítési bizottság munkája elsősorban erkölcsi eredménnyel (sic!) járt és csak kevés volt a gyakorlati siker. (Kb. 30–35 fő jelentkezett hazatérésre.)”*¹¹

A hazatérési hajlandóságot nyilván az sem fokozta, hogy a bizottság által elsőként átadott csoport tagjait Kelebiánál a magyar határőrök és a rendőrök közvetlenül az átvétel után ütlegetni kezdték, amelynek híre eljutott a táborokig.

1957 augusztusában Jugoszlávia végleg lezárta határait a menekülők elől. Ettől kezdve nemcsak a határt illegálisan átlépőket adták vissza a magyar határőröknek, hanem az útlevelel érkező, politikai menedéket kérőket is.

A magyar külügyminisztérium kollégiuma 1957. december 6-án elemezte az előző esztendő magyar–jugoszláv kapcsolatainak alakulását. Mányik Pál, az első hazatérési bizottság vezetője, aki ekkor már a Külügyminisztérium Politikai Osztálynak vezetője volt, az 1956. október 23-a előtti állapothoz képest „jelentős visszaesésről és hanyatlásról” számolt be. Ennek okát nemcsak az 1956-os forradalomban, a jugoszlávok Nagy Imre-ügyben játszott „súlyosan kompromittálódott” szerepében, illetve az „ellenforradalom” leverését követő események tágabb politikai térben értelmezhető következményeiben látta, de kifejezetten a kapcsolatok romlását előidéző tényezők közé sorolta Jugoszlávia menekültkérdésben játszott szerepét is. Mint az ezzel kapcsolatos feljegyzésében olvashatjuk: *„Jugoszlávia közel 20 000 disszidensnek, köztük számos ellenforradalmárnak, terroristának adott menedéket. Ezt a barátságtalan gesztusukat nem csökkenthetik a különböző nemzetközi fórumokon vállalt kötelezettségeik sem, amiket a kérdésnél általában érvként használnak.”*¹²

A magyar külpolitika formálójának szemében tehát a menekültkérdés kapcsán pár hónappal ezelőtt még „példásnak” minősített jugoszláv magatartás így transzformálódott át 1957 végére az államközi kapcsolatokat megrontó tényezővé. Jugoszlávia az események hatására, elsősorban a nemzetközi közvélemény nyomására volt kény-

¹¹ MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia TÜK 20/f- 001707/12-1957. 26.d.

¹² MOL XIX-J-4-a-Belgrád TÜK 170/1-1957. 25.d.

telen befogadni a menekülteket, ott tartózkodásuk azonban súlyos terheket rótt az amúgy is komoly pénzügyi nehézségekkel küzdő országra. Egyre többször hangzott el a panasz a jugoszláv belügyi szervektől, hogy a nemzetközi szervezetektől „jelentéktelen segítyt” kapnak, és a „külföldi országok nehezen fogadják be őket.”¹³ Az ENSZ Menekültügyi Alapjának (United Nations Refugee Fund, UNREF), valamint a Nemzetközi Vöröskeresztnek a segítségével azonban 1958 elejére Jugoszlávia fellelégezhetett: az UNREF végrehajtó bizottságának januári ülése megállapította, „megoldották” a jugoszláviai menekültek problémáját, utolsó csoportjaik is elhagyták az országot.

A rendelkezésünkre álló jugoszláv statisztikák szerint végül a Jugoszláviába menekültek 12%-a (2 327 fő) tért haza, 74%-ukat valamelyik nyugati, illetve tengerentúli ország fogadta be, töredékük (620, más adatok szerint 634 fő) pedig „integrálódott”, azaz Jugoszláviában telepedett le.¹⁴ Közülük a legtöbb menekültet Franciaország fogadta be (2445), utána Belgium (2376), Svédországban 1295-en telepedhettek le, míg Nyugat-Németország 1131 magyar menekültet vett át.¹⁵

¹³ Popin, Vladimir: *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében*. Újvidék, 2006. 231., 241.

¹⁴ MOL XIX-J-4-a-Belgrád TÜK 001/22-1957. 26.d.

¹⁵ A jugoszláviai menekültek befogadására részletesen lásd: Kovačević: *A menekültkérdés Jugoszláviában*, 151–152.; Sajtó: *Örvenhatos menekültek Jugoszláviában*, 202–203. A Murber Ibolya által közölt adatok azt mutatják, hogy a menekültek egészét tekintve a legtöbb menekültet nem Franciaország (6%), hanem az USA (24%) fogadta be. Vö.: Murber: *1956 és Ausztria*, 98.

VASILE RĂMNEANȚU

Az 1956-os magyar antikommunista forradalom fogadtatása Románia nyugati részén

Az 1956-os magyar forradalom a második világháború utáni európai történelem egyik legfontosabb eseménye, amely súlyos csapást jelentett a kommunista rendszerre. A magyarországi események hatására 1956 őszén Temesváron is diákmegmozdulásokra került sor.¹ Ez a dolgozat arra vállalkozik, hogy elemezze, hogyan fogadták a romániai Bánátban a magyar antikommunista forradalmat. Ezért a szóban forgó eseményeket feldolgozó munkák mellett megvizsgáltam a Román Kommunista Párt bánáti és temesvári levéltári gyűjteményét; mindkettő a temesvári Nemzeti Levéltárban található.

A Román Kommunista Párt (RKP) bánáti területi bizottságának egyik dokumentuma azt hangsúlyozza, hogy „a magyarországi események negatív hatással voltak Temesvár város és a régió lakosságának egyes rétegeire, különös tekintettel a kispolgárságra, az értelmiségre, az egyetemi hallgatókra és kisebb mértékben a munkásságra és a parasztságra.” A magyarországi helyzetre vonatkozó információk különböző csatornákon jutottak el a Bánátba: az események előtti hivatalos és nem hivatalos látogatások útján, Románia nyugati részébe érkező magyar írói, újságírói, egyetemi hallgatói delegációk révén, rokoni látogatásokon keresztül, irodalmi és propaganda-anyagokkal, vagy a szomszédos országból érkező újságokkal.² A magyar antikommunista forradalom hatásának ellensúlyozására a román hatóságok számos gyűlést szerveztek, amelyeken megpróbálták hamis színben feltüntetni a Budapesten történt eseményeket. A temesvári értelmiség számára rendezett összejöveteleket elemző dokumentumokból kiderül, hogy a résztvevők nehéz helyzetbe hozták a párt aktivistáit. Így például az egyetemisták és az értelmiségi résztvevők kérdései a magyar hallgatók követeléseinek legitimitására vonatkoztak, továbbá azt firtatták, hogy „a hallgatók azon kérése, hogy kivonják a szovjet csapatokat a Magyar Népköztársaság területéről, összhangban van-e a szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusának dokumentumaival”; „milyen alapon avatkoztak be a szovjet csapatok Magyarországon”; „van-e kapcsolat a lengyelországi és a magyarországi események között”? A temesvári írókkal történő tanácskozáson, Valea Lucian író (politikai okok miatt négy évet töltött börtönben) egyetértett Háy Gyula magyar íróval, azt javasolva, hogy nagyobb szólásszabadságot biztosítsanak. Ugyanakkor a Temesvári Műszaki Főiskola hallgatóinak egy csoportja beadványt szerkesztett, „amely hasonló

¹ A temesvári hallgatói tiltakozásokkal kapcsolatban lásd: Munteanu, Ioan: *Manifestația anti-comunistă a studenților de la Timișoara din octombrie 1956. Semnificația politică națională*. In: *Analele Sighetului*, vol. 8. (2000) 635–655.; Sitariu, Mihaela: *Rezistența anticomunistă. Timișoara 1956*. București, 1998.; Sitariu, Mihaela: *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*. Iași, 2004.

² Temes megyei Nemzeti Levéltár, RKP bánáti területi gyűjteménye, d. 45/1956, f. 1.

problémákat tartalmazott, mint amilyeneket a hallgatók felvetettek” Magyarországon.³

A temesvári felsőoktatás oktatóiról megállapítható, hogy többségük passzivitásról tett tanúbizonyságot a magyarországi politikai helyzettel kapcsolatban.⁴ Az idézett dokumentum arra hívja fel a figyelmet, hogy fokozni kell a szomszéd ország politikai eseményeivel kapcsolatos felvilágosító munkát.⁵

Az RKP bánati tartományának egy másik dokumentuma 1956. október 25-én megállapította, hogy az üzemekben, a tereken, a villamosokon vagy a sorban állásnál általában arról folyt a beszélgetés, hogy mi történik Magyarországon, ugyanakkor csak elszigetelt esetekben került sor kommentárookra és félremagyarázásokra. A temesvári *Energo-Combinat* gyárban voltak olyanok, akik elfogadták a magyarországi eseményeket, azzal vádolva a magyar kormányt, hogy nem biztosította a lakosság számára az elfogadható élethez szükséges feltételeket. A Román Államvasutak szelőlőműhelyeiben és a Gyapjúiparnál egyes párttagok és más munkások felvetették, hogy a magyar állami szervek és a hadsereg nem voltak éberek azzal kapcsolatban, amit a román kommunista hatalom „ellenforradalmi” cselekményeknek nevezett.⁶

A nyugati országrész egy másik fontos helységében, Arad városában október 24-én „a magyarországi események városszerte ismertek voltak és kommentálták is azokat.”⁷ Monostor (Mănăstur) helység lakói a magyar forradalom egyik okát a mezőgazdaság és a szocialista átalakítás erőltetésében látták, a Macedónia Termelőszövetkezetnél pedig arról beszéltek, hogy a túlzott kötelező beszolgáltatás vezetett a Magyarországon zajló eseményekhez. A román hatóságok hangsúlyozták, hogy a budapesti rádió közleményeivel bizonyos mértékben zavarokat és tanácsstalanságot okozott a párttagság körében, akik azt kérdezték, vajon nem a magyar kormány egyes tagjai támogatták-e az „ellenforradalmi” elemeket; honnan volt az „ellenforradalmároknak” annyi fegyvere és felszerelése; milyen mértékben segítette a szovjet hadsereg az „ellenforradalmi” megmozdulást; valamint azt, hogy a szovjet alakulatok budapesti tartózkodása nem ellentétes-e a moszkvai kormány által kidolgozott legutóbbi dokumentumokkal.⁸ Az újszentesi (Dumbrăvița) pártalapszervezet titkára arra hívta fel a figyelmet, hogy a település többsége a magyar „ellenforradalmárok” mellé állt; hasonló állásponttal találkozunk Rakasdon (Răcășdia) is.⁹ A magyar forradalom napjaiban Újbeseenyőn (Dudeștii Noi) megjelent egy, a hatóságok által nem azonosított személy, aki a magyarországi eseményeket népszerűsítette.¹⁰ Ugyanakkor a karánsebesi pedagógiai iskolában Domnica Stănescu tanár azt a kérdést tette fel, hogy a magyar munkások egy része miért ragadott fegyvert s csatlakozott a felkelőkhöz.¹¹

³ Uo. f. 2.

⁴ Uo. f. 9.

⁵ Uo. f. 4.

⁶ Uo. d. 20/1956, f. 1–2.

⁷ Uo. f. 3.

⁸ Uo., f. 11.

⁹ Uo. f. 17.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. f. 20.

A Facsád (Făget) körzetében terjesztett hír, amely szerint a magyarországi helyzet a mezőgazdaság erőltetett szocialista átszervezésének és a nagy beszolgáltatási kvótának köszönhető, ismertté vált Temesvár, Lugos, Karánsebes, Zombolya és Oravicabánya környékén is. Perjámos (Periam) községben terjedt el az a hír, hogy két szovjet hadosztály saját tankjaival együtt átállt a felkelők oldalára. Zombolyán (Jimbolia) pedig az terjedt el, hogy az RKP utasítást adott a Magyarországra küldendő emberek toborzására. Ugyanitt arról beszéltek, hogy a szovjet hadseregnek 40 000 halottja van.¹² Október 28–29 éjszakáján Facsádon az újságárusnál, a Körzeti Népi Tanácsnál és a Népbíróság épületénél kézzel írott falragaszok jelentek meg, amelyeken követelések is szerepeltek: „Szabadságot és kenyeret akarunk, harcoljunk együtt a magyar testvéreikkel”.¹³ A csenei (Cenei) agrárkombinát igazgatója azon a véleményen volt, hogy a magyarországi helyzet a lakosság rossz ellátásának tulajdonítható.¹⁴

Október 30-án a román hatóságok cáfolták azt az elterjedt hírt, hogy a szovjet hadsereg egy része kapitulált a felkelők előtt, s hogy a Magyar Népköztársaságban két, egymással szót érteni nem tudó kormány alakult.¹⁵ Ugyanakkor Fény (Foeni) községben egyes párttagok az Amerika Hangja rádióadót hallgatták, amely szintén sugárzott híreket a magyarországi helyzettel kapcsolatban, s nyilvánosan is kifejezték egyetértésüket a szovjet csapatok kivonásával a szomszéd országból.¹⁶ Vingán egy német nemzetiségű polgár azt kiáltotta, hogy „éljen a magyarországi forradalom”,¹⁷ miközben Lovrinon egy másik lakos azt hangsúlyozta, hogy a magyar felkelők a mezőgazdasági beszolgáltatások megszüntetését és a szovjet csapatoknak az országból történő kivonását követelték.¹⁸ November 6-án Resicabányán az „Éljenek a magyarországi sztrájkolók, kövessétek a magyar hazafiakat”¹⁹ jelszó jelent meg. Arad körzetében, számos településen, a hatóságok arra hívták fel a figyelmet, hogy a külföldi rádiók hatására a magyarországi eseményeket az egyiptomiakkal azonosították.²⁰ A Szapáryfalván (Țipari) élő Varga Julianna, aki Magyarországról tért haza, azt mesélte szomszédainak, hogy a szovjet hadsereg gyermekeket ölt.²¹

A Magyarországon történetekre hivatkozva Arad város egyik ügyésze kijelentette: „Jól tették a magyarok, amit tettek”, egy másik ottani alkalmazott pedig a következőt mondta: „Jól tették a magyarok, hogy fellázadtak, nem olyan bolondok mint a románok, hogy tűrjenek.” Az egyik postás szerint „a magyarországi munkások az éhség miatt lázadtak fel”. A Maros parti város Gravura gyárában azt hangsúlyozták, hogy Magyarországon már nem lehet megállítani az „ellenforradalmat”, mivel az antikommunisták erősek és jól szervezettek. Az Ica gyár egyik munkása kijelentette, hogy a magyarok okosabbak és szolidárisabbak, a December 21. szövetkezet alkal-

¹² Uo. f. 21.

¹³ Uo. f. 22.

¹⁴ Uo. f. 28.

¹⁵ Uo. f. 31.

¹⁶ Uo. f. 32.

¹⁷ Uo. f. 44.

¹⁸ Uo. f. 50.

¹⁹ Uo. f. 61.

²⁰ Uo. f. 67.

²¹ Uo. f. 71.

mazottja pedig azt a kérdést tette fel, miért avatkozott be a szovjet hadsereg Magyarország belügyeibe. Egy Arad környéki polgár, Vlasák Vendel azt kiáltotta: „Éljen a magyarországi forradalom”, kijelentve, hogy a románok is ebben az értelemben cselekedjenek; ezzel a nézettel Újpanád (Horia) községben is találkozunk.²² Néráhalmos (Prigor) helység egyik lakosa azt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy Magyarországon a kommunisták családait is megsemmisítették, Karánsebes térségében pedig Ioan Pascotă azt állította, hogy a kommunisták az ország ügyeinek vezetéséhez való hozzá nem értése miatt került sor a budapesti felkelésre.²³ Csák (Ciacova) környékén az egyik párttagjelölt és a Fiala Munkások szövetsége körzeti bizottságának tagja azt hangoztatta, hogy a magyarok és a lengyelek okosan tettek, hogy megszervezték az „ellenforradalmat”. Bán József a bánlaki (Banloc) állami gazdaság tervezője azon a véleményen volt, hogy a szovjeteknek nem kellett volna beavatkozniuk más államok belügyeibe. Magyarapácán (Opațița) és Dézsánfalván (Dejan) sokan hallgatták Amerika Hangja rádiót, élénken kommentálva a szomszédos ország eseményeit. Az átlagtól eltérő eszközhöz nyúlt egy bánlaki vállalat raktárosa, aki a magyarországi „ellenforradalmi bandákkal” való szolidaritása jeléül a kocsmában lévőeknek négy liter likőrt fizetett.²⁴ Két fényesi (Folmi) lakos, mindketten párttagok és tsz-tagok, november elsején este az Amerika Hangja rádiót hallgatva örömmel fogadták a szovjet csapatok Magyarország területéről történő kivonásáról szóló hírt.

Facsád térségében a tomesdi (Tomești) gyár két alkalmazottja kedvezően fogadta a magyarországi „ellenforradalmat”, bírálva a szovjet hadsereg beavatkozását. A Margina gyár személyügyi vezetője, Varga András azon a véleményen volt, hogy a budapesti zavargások oka a Magyarország területén állomásozó szovjet csapatok elleni lakossági elégedetlenség.²⁵ A csenei Népi Tanács elnöke szerint Magyarország Jugoszlávia és nem a Szovjetunió oldalán van, egy zombolyai lakos sajnálatának adott hangot, hogy a nyugati államok nem támogatták a magyarországi szabadságharcosokat.²⁶ Két csenei lakos az a hírt terjesztette, hogy a magyar felkelők 20 000 darab élelmiszer-csomagot és fegyvert kaptak az Egyesült Államoktól. Másrészt az egyik farkasházi (Lupești) polgárnál csoportosan hallgatták Amerika Hangját, azt a hírt terjesztve, hogy a magyar hadsereg csatlakozott az „ellenforradalmárokhoz”.²⁷ Egy kiskastélyi (Coștei) tanító az osztály előtt beszélt a magyarországi eseményekről, szimpátiájának adva hangot a szabadságért harcolók iránt. Egy mérnökökből és technikusokból álló buziásfürdői (Buziaș) csoport dicsőítette a magyar „ellenforradalmi akciót”,²⁸ ugyanakkor egy nagytopolyi polgár (Topolovațul Mare) azt terjesztette, hogy Magyarország az amerikai hadsereg megszállása alatt van, a kommunista zászlókat pedig elhajították és szétépték.²⁹

A kiskastélyi Damian Ureche kijelentette, hogy többé nem veti be a földjét és nem szolgáltat be terményt, nem fizet adót, mert jönni fognak a magyarok és felsza-

²² Uo. d. 45/1956, f. 30–32.

²³ Uo. f. 33.

²⁴ Uo. f. 34.

²⁵ Uo. f. 35.

²⁶ Uo. f. 36.

²⁷ Uo. f. 37.

²⁸ Uo. f. 38.

²⁹ Uo. f. 39.

badíjták a kommunizmus alól.³⁰ Egy szenesfalusi (Cărbunari) lakos azt hitte, hogy a magyar forradalom az élelmiszerhiány miatt tört ki,³¹ egy Mirkóc (Milcoveni) községi lakos kijelentette, hogy Magyarországon végeztek a kommunistákkal, mivel a szovjet hadsereget a lakosság kiűzte Budapestről.³² Egyetértett a magyar antikommunista akciókkal egy pécskai (Pecica) lakos, aki rámutatott, hogy ő is szabad akar lenni.³³ Lovrinban egy polgár azt terjesztette, hogy a magyar felkelők kiharcolták a mezőgazdasági beszolgáltatás eltörlését, a szovjet hadsereg kivonását az országból, a munkások kivágták a csillagokat a zászlókból, egyes tankegységek átálltak a felkelők oldalára. Egy máriaföldi (Teremia Mare) lakos azt hangsúlyozta, hogy a szovjeteknek nincs mit keresniük Magyarországon, a politikai hatalmat a demokratikus erők kezére kell juttatni. Két másik lakos párttagok előtt azt állította, hogy Magyarországon és Lengyelországban véget vetettek a szocializmusnak. Egresen (Igrîș) úgy látták, hogy a burzsoázia visszaállítása a szomszédos országban az éhségnek köszönhető, Vida Miklós Óbébáról (Beba Veche) pedig annak a reményének adott hangot, hogy a magyarok kiűzik a szovjeteket az országból.³⁴ Törökszákos (Sacoșul Turcesc) egyik lakosa kijelenti, hogy Magyarországon a kommunisták tönkrementek, egy bégaszentmihályi (Sânmihaiul Român) volt csendőr pedig a község vezetőjével beszélte meg a magyarországi eseményeket, megosztva értesüléseiket a többi lakossal.³⁵

A *Fructus* konzervgyár egyik munkása kijelentettel: „nyugodt lehetsz, eljönnek a budapesti testvérek, akik itt is rendet csinálnak”, miközben egy másik polgár az *Ambalajul Metalic* fémcsomagoló gyártól azt kiáltotta: „Éljenek a budapesti magyar forradalmárok!”³⁶ Az 1956. november 10. és 30. közötti időszakra vonatkozó hivatalos beszámolók kiemelik, hogy az aradi *Iosif Rangheț* gyár egyik funkcionáriusa megjegyezte, hogy a szovjetek éjjel vonultak be Budapestre, azokra az objektumokra löve, ahonnan ellenállást tapasztaltak. Ő nem hitte el, hogy Magyarországon fehérgárdisták léptek volna fel a kommunisták ellen. Kovács József, ugyanennek a gyárnak az alkalmazottja, kijelentette, hogy a magyarok jól tették, amit tettek.³⁷ Nagytopolý (Topolovățul Mare) traktor- és gépállomás vezetője kijelentette: „jól tették a magyar forradalmárok és a szovjetek, hogy kivonulnak, mert eleget loptak”.³⁸ A temesvári *Autoexpedijie* igazgatója azt a kérdést tette fel, hogy Románia kormánya miért csap olyan nagy lármát Nagy Imre igazságos akciója miatt. Egy szövőmunkás kijelentette, hogy a dolgozók a Magyarországon történekről a rádión keresztül kaptak információt, amelyből azt tudta meg, a szomszédos ország proletariátusát kizsákmányolták, ezért lázadt fel a kormány ellen. Marcu Filia és Victoria Șiclován, a temesvári *Electromotor* gyár dolgozói, a magyar felkelők pártjára álltak, a gyár másik alkalmazottja pedig, aki Magyarországon volt a forradalom napjaiban, kijelentette, hogy

³⁰ Uo.

³¹ Uo. f. 40.

³² Uo. f. 41.

³³ Uo. f. 42.

³⁴ Uo. f. 44.

³⁵ Uo. f. 46.

³⁶ Uo. f. 48.

³⁷ Uo. f. 50.

³⁸ Uo. f. 58.

azokban a pillanatokban az emberek szabadoknak érezték magukat, a terror akkor kezdődött, mikor akcióba léptek a szovjet csapatok, amelyek szétverték Budapestet. Egy másik dolgozó azon a véleményen volt, hogy Magyarországon a munkások nem veszik fel a munkát, amíg a szovjetek ki nem vonulnak, mivel a magyarok szabadságot akarnak. Mátyás L., a temesvári Opera gépésze, kijelentette, hogy „*a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulásától rosszul lett, szívesen menne harcolni a felkelők oldalán*”. Temesvár városi tanácsának egyik tisztségviselője azt mondta, hogy a Magyarországról jövőktől hallott a szovjet hadsereg pusztításairól.³⁹

A dokumentumok regisztrálják egyes értelmiségi körök hozzáállását 1956. november utolsó hetével kapcsolatban is. Így egy zombolyai ügyvéd a különböző állampolgárokkal folytatott vitái során csodálattal szólt a magyar antikommunistákról, azt állítva, szégyelli, hogy ő román, mivel „*az látja, hogy a románok nem csinálnak semmit és hagyják, hogy a kis Magyarország értünk áldozza fel magát*.”⁴⁰ A Szabad Szó című újság szerkesztője azt állította, hogy a magyar kormány nem járt el helyesen, amikor parancsot adott, hogy löjjenek azokra, akik középületeket foglaltak el, arra kényszerülve, hogy meggyőzze őket az elfoglalt épületek elhagyására. A munkásosztály helyzete igen nehéz volt, ezért robbantak ki az események; a szovjet hadsereg intervenciója helytelen volt, hiszen ami történt, Magyarország belügye volt, vonta le a konklúziót az újságíró. Egy temesvári lakos úgy vélte, a bukaresti rádió nem mutatja be tárgyilagosan a szomszédos ország helyzetét. Achim Sava pedig azt az álláspontot képviselte, miszerint Budapest kérése, hogy vonják ki a szovjet egységeket, igazságos volt, így a magyar állam semlegessé válhatott volna.⁴¹

Dr. Rein Roth, az Egészségügyi Intézet tanársegédje a szovjet hadsereg által Magyarországon elkövetett atrocitásokra hivatkozott. Deutsch Imre, az Elektronikai Kar matematika szakos adjunktusa azt mondta el, hogy anyósa, aki Magyarországon volt a forradalom idején, azt tapasztalta, hogy a szovjet csapatok terrorizálták a magyar népet. Egy hallgatót az Orvostudományi Egyetemről azzal vádolták, hogy miután hazajött Budapestről, hallgatótársait „hamis” módon tájékoztatta az ott történtekről. Árkosi Ilona, az egyik temesvári intézmény személyzeti vezetője azt állította: a rádióból úgy tudja, hogy a szomszéd ország felkelését a munkások indították el és nem a fasiszták és a horthysták.⁴² A magyar forradalom idején a temesvári Dermatológiai és Venerológiai Klinika faliújságján a következő szöveg jelent meg: „*Le a kommunista gyilkosokkal!*”⁴³

A magyarországi antikommunista forradalom időszakában számos bánáti lakos a szomszédos országban tartózkodott. Romániában való visszatérésük után a szemtanúk találkozókon számoltak be tapasztalataikról a temesvári üzemek dolgozóinak. Egyikük elmondta, hogy rengeteg ember halt meg; a magyar forradalmárok egyik

³⁹ Uo. f. 69. Lásd még: Sitariu: *Rezistența anticomunistă*, 39.

⁴⁰ Uo. f. 57.

⁴¹ Uo. f. 46.

⁴² Uo. f. 70–71. Ezzel összefüggésben a temesvári Műszaki Főiskola marxista tanszékének kabinetfőnöke úgy értékelte, hogy a Szovjetunió politikai hibát követett el a magyarországi fegyveres intervenciójával, mivel a magyarok nem egymással harcoltak, hanem a szovjet hadsereg országukból kivonásáért; lásd: Temes megyei Nemzeti Levéltár, RKP városi bizottsága, d. 4/1956, f. 294.

⁴³ Temes megyei Nemzeti Levéltár, RKP városi bizottsága, d. 4/1956., f. 90.

követelése az volt, hogy a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot; a tüntetők zömmel fiatalok voltak. Ők követelték Nagy Imre hatalomra jutását és a Kossuth-címer visszaállítását. Olyan plakátok jelentek meg, hogy „Magyarország a magyaroké, minden orosz menjen haza”. A rombolással kapcsolatban szerinte a magyarok azt állították, hogy a háború idején Budapest 10%-át sem szenvedte el, annak, ami 1956-ban történt. Az események kezdetén Nagy Imrével nem szimpatizált a lakosság. A szemtanú azt is állította, hogy vita folyt a gyárak visszaadásáról, a lakosság pedig a forradalmárok oldalán állt. A szovjetek pedig csak akkor támadtak, ha rájuk lőttek.⁴⁴ Szappanos Margit elmondta, hogy az október 23-i tüntetés a Parlament előtt békés volt.⁴⁵ Egy másik szemtanú, Pavelici úgy becsülte, hogy a tüntetésen 100–120 ezer ember vett részt, akik azt követelték: „ki az oroszokkal, szabad választást!” Gerő beszéde olaj volt a tűzre; ez robbantotta ki a harcokat, amelyek 500 halottal végződtek. A Petőfi Kör jelentős szerepet játszott a magyar forradalomban. A lakosság a szovjet beavatkozás után nyugalmat akart. A 12–14 év közötti gyerekek az erkélyekről benzines üvegeket hajítottak a tankokra.⁴⁶ Rácz azt tapasztalta, hogy Nagy Imre több engedményt tett. Kádárt nem fogadták jól, mivel segítségül hívta az oroszokat. Korn Erzsébet azt állította, hogy a lakosság nyugalmat akar, az események kirobbanása előtt nem volt látható gyűlés a kommunistákkal és a szovjetekkel szemben. A kormány hibát követett el a Rajk-temetéssel, mivel azt állította, hogy nem vétett súlyos hibákat. A lakosság örült a szabadságnak és a szovjet csapatok kivonásának, Gerőt viszont ellenszenv övezte. A szemtanú szerint a magyarok élet-színvonala nem volt annyira alacsony az események előtt. Az egyetemi hallgatók Nagy Imre kormányba kerülését követelték, a Vörös Hadsereg kivonulását az országból, kereskedelmi szerződéseket a szabad világgal, az államosított házak visszaadását, valamint azt, hogy március 15-ét nyilvánítsák nemzeti ünnepé, Magyarország pedig legyen semleges ország, Svájc-hoz hasonló nemzetközi jogállással.⁴⁷

Pavelici arra is rámutatott, hogy a szovjet emlékműveket megrongálták, orosz könyveket égettek el, s öt párt alakult. Az egyik parasztpárt volt, amely a termelőszövetkezetek felszámolását és a parasztság földhöz juttatását követelte. Elmondta: Nagy Imre azt nyilatkozta, hogy nem ő hívta segítségül a szovjet hadsereget, hanem Gerő kérte ezt. A továbbiakban – ismeretei szerint – a szovjetek nem lőttek.⁴⁸ Egy másik szónok, Sauer Gyula kijelentette, hogy az emberek utálták az államvédelmistákat, mert magas fizetésük volt. Nagy Imre elveszítette a helyzet feletti uralmat. Rákosi- és Gerőről súlyos dolgokat mondtak. Sokan próbálták meggyőzni a harcosokat, hogy értelmetlen, amit csinálnak. Sauer Magdolna olyan atrocitásokról beszélt, amelyeket állítólag ő maga is látott.⁴⁹ Egy másik szemtanú, Pändurescu arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjet hadsereg helyes magatartást tanúsított.⁵⁰ Manovici Kamillónak az volt a benyomása, hogy minden spontánul történt, Winternek pedig az, hogy a lakosság nyugalmat szeretett volna és elítélte a felkelőket, mivel azokat a há-

⁴⁴ Uo. f. 152–154.

⁴⁵ Uo. f. 328.

⁴⁶ Uo. f. 330–333.

⁴⁷ Uo. f. 333–334.

⁴⁸ Uo. f. 334–335.

⁴⁹ Uo. f. 339.

⁵⁰ Uo. f. 298.

zakat ahonnan lőttek, az oroszok szétverték. Manovici nem hallott a fasiszták újból megjelenéséről, de arról igen, hogy a magyarok nem akarták elismerni Kádárt és szabad választásokat szerettek volna. Az élelmiszerért sorban állók elítélték a pusztítást, követelve, hogy az oroszok állítsák helyre, amit romboltak, s Magyarország legyen szabad ország.⁵¹ A magyarországi események egy másik résztvevője, Nagy arról beszélt, hogy a budapesti egyetemisták október 23-án a szovjet csapatok kivonását követelték, továbbá a munkanormák csökkentését. Ő látni vélte Ausztriából és Nyugat-Németországból hozott fegyvereket, valamint „kamionokat külföldi felkelőkkel”. November 9. és 10. között az utcákon plakátokat lehetett látni, amelyeken azt kérték: hogy „munkások, álljak ellent, mert sikerült megmenekülnünk”.⁵²

Azok, akik Magyarországon jártak, arról számoltak be, hogy a Budapestről való visszatéréskor a román csoportot a helybeliek lehurrogták, kövel dobálták meg, azt kiabálva: „ti románok vagytok a hibásak, hogy az oroszok bejöttek Magyarországra”.⁵³ A forradalom idején Magyarországon tartózkodók magatartására hivatkozva az RKP bánáti szervezetének 1956. december 10-én kelt dokumentuma úgy vélte, hogy bizonyos kispolgári elemek az „ellenforradalom propagandájának hatása alá kerültek”, amikor azt állították, hogy a magyar forradalmárok egyes követeléseai jogosak voltak. A Magyar Népköztársaságból visszatérők hozzáállását a dokumentum általában jónak minősítette. Többségük egyébként igen keveset beszélt „azt állítva, hogy az események ideje alatt ki sem mentek a házból”, összegezte véleményét a jelentéstevő.⁵⁴

A legfelsőbb román pártvezetést is érdekelte, hogyan fogadták Románia nyugati részén a magyarországi eseményeket. Az október 28-án kiadott közlemény arról tanúskodik, hogy az aradi Állami Színház párttagjai, hazatérve egy turnéről azt érzékelték, hogy vasúti dolgozók a vonatokon célzatosan vitatták meg a magyarországi eseményeket.⁵⁵ A Románia vezetéséhez küldött információ szerint egyes munkások és főleg funkcionáriusok, továbbá a hadseregtől eltávolított, felfüggesztett tisztek szolidaritásak voltak a magyarországi ellenforradalmárokkal.⁵⁶

Összegzőképpen kijelenthetjük, hogy a magyarországi eseményeknek erős visszhangja volt Románia nyugati részén. A magyar antikommunista forradalom bátorítást adott azoknak az antikommunista egyetemista tiltakozásoknak, amelyeket Temesváron abban az időben rendeztek. A magyarországi politika alakulását a Bánátban különböző módon kísérték nyomon: rádión keresztül, mint például a budapesti, a belgrádi adókon, az Amerika Hangján; a Romániába jutott magyar nyelvű újságok, illetve a két ország közötti hivatalos és nem hivatalos látogatáson lévő személyek révén. Az elemzett dokumentumokból az tudható meg, hogy Románia nyugati lakosságának eléggé pontos képe volt arról, ami Magyarországon történt. A román kommunista cenzúra miatt természetesen valótlan információk is terjedtek, amelyek nem egyszer a fantázia világába tartoztak. Számos bánáti lakos nyíltan a magyar anti-

⁵¹ Uo. f. 338–340.

⁵² Uo. f. 278.

⁵³ Uo. f. 279.

⁵⁴ Temes megyei Nemzeti Levéltár, RKP bánáti területi gyűjteménye, d. 45/1956., f. 28.

⁵⁵ Lungu, Corneliu Mihai – Retegan, Mihai (eds.): 1956. *Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București, 1996. 117.

⁵⁶ Lungu–Retegan: 1956. *Explozia*, 137.

1956 nemzetközi összefüggései

kommunistákkal szimpatizált, ami bátorságra vallott a bukaresti kommunista rezsim által azokban rendszeresített terror közepette. Megjelentek olyan röpiratok is, amelyek a szomszédos ország szabadságért harcolókkal vállaltak szolidaritást. Természetesen voltak doktriner emberek, akik „proletár dühvel” ítélték el a „magyar ellenforradalmárokat”. Elemezni kell azok hozzáállását is, akik a forradalom idején Magyarországon voltak, s akiket hazatérésük után a hatóságok arra köteleztek, hogy munkásgyűléseken ismertessék a Magyarországon történeteket. A Romániában még meglévő sztálinista terror ellenére, ezekben a beszámolókból számos pontos információt találunk a megtörtént eseményekről, kiegészítve az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos képet.

Fordította: PETRUSÁN GYÖRGY

SIPOS JÓZSEF

Nagy Imre a forradalomról, a nemzeti kérdésről és a függetlenségről

Közismert, hogy 1956. november 22-én Nagy Imrét és társait, családtagjaikkal együtt a budapesti jugoszláv követségről a Szovjetunió fegyveresei elrabolták és a romániai Snagovba internálták. Ott Nagy Imre szinte azonnal elkezdett a magyar forradalom és szabadságharc koncepcionális politikai és elméleti kérdéseivel foglalkozni. A fogságuk elején még olvashatta az újságokat, hallgathatta a rádiót, így az azokban megjelenő értékelésekre is reagálhatott. Így írta meg a *Gondolatok, emlékezések* című – több mint 580 oldalas – kéziratát. Ezt Rainer M. János Nagy Imréről írt és nagysikerű politikai életrajzában a mártír miniszterelnök politikai végrendeletének nevezi.¹

E rendkívül értékes kézirat magyarul nagyon sokáig nem jelent meg. Nagy Imre visszaemlékezését először 2004 végén jelentette meg Ioanid Ilona román esszéíró Romániában. Ő a visszaemlékezéshez csatolta Nagy Imre snagovi fogságából a kommunista politikusokhoz írt leveleit is. Mellette Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc és Lukács György feljegyzéseit, leveleit és a lehallgatási jegyzőkönyveket is publikálta.²

Nagy Erzsébet és gyermekei, Jánosi Katalin és Ferenc ezért is döntöttek úgy, hogy a Nagy Imre Alapítvány segítségével 2006-ban – Nagy Imre születésének 110. évfordulóján – megjelentetik ezt a fontos dokumentumot.³

Nagy Imre e munkájából, amely eddig nem volt olvasható a széles közönség számára, most azokat a fontos részeket emelem ki, amelyekben az 1956-os forradalom és szabadságharc nemzeti jellegéről és az azzal összefüggő nemzeti, illetve a kisebbségi kérdésről írt.

A „nemzeti felszabadító forradalomról”

Nagy Imre *Gondolatok, emlékezések* című visszaemlékezését Rainer M. János 1999-ben megjelent nagysikerű biográfiájában már összegezte. A forradalom és a szabadságharc jellegével kapcsolatban azt állítja, hogy „Nagy Imre egyetlen alkalommal sem adta az októberi események olyan meghatározását, amelyhez azután mindvégig ragaszkodott volna.” Egy bekezdéssel lejjebb azonban már azt írja, hogy „október lényegét Nagy Imre a nemzeti függetlenség kivívásában látta. Ennek megfelelően leggyakrabban a »nemzeti felszabadító forradalom« kifejezést használta.” Nagy Imre *Gondolatok, emlékezések* című kéziratát tanulmányozva bátran állíthatom, hogy az ismert történész mindkét állítása igaz, de szerintem ebből az következik, hogy a

¹ Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I–II.* Budapest, 1996–1999. II. kötet. 368.

² Ioanid, Ileana (szerk.): *Nagy Imre: Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri.* București, 2004.

³ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* (Szerk.: Szántó László – Vida István).

mártír miniszterelnök elsősorban nemzetinek, és felszabadítónak tekintette a forradalmat. Mit értett ez alatt a forradalom miniszterelnöke?

Nagy Imre meggyőződése volt, hogy „*A népek és országok a szocializmust is csak úgy hajlandók elfogadni, ha az biztosítja, vagy meghozza a nemzeti függetlenségüket, szuverenitásukat, egyenjogúságukat. A magyar tragédiának az a lényege, hogy a szocializmus és a nemzeti függetlenség eszméje szembekerültek egymással. A magyar felkelés alapvető értelme az volt, hogy megkeresse és megtalálja ennek az ellentétnek a megszüntetését, és megteremtse a kellő egységet és összhangot.*” A nemzeti függetlenségünkért és szabadságunkért vívott küzdelemnek – Nagy Imre szerint – „*a magyar történelemben első ízben a munkásosztály állt az élére,*” amely az „*egész nemzet egységére támaszkodhatott*”, valamint minden politikai irányzatra, „*a kommunistáktól a demokratákon keresztül a jobboldali [...] irányzatokig.*”

Azt is jogosan állította, hogy a forradalom „*a függetlenségért harcra felkelt magyar nép és a Szovjetunió fegyveres erői közötti harc jellegét viselte magán.*”⁴ Ezt tragikus következménynek tekintette. Éppen a nemzeti kérdésben Rákosiék és a szovjet vezetés által elkövetett súlyos hibák szükségszerű következményének.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc Nagy Imre által döntő fontosságúnak tartott jellegzetességeinek vázlatos bemutatása után Rainer M. János – terjedelmi korlátok miatt – nem foglalkozhatott részletebben a *Gondolatok, emlékezések* nemzeti kérdéssel foglalkozó más megjegyzéseivel. Így az olvasó nem tudhatja meg, hogy Nagy Imre a forradalom „nemzeti felszabadító” jellegét a nemzeti kérdés szélesebb történeti összefüggésrendszerébe ágyazva vizsgálta. Az előadás keretei között ennek részletes bemutatására mi sem vállalkozhatunk, de néhány fontos gondolatának felvillantására igen.

A trianoni és a párizsi békeszerződésekről

Erről a kérdésről Nagy Imre a *Snagovi jegyzetek* végéhez csatolt „Feljegyzések” c. részlet legvégén a következőket írta: „*A magyar kommunisták legterhesebb öröksége, amivel meg kell küzdeniük, a nacionalizmus. A környező országok testvérpártjainak nincs ez a problémájuk. Náluk, Romániában is, Csehszlovákiában is, Jugoszláviában is a nemzeti törekvések – az egységes nemzeti (és sok-nemzetiségű állam) állam, egy nemzetnek egy államban való egyesítése – megvalósultak. A testvérpártok a nemzeti törekvések képviselőiként, a megvalósult nemzeti követelések védelmezőiként léphetnek fel, s ebben az egész nemzetet maguk mögött tudhatják, ezzel a burzsoáz nacionalizmus vitorlájából kifoghatják a szelet.*”

Magyarországon egészen más a helyzet, a trianoni (1920) és a párizsi (1947) békeszerződések következtében. A nemzeti törekvés Magyarországon is, mint mindenütt ugyanaz: az egy nemzetnek egy államban való tömörítése. Ezt a magyar kommunisták nem képviselhetik anélkül, hogy ellentétbe nem kerülnének a szomszéd népek nemzeti törekvéseivel és az azokat kifejező és védő kommunista pártokkal. S mivel Magyarországon a nemzeti törekvések erősek, s nem gyengülnek, hanem – mint az októberi események mutatják – erősödnek, következésképpen a kommunistáknak és pártjuknak a nemzeti törekvésekkel szemben kell állást foglalniuk, ami

⁴ Az utóbbi három bekezdésben szereplő Nagy Imre-idézeteket közli: Rainer: *Nagy Imre*, II. kötet. 363–364.

nagyfokú elszigeteltségüket idézi elő. Számunkra nem áll fenn a lehetőség – mint a szomszédos baráti országok testvérpártjai számára, – a nemzeti egység a legdöntőbb a nemzeti kérdésben. Ez rendkívül nehézzé és bonyolulttá teszi a magyar kommunisták helyzetét.”

E történeti megközelítést Nagy Imre – külön bekezdésben – így összegezte: *„Amikor a baráti, szomszédos országokban a nemzeti törekvések diadalmaskodtak, beteljesültek, Magyarországon ennek következtében ekkor lángoltak fel.”*⁵ Ezzel egyértelműen azt állítja, hogy a trianoni szerződést lényegében megismétlő párizsi szerződés is igazságtalan volt a magyarsággal szemben.

A Varsói Szerződésről

Közismert, hogy a kelet-európai szocialista országok katonai együttműködését biztosító Varsói Szerződést 1955-ben hozták létre. A snagovi jegyzetekben a forradalom miniszterelnökének erről is lesújtó véleménye volt. *„A proletár internacionalizmus ürügye alatt, a száz év előtti Szent Szövetséghez [hasonlóan], amelynek az orosz cárizmus, »Európa zsandárja« volt a fő ereje és irányítója, most a szocialista országokból egy sajátos Szocialista Szent Szövetséget hoztak létre, amelynek fő ereje és irányítója Moszkva.”*

Nagy Imre joggal állította: a *„lengyel és a magyar események rávilágítottak, hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovíniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne részt vevő – helyesebben moszkvai utasításra abba bele kényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a részt vevő országokra.”*

A snagovi feljegyzések szerint a Varsói Szerződésnek nem a NATO-val szembeni védekezés a fő feladata, hanem az, hogy az *„egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely a legjobban megfelel a szovjet hatalmi, katonai törekvéseknek. A szovjet csapatok hivatása az is, hogy biztosítsák a Varsói Szerződés feltétlen betartását és fenntartása feltételeinek megteremtését.”*

Mindehhez hozzáfűzte: *„A Varsói Szerződés a szocialista országok egymás közötti viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének a katonai eszközke. Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel van hivatva biztosítani.”*

Mindezek miatt és még számos érv felsorakoztatása után Nagy Imre azt a következtetést vonta le, hogy a Varsói Szerződést meg kell szüntetni és a szocialista országok egymás közötti kapcsolatait a Bandungban elfogadott alapelvekre kell alapozni.⁶ E bátor állítást olvasva még jobban értjük, hogy 1956 őszén miért is egyezett bele Nagy Imre olyan gyorsan az ország Varsói Szerződésből való kilépésébe.

A nemzeti függetlenségről

Nagyon tanulságos és mélyenszántó, ahogy a forradalom és a szabadságharc leverése után látja a nemzeti kérdést. Szerinte Kádár János és a kommunista pártok vezetői

⁵ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 219.

⁶ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 80–81.

azért hazudják ellenforradalomnak a magyar forradalmat, mert Magyarország a szovjet érdekszférába tartozik, ami azt jelenti, hogy „nemzeti függetlenségi jogaival nem rendelkezik, nincs önrendelkezési joga ebben az értelemben, ezekben a kérdésekben szabadon nem határozhat. Alárendelt, függő viszonyban van. Magyarország csak olyan mértékben lehet népi demokratikus, vagy szocialista, vagy független, ahogyan a „szovjet érdekszféra hatalmi törekvéseinek megfelel.”⁷

Az ilyen és ehhez hasonló kemény, de általános megfogalmazásokat még konkretizálni is volt bátorsága: „Magyarországon most az a helyzet, hogy Kádár személyében az ország és a párt élén olyan vezetés áll, amely a »szocializmus« érdekében teljes mértékben aláveti magát, a pártot és az országot a szovjet hatalmi érdekeknek, azt azonban nem tudja érvényesíteni a Szovjetunió fegyveres beavatkozása nélkül.”⁸

Nagy Imre még 1956 decemberében is úgy látta, hogy „A nemzetet sem erőszakkal, vagy fegyveres terrorral sem rábeszéléssel nemzeti törekvéseitől eltávolítani nem lehet. Nincs és nem is lehet olyan kormány, amely ezt a nemzeti elhatározást meg tudná törni. Aki ezzel próbálkozik, általános nemzeti ellenállásba ütközik, mint azt Kádár fellépése nyomán ma Magyarországon tapasztaljuk. Így sírba lehet dönteni az országot, de vele együtt a szocializmust is.”⁹

A *Gondolatok, emlékezők* című kézirat egészére jellemző, hogy történetiségében vizsgálja az eseményeket. Ez a szemlélet még inkább jellemző a nemzeti függetlenség kérdéséről írottakra. Ugyanakkor az elemzőnek nincs könnyű dolga, mert az egymással is összefüggő gondolatokat nem egyszerre és nem is egy fejezetbe sűrítve találja meg. Sőt! Vannak olyan fontos gondolatok, amelyek a folyamatos szövegben nem találhatóak meg, csak a román titkosrendőrség fotokópiáin maradtak meg. Jellemző, hogy ezeket függelékként kapcsolták a magyar állambiztonsági szervek által 1957-ben legépeltetett változathoz. Annak is a legvégén olvasható Nagy Imre nemzeti függetlenségről írt talán legfontosabb összegzése. Ez így szól: „A magyar kommunistáknak fel kell ismerniük, hogy a megelőző korszakok (1848–49 és 1918–19) nemzeti felszabadító forradalmi demokratikus harcaiban meg nem valósított demokratikus feladatok közül 1945-ben következetesen és forradalmi módon csak a feudális maradványok megszüntetését, a földreformot hajtottuk végre. Ugyanezt nem tettük meg a másik nagy forradalmi demokratikus örökség, a nemzeti függetlenség, szuverenitás és egyenlőség kérdésében.

Ez kísért most a néptömegek forradalmi mozgalmaiban, ebben vannak annak kitéphetetlen gyökerei. [...] A magyar kommunistáknak a kérdés békés, nem fegyveres megoldására kell törekedni, ... nem forradalmi változások, hanem reformok útján, a nemzetek közötti baráti eszmecsere, tárgyalások és megegyezés alapján.”¹⁰

⁷ A Snagovi jegyzeteket Nagy Imre többször átdolgozta. Időközben a román politikai rendőrség fotómásolatokat készített a még nyers szövegről. A jegyzeteket aztán a magyar állambiztonság is többször legépelte, így a szövegnek több változata létezik. A fenti idézet egy ilyen változatból származik, lásd: Magyar Országos Levéltár XX-5-h-003-1958. Nagy Imre és társai. (A „Nagy Imre feljegyzései” címet viselő 135 oldalas dátum nélküli gépelt változathoz csatolt 18 gépelt oldalas Feljegyzések 6. oldalán.)

⁸ Uo.

⁹ Uo., 5.

¹⁰ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 219. p.

A nemzeti kérdésről

Ezzel a fontos kérdéssel Nagy Imre sokat foglalkozott a kéziratában. Joggal állította, hogy Rákosi Mátyás és csoportja e területen követték el a legnagyobb hibákat. „Rákosi és klikkje a szovjet vezetők támogatásának megnyeréséért, a magyar nemzeti érzést, a magyar hagyományokat és történelmi múltat mélyen sértő, a magyar népet megalázó, önérzetében megbántó, a Szovjetuniót majmoló, mindent túllícitáló, olyan »szovjet-barát« propagandát folytatott, amely külső »sikereivel« megtevesztette ugyan a szovjet vezetőket (bár számtalanszor figyelmeztettük őket erre, sajnos hiába) a magyar néptömegeket azonban mind elkeseredettebbé és szovjet-ellenessé tette. Íme a Rákosi-klikk politikájának két arca: sovinizmus és kozmopolitizmus. Mind a kettőt megjátszották csak a magyar nemzeti érdekek igazi képviselője helyett.”

Ezután Nagy Imre így foglalta össze az ellene 1957 elején felhozott vádakokat: „A sztálinisták és fullajtárjuk, Kádár János [...] azt állítják, mintha Nagy Imre és az aktív sztálinisták lennének azok, akik a sovinizmus támogatásával, szításával elősegíték a reakciós törekvéseket, amelyek a szomszédos népekkel való békés együttélésünket veszélyeztetnék, és a nemzeti kérdésben, konkrétan a szomszéd országok magyar kisebbsége kérdésnek megoldásában nem marxista-szocialista, hanem burzsoá nacionalista felfogást képviselnének.”¹¹

E súlyos vádakkal szemben kifejtette: „Én a nemzeti kérdésben a marxizmus alapján állok. Nem vagyok burzsoá nacionalista, de élesen elutasítom a kozmopolitizmust és a nemzeti kérdés létezését tagadó minden olyan nihilista felfogást, amely a ténylegesen fennálló nemzeti probléma tagadásával akar a kérdésen túljutni. Nemzeti kérdés így is van, s számunkra, a magyar nemzeti politika számára, mint ezt az események októberben világosan megmutatták, döntő kérdéssé vált. Októberben a nemzeti kérdés a függetlenség, a szuverenitás, az egyenjogúság formájában jelentkezett. A kérdés másik oldala, amely még nem merült fel, az a szomszédos [...] országokban élő magyar nemzeti kisebbség kérdése. Ez a kérdés az októberi események során nem merült fel, csak utánuk próbálják ijesztésként felhasználni, hogy mi minden következett volna, ha fegyveres erővel el nem fojtják a felkelést Magyarországon. Tehát a magyar revizionizmus nem a felkelt néptömegek részéről vetődött fel, hanem a felkelést leverő erők vetették fel.”¹²

Mindezzel összefüggésben Nagy Imre *Snagovi jegyzetek* című művében azzal is foglalkozik, hogy a forradalom után „a szomszédos országok sajtója ostoba módon – mind több teret és hangot ad [...] a területi, a kisebbségi, a nemzeti kérdésnek, a békemissziós nézetek elleni harc címén. Kádár vetette fel és dobta be ezt a kérdést, aztán felkapták és most mind hangosabban foglalkoznak vele.”

Ezzel szemben kijelentette: a magyar forradalomban és szabadságharcban „ez a kérdés nem merült fel, s ilyen követelés sem hangzott el”. Leszögezte: „Nagyon büns dolog felidézni a revizionizmus szellemét és azt felnagyítva, mint közvetlen veszedelem ellen harcolni.” Szerinte az ilyen politika a „legnagyobb veszedelem Magyarországra számára jelenti.”¹³ Ezzel Kádárt és a szomszédos országok kommunista vezetőit is elítélte.

¹¹ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 96.

¹² Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 97.

¹³ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 211.

A magyar–román államszövetségről

Nagy Imre erről a kérdésről a következőket írta Snagovban: „A magyar–román nép és a két ország közötti kapcsolatok és viszony kérdését sokkal szélesebb alapokon nyugvó kérdésnek tartom, mint a magyar kisebbség, vagy akár Erdély kérdését. Magyarország és Románia jövő kapcsolatait és viszonyát a szocializmus alapján valamilyen – még kidolgozandó – államszövetségi alapon lehet majd megoldani. Ez nem a közelfövő problémája, de már most a tevékenységünket ilyen irányba kell folytatnunk, ami eleve a legjobb, a legszorosabb és leghatárabb együttműködést és egyetértést, tevékenységünk egybehangolását követeli meg, politikai és gazdasági téren egyaránt.”

Nagy Imre A snagovi jegyzetekben úgy látta, hogy a szomszédos országok közül „e két ország van a legmesszebbmenőkig egymásra utalva”. Szerinte a „két ország – Románia és Magyarország államszövetsége (föderációja) szilárd alapja lehetne a szocializmusnak, amely minden szükséges fejlődését megteremthetné az államszövetség fejlődésének gazdasági és politikai téren, ...s a nemzeti kérdést is a legmegnyugtatóbb megoldásra juttatná.”¹⁴

Nagy Imre Gondolatok, emlékezések című – gondolatokban és demokratikus politikai tennivalókban gazdag – kézírata alapján egyelőre nem tudjuk pontosan megmondani, hogy ő komolyan gondolta-e a román–magyar államszövetség gondolatát, vagy csak revizionizmus vádja alól való kibújásnak és a román vezetőknek tett gesztusnak szánta ezeket a gondolatokat. Mert jelenlegi tudásunk alapján biztosan állíthatjuk, hogy egy ilyen államszövetségnek akkor már nem volt reális alapja.

Összegezve előadásunkat bátran állíthatjuk, hogy Nagy Imre Gondolatok, emlékezések című jegyzeteiben – fogsága ellenére – bátran elemezte az 1956-os forradalmat és szabadságharcot. Nagy elméleti felkészültséggel mutatott rá annak nemzeti felszabadító jellegére, a nemzeti függetlenség érdekében kifejtett erőfeszítéseire és a nemzeti, nemzetiségi kérdés jelentőségére. Ezen értékekkel maga is azonosult. Válgatásukkal és megvédésükkel lényegében megtette az első lépéseket a mártíromsága felé.

¹⁴ Nagy: Snagovi jegyzetek, 97.

RÉVÉSZ BÉLA

Ismeretlen illegális kiadvány a kádári megtorlás első évéből

A per rövid története

1957 februárjában a BM Politikai Nyomozó Főosztály belső reakció elhárító (II/5.) osztálya „K” ellenőrzés során tizenhét levelet kobzott el, amelyeket „*Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete*” aláírással adtak postára. A levelek közül kilenc különböző – ekkor még működő¹ – munkástanács részére volt címezve (MÁVAG, Magyar Acél, Csepel Autógyár), a többit konkrét személy részére címezték. A levelek március 15-re 24 órás általános sztrájkra, kormány- és szovjetellenes tüntetésekre szólították fel a címzetteket. A tüntetésben részt venni szándékozók a Bem-szobornál, a Petőfi téren, a Váci úton, a Hősök terén gyülekezzenek – szólta a tájékoztatás. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a törvénytelenül felosztatott Nagy-budapesti Központi Munkástanács jogkörét a Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete teljes egészében átvette.

Az 1957. március elején, a röpirat terjesztőinek felkutatására megindított nyomozás megállapította, hogy az elkobzott leveleket bárhol megvásárolható hivatalos borítékban adták fel. A normál kockás, illetve másolópapírra indigóval írt szövegből egyszerre 4-5 példány készülhetett. A fogalmazás, a szöveg stílusa, mondatfűzése és a helyesírás kezdettől fogva értelmiségi gyanúsított(ak)at valószínűsített, az első levelekből kitűnő egyetemi autonómia kérdésének felvetése pedig elsősorban egyetemi hallgató(k)ra utalt.

A nyomozás megállapította, hogy a rendőrség birtokába került leveleket – a munkástanácsok kivételével – textiltechnikusok, textilmérnökök címeire adták postára. Március elején az egyik címzett – a Műszaki Egyetem Textilmérnöki Karának utolsó éves hallgatója – beszolgáltatta a rendőrségnek a neki kikézbcsített levelet, megemlítve, hogy barátja, Szabó Károly is kapott ilyen küldeményt. Kihallgatásai során elmondta, hogy egyáltalán nem folytat levelezést senkivel, sőt még barátai sem tudják a címét. Február közepén azonban felhívta őt ismerőse, Bokor János, és elkérte az ő és barátja lakáscímét azzal, hogy majd felkeresi őket sakkozás és kártyázás céljából. Pár nappal ez után a telefonhívás után kapták meg mindketten a Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete levelét. A levél beszolgáltatóját egyébként a politikai rendőrségen „feldolgozás alá” vették, majd fokozatosan – elvi alapon – ügynökké szervezték be, „Technikus” fedőnéven.

Ezt követően „Technikus”-t rendszeresen foglalkoztatták az ügyben, és mivel az elmondottak alapján Bokor Jánosra terelődött a gyanú, ezért elsősorban az ő személyére állították rá. Amikor „Technikus” – rendőrségi utasításra – érdeklődött a leve-

¹ A november 14-én létrehozott Nagy-budapesti Központi Munkástanács országos hatáskörrel működött december 9-én bekövetkezett felosztatásáig. A helyi munkástanácsok a kádári restauráció erősödésével, a szisztematikus és tömeges megtorlás beindításával veszítették el politikai befolyásukat 1957 tavaszán, majd november 17-én törvényerejű rendeletet adtak ki megszüntetésükről.

lek eredete felől, Bokor tagadta, hogy ő továbbadta volna a címüket. A későbbiekben azonban „ellenforradalmi verseket”, rölapokat és olyan fényképeket is mutatott az ügynöknek, amelyeken „az ellenforradalmárok gaztetteit örökítették meg”. A nyomozás során az is kiderült, hogy a kilenc címzett közül hét korábban vagy a nyomozás idején is együtt dolgozott Bokorral, és szoros baráti kapcsolatban áll Schiller János textilmérnökkel, aki egyben a Műszaki Egyetem adjunktusa. Schiller kézírásáról kiderült, hogy azonos a Nemzeti Ellenállás Acél Szervezetétől származó két boríték címezésével, és több más címezés esetében is ezt valószínűsítette az írásszakértői vélemény. Ezt követően Bokor Jánost tizennégy napig tartó külső megfigyelésnek vették alá, és az ennek során felmerült összes kapcsolatának írásmintáit beszerezték, de egyik sem volt azonos a levelek szövegeinek kézírásával.

1957. május 20-tól július 27-ig ismét elkoboztak negyven darab levelet, amit a Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete adott postára. Ezek címezése és a levelek belső tartalma már azonos kéztől származott. A levélben arról értesítették az olvasókat, hogy az Acél Szervezet „*Nemzeti Híradó*” címmel levélújságot indított abból a célból, hogy a címzetteket rendszeresen tájékoztassa az aktuális bel- és külföldi eseményekről. Ebben a levélben a *Híradó* a május elsejei ünnepekkel foglalkozott, majd a *Hazugság és valóság* című cikkben Kádár János 1957. június 1-jén az Országgyűlésben elmondott beszédét elemezte.

1957. június 13-i dátummal az Acél Szervezet levelet küldött a budapesti francia nagykövetségre, melyben a francia nép nemzeti ünnepe alkalmából eredményes harcot kívánt a kommunizmus ellen.

Mivel sem „Technikus” révén, sem a nyomozás során nem sikerült felderíteni a levelek íróját, ezért az állambiztonsági szervek előkészületeket tettek a Bokor János lakásán tartandó titkos házkutatás megszervezésére. „Technikus”-t eligazították: kérje meg Bokor Jánost, hogy felvihesse a lakására egy nőismerőst. Bokor ebbe beleegyezett. „Technikus”-nak bemutattak egy „Molnár Gabi” fedőnevű operatív munkást, akivel 1957. augusztus 28-án felmentek a lakásra. Az ajtót nyitó Bokor mindjárt közölte, hogy neki halaszthatatlan ügyben el kell mennie, és távozott a lakásból. A lakásban lefolytatott házkutatás azonban semmilyen eredménnyel nem járt.

1957. szeptember végétől november 12-ig hatvanöt levelet koboztak el, amit az Acél Szervezet összesen tíz címzett részére adott postára. Közülük a textilesekből már csak Bokor szerepelt, viszont megcímezték a leveleket három olyan tanárnak is, akik 1948–53 között a Fáy Gimnáziumban tanítottak, illetve hárman olyanok, akik ekkor itt tanultak. (Mint utóbb kiderült, a „K” ellenőrzés éberségét elkerülve öt levelet mégis kézbesítettek.) A levélújság *Október tanulságai* címmel az egy évvel korábbi eseményeket értékelte. Kifejtette, hogy a „dicső forradalmároknak” milyen taktikát kellett volna követni, a forradalom vezetését hogyan kellett volna elhelyezni, támadásaikat hová kellett volna irányítani, milyen közintézményeket kellett volna elfoglalni, majd elvi következtetéseket von le a forradalom különböző politikai áramlataival kapcsolatban.

„Technikus” ekkor jelentette először, hogy Bokor megmutatta neki a *Nemzeti Híradó* ezen új példányát. Ügynöki eligazítás nyomán szóba hozta Schiller szerepét, mire Bokor megemlítette, ő részleteket is tud az Acél Szervezet működéséről, mert Schiller is közreműködik a levélújságok megcímezésében. Miután a címzetteket az állambiztonsági szolgálat nyilvántartása prioritálta, kiderült, hogy közülük két sze-

mély a politikai rendőrség aktív ügynöke. Miután hálózattartó tisztjeikkel felvették a kapcsolatot, újabb ügynököket tudtak az ügyben foglalkoztatni. Ugyanakkor sikertelenek bizonyult az a titkos házkutatás, amelyet 1958. január 5-én tartottak Schiller és Bokor irodájában a Ruhaipari Tervező Vállalatnál. Ezután arra az elhatározásra jutott a nyomozó szerv, hogy „többoldali ügynöki ellenőrzés” alá vonják Bokort és Schillert, miközben „Technikus” alkalmatlansága miatt – már nem képes újabb információkat begyűjteni – nem kapott újabb feladatokat.

Átvették viszont „további tartásra” a katonai elhárítás (II/1. osztály) vonaláról a „Gál Judit” fedőnevű ügynököt, egy „rendkívül értelmes, 25 éves, elvált asszony”-t. Ezzel egy időben pedig „Gál” ügynököt adminisztrátorként elhelyezték a Ruhaipari Tervező Vállalatnál – Bokor János és Schiller János mellé. Bár Bokor nem beszélt az ügynöknek az Acél Szervezetről, de már az első napokban elmondta, hogy a forradalom alatt milyen bátor magatartást tanúsított, hogyan juttatták a Kilián laktanyánál az ávósokat a felkelők kezére. „Gál” nem sokkal később már fent járt Bokor lakásán, és – „Technikus” korábbi jelentései nyomán – a könyvespolcon megtalálta a *Nemzeti Híradó* több, Bokornak címzett példányát, melyek közül egyet el is hozott.

Azonban az így megszerzett adatokból sem derült ki, hogy kik a szervezet vezetői, miközben 1958 elején a levélújság újabb és újabb példányai jelentek meg. A közelgő április negyediké is sürgette a politikai rendőrség munkáját. Attól tartottak ugyanis, hogy a pártvezetés részéről a legnagyobb szabásúnak tervezett ünnepségre a szervezet nagy mennyiségű anyagot fog előállítani és terjeszteni. Ezért úgy döntött a politikai rendőrség, hogy a rendelkezésükre álló terhelő adatok birtokában őrizetbe veszik Bokor Jánost és Schiller Jánost, kockáztatva, hogy felsőbb kapcsolataik esetleges letagadásával magakadályozhatják a szervezkedés vezetőinek elfogását.

Az őrizetbe vételekre 1958. március 29-én éjjel került sor. Bokor kihallgatásakor tagadta, hogy ellenséges tevékenységet folytat. Csupán azt ismerte el, hogy általa ismeretlen személyektől kapott politikai vonatkozású leveleket, de mivel ezeknek nagyobb jelentőséget nem tulajdonított, így félretette ezeket. A háromórás kihallgatás nyomán azonban azt beismerte, hogy a *Nemzeti Híradó* továbbterjesztésében Zakar Gábor IX. kerület, Gát u. 8. (a József Attila-házzal szemközti) szám alatti lakos kérésére vett részt. Zakar azonnali ellenőrzésekor kiderült, hogy az egyik fiú iparitululó-otthon gondnokaként dolgozik, miközben az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem szakának utolsó éves, esti tagozatos hallgatója. Mivel középiskolai tanulmányait a Fáy Gimnáziumban végezte, ez magyarázta a címzett személyi kör ide mutató tanulói és tanári vonatkozásait.

Zakar őrizetbe vételekor a helyszínen beismerte, hogy a szervezkedés sajtótérmekeit ő állította elő, a házkutatás során előkerültek a lapszámok, valamint Zakar kézíratos vázlatai, feljegyzései, iratai, címlistái. Nem beszélt azonban arról, hogy kik sokszorosították a lapot. Az első kihallgatás során viszont megtört, és – bár mindvégig egyedüli szerzőként állította be magát – elmondta, hogy a lapok sokszorosításának munkájában Fried Dezsőné, V. kerület, Eötvös utcai lakos vett részt. A házkutatás során Friedné szobájában megtalálták az addig megjelent kiadványok összes másolatát, az előállításokhoz szükséges nagyobb mennyiségű papírt, borítékokat, indigókat és azt a nyilvántartást is, amelyből kiderült, hogy egy-egy címzett részére melyik levélújságból mikor postáztak.

Az operatív felderítő munka az alosztály részéről itt ért véget, a Vizsgálati Osztályon folytatott eljárás majd az ezt követő büntető eljárás iratait az ügyben készített összefoglaló, illetve a V-144760. sz. dosszié tartalmazza.²

Az elkobzott *Nemzeti Híradó* anyagait az A-1324. sz. dosszié tartalmazza. Megismerésük azért fontos, mert a kádári megtorlás legkeményebb időszaka alatt tanúsított intellektuális bátorság kevés példának egyikét állítják elénk.*

A lap története

Az 1957. február 17-e és 1958. március 28-a között folytatott vizsgálat során a *Nemzeti Híradó* számos kiadványa kerültek a politikai rendőrség birtokába (és maradt fenn az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban). Szerzőjük, Zakar Gábor 1957. január közepétől 1958. március 12-ig huszonhét levelet fogalmazott meg, míg Fried Dezsőné, amikor hozzátartozói már lefeküdtek, késő éjjelig fennmaradva a levelek sokszorosításával foglalkozott. Egyszerre általában 4-5 levelet készített, tehát tíz-tizenkét címzettnek a levelek megírása 3-4 másolat elkészítésével történt. Ezzel a módszerrel egy év alatt mintegy 220-260 példányban juttatták el a levélújságokat a különböző címekre.

Zakar Gábor legelső, 1956. október 22-én Gerő Ernőnek írt levele nem maradt fenn, egyes részletei csak utalásokból ismertek. A házkutatások során előkerült huszonhét levél közül kettőnek a címzettje a francia követség volt, Zakar Gábor ezeket 1956. december végén, illetve 1957. július 13-án fogalmazta meg. A kettő közül csak a francia nép nemzeti ünnepére írt levél található a Levéltárban. 1957 elején az ellenállás megszervezésével és a március 15-i demonstrációra való készülődéssel foglalkozó hét levél közül csak kettő maradt fenn, egy fotómásolatban, egy pedig a vizsgálati iratok között olvasható, begépelve.

Zakar Gábor 1957. március–májusában döntött úgy, hogy tovább folytatja a levélmozgalmat, de most már *Nemzeti Híradó* címmel fog levélújságot szerkeszteni. Május 1-jére megjelentette a *Nemzeti Híradó* első számát, majd ezen a címen az 1958. március végén történt letartóztatásáig még tizennyolc levélújságot állított össze. A korai szamizdatok ezen példányai közül tizenöt került be – és így maradt fenn – egy elsősorban demonstrációs célokra összeállított albumba hetvenhat oldalnyi fotóanyagként, amely ily módon az itteni szövegközlések elsődleges forrása.

A kádári megtorlás első éveiben keletkezett és a vizsgálat iratai között fennmaradt dokumentumok tartalmi összegzése a következő:

1. Zakar Gábor közvetlenül a forradalom előtt mint az MDP tagja levelet írt Gerő Ernőnek, a Központi Vezetőség akkori első titkárának. Kihallgatásakor elmondta, hogy „*a levelet név nélkül akartam saját magam elküldeni. A fennálló politikai rendszer éles hangú bírálata volt benne. A levelet 1956. október 22-én írtam, s mivel 23-án kitört a »Forradalom« annak elküldése nem került sor.*” A vizsgálati anyag szerint: „*Ebben a levélben [a] vádlott súlyos népi demokratikus államrend elleni kije-*

² A forrás feltüntetése nélküli idézetek innen: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-144760.

* Időközben megjelent a szerző kötete, amelyben a *Nemzeti Híradó* fennmaradt számainak teljes szövege is olvasható. Lásd: Révész Béla: *Szerkesztőség a Gát utcában. Nemzeti Híradó 1957–1958.* Budapest, 2006. (A szerkesztő megjegyzése.)

lentéseket tett, és ellenségesen összehasonlítja a nyugati munkások életét a népi demokratikus országok és Magyarország dolgozóinak életével. A népi demokratikus rendszert bolsevista rendszernek nevezi, amely rendszer a munkások többségét az utcára dobja, a munkanélküliek sorába. Megjegyzi, hogy az »ocsmány rendszer mindössze csak 12 nap fizetett szabadságot ad a munkásoknak, és aki kinyitja a száját, az megismerkedik a felállított koncentrációs táborokkal és a nyomozó hatóság szemináriumával«. [A] Vádolt ebben a levélben írja azt is, hogy »Önöknek az a szabad ember, akinek bilincs van a kezén«. Ezenkívül [a] vádolt még több rendszerellenes kijelentéseket is tett, és általában az egész levél tartalma az államrend elleni gyűlölet felkeltését célozza.”

2. Zakar Gábor 1956. december végén levelet írt a francia követségnek Dinamit Erő Egység Csoport aláírással. Kérte a francia ENSZ-delegátust, hogy a Magyarországon történt eseményekbe avatkozzon be. A levélben a szovjet csapatoknak Magyarországon való tartózkodását Hitler megszállásához hasonlította. A forradalmi erőket leverő párt és a kormány vezetőit, a karhatalmistákat „aljas hazaárulóknak, szovjetbérenceknek” nevezte, a forradalmat pedig „dicső szabadságharc”-nak. Nehézményezte, hogy a „művelt nyugat” ezt a szörnyű tragédiát ilyen könnyen nézi, és szó nélkül megy el a gyilkosságok mellett. A Nyugat kötelességének tartotta, hogy az ügyet a Biztonsági Tanács elé vigye. Kérte, hogy a levelet fordítsák le francia nyelvre, és magyar, valamint francia nyelven a *L'Aurore* és *Le Figaro* című lapokban tegyék közzé.

3. 1957. január 15-én írta Zakar Gábor első körlevelét. Ebben azt kérte a címzettektől, hogy hazafias érzelmű ismerőseiknek küldjék tovább a leveleket. Utalt arra, hogy címzettek további utasításokat fognak kapni, és arra, mintha a levél mögött egy katonai szervezet állna. Közölte ugyanis, hogy amennyiben a címzettek azokat nem teljesítik, úgy a katonai büntetőszabályok értelmében felelősségre lesznek vonva. A levélben megemlítette, hogy a következő levél „virágnyelven” lesz írva, ezért a levél mellé egy „virágnyelv-szótárt” is küldött a címzetteknek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az eredeti levelet égessék el. A levél végén a „Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete” aláírás szerepelt.

4. Az előbbi levelet követően rövidesen postázta a második levelet is. Ebben „virágnyelven” a címzetteket tüntetésre szólította fel, 1957. március 15-re, és a tüntetések helyeit is megjelölte. (Ez az információ később több levélben megismétlődött.)

5. 1957. február közepén Zakar Gábor jelmagyarázat nélkül készítette el a következő levelet. Felhívja a figyelmet, kiknek nem küldhetnek levelet a címzettek, majd négy pontban összegzi a feladatokat: „a *Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete* 1957. március 15-én reggel a dicsőséges forradalmi elnyomás elleni tiltakozásul tüntetést rendel el”, de már az ezt megelőző időben is tiltakozó gyűlésekre kerül sor, és felsorolja, milyen helyeken kell majd tüntetni. A levél tizennégy pontban követeléseket is tartalmaz. Többek között a szovjet csapatok kivonását, a hazaáruló és törvénytelen kormány lemondását, a munkások sztrájkjogát, az ENSZ ellenőrzése alatti választások megtartását, a politikai foglyok szabadon bocsátását, továbbá statáriális eljárást követel a szovjet érdekeket kiszolgáló hazaárulókkal szemben.

6. Rövid idő múlva – még ebben a hónapban – Zakar Gábor újabb levelet írt. Ebben is a március 15-i tüntetésre hívta fel a címzetteket. Bejelentette, hogy míg a munkások törvényes szerve, a Központi Munkástanács működését a törvényes ke-

reték között nem folytathatja, addig az „Acél Szervezet” fenntartja magának a sztrájkra, felvonulásra és tüntetésre való felhívás jogát. A levélben megismétli a korábbi tizennégy pontos követelést, és újból ismerteti a tüntetés jelszavait.

7. Az előbbi levél megírása után, de még 1957 februárjában Zakar Gábor egy külön levelet is megfogalmazott. A levelet dr. Holland József orvosnak írta. Felszólította, hogy 1957. február 23-án utazzon le Gyöngyösre, és ott terjessze azt a felhívást, amelyet a levél tartalmazott. Ennek lényege, hogy Gyöngyösön 1957. március 15-én reggel – hasonlóan a budapestihez – az ottani lakosok is tüntessenek. Zakar Gábor dr. Holland címét nevezett egyik ismerősétől tudta meg. A levél végén a „Pörröly László” álnevet használta.

8. Miután Zakar Gábor február 23-án meggyőződött arról, hogy dr. Holland József felhívását nem teljesítette, egy újabb körlevelet fogalmazott meg. A megfogalmazott levél az „Acélszervezet” nevében értesítette a címzetteket, hogy dr. Holland József orvos a március 15-ére kitűzött tüntetésre való mozgósítást nem teljesítette, ezért Holland doktor hazaárulónak tekinthető. A levél felhívta a címzetteket, hogy toborozzanak minél több magyart a Nemzeti Egységfront zászlaja alá, a március 15-i tüntetésre.

9. 1957. március első felében „Mindenkihez! – Mindenkihez! – Magyarok” megszólítással kezdődő levelet írt Zakar Gábor. Ebben a levélben a kormányt „bandának” nevezi, és felhívja a címzetteket, hogy ne hagyják magukat félrevezetni. Emlékeztet arra, hogy naponta több száz hazafi kerül börtönbe. Figyelmeztet rá, hogy csak névtelen leveleken keresztül szervezzék a tüntetést, nyilvános helyeken ne politizáljanak, és hallgassanak addig, míg majd „út az óra”.

10. Zakar Gábor 1957. március 15-e előtt írt utolsó levele ismét a „Mindenkihez! – Mindenkihez! – Magyarok!” megszólítást viselte. A kormányt „aljasnak és hitszegőnek”, „szovjet ügynökségnek” nevezte, mert eltörölte a március 15-e ünnepét. A szovjet megszállás, a hazafiak elhurcolása és a gyilkos kommunista rémuralom elleni tiltakozásul 1957. március 14-én néma sztrájkot (ez idő alatt nem tartózkodhat senki az utcán), március 16-ra pedig általános politikai tiltakozó sztrájkot rendel el a Nemzeti Ellenállás Acél Szervezete nevében. Újból közölte a munkássággal, hogy milyen helyszínekre vonuljanak fel 15-én, ahol a Nemzeti Egységfront jegyében tüntessenek a szovjet megszállás és a hazaárulók ellen.

11. Május elején jelenteti meg Zakar Gábor a *Nemzeti Híradó* című levélújság első számát. Felhívja címzetteket, hogy legalább tíz hazafias érzelmű ismerősüknek küldjék meg a levél másolatát, a levélben közölteket titkokban kell tartaniuk, a feldő pedig álnéven adja fel a leveleket. Foglalkozik május elsejével, amelyet csak a „szovjet rendszer magyarországi csatlósai” és „a magyar kormány hazaáruló és szovjet ügynökei” ünnepeltek meg, miközben „földig alázkodva dicsőítették a szovjet zsarnokságot”. Az Kádárék által meggyilkolt hazafiak – Dudás József, Szabó János, Tóth Ilona és több forradalmár – emlékéet méltatja: a „nemzet sohasem felejtí el nagy nevüket”. Beszámol a levél a kistarcsai internálásokról is, majd biztatással fejezi be a levélújságot: „eljön még a várva várt idő, amikor a nemzet bosszuálló karja össze-törtí a kommunizmus bálványát.”

12. Még 1957 májusában Zakar Gábor újabb levélújságot szerkesztett, *Hazugság és valóság* címmel. Beszámolt arról, hogy összeült Magyarországon az Országgyűlés. A képviselőket levélben „bólogató Jánosoknak”, Kádárt „papríkajancsinak” ne-

vezte, a magyar kormányt pedig „ellenforradalmi szovjet bábkormánynak”. Beszámolt a miniszterelnök Országgyűlésben mondott felszólalásáról, állításait igyekezett megcáfolni. A levélűjság szerint a munkástanácsok, amelyek az ifjúság és az értelmiség javaslatára jöttek létre, támogatták a zsarnokság elleni harcot, de a vezető erő az ifjúság és az értelmiség maradt. „Ezzel megdőlt a kommunistáknak a forradalmakról alkotott minden dogmája.”

13. Rövid idő múlva folytatta a *Hazugság és valóság* című cikket. A levélűjságban Zakar Gábor közgazdasági érvekkel bizonyítja, hogy végeredményben nem segítséget kapunk, csupán a Szovjetuniónak „jó üzlet” ez a támogatás. Szerinte az „önzetlen, baráti” Szovjetunió ugyanis a rubel árfolyamát a világpiaci ártértékelés figyelmen kívül hagyásával, annak kétszeresével számolja el kereskedelmi kapcsolatainkban. [A levélűjság befejező része az eredeti iratokból hiányzik.]

14. A következő levélűjság megírására 1957 júniusában került sor. Zakar ebben Hruscsov, a Szovjetunió minisztertanácsa elnöke egy amerikai televíziós társaság munkatársaival folytatott beszélgetéséről számol be. A levélben cáfolja Hruscsov állításait, illetve válaszaihoz fűz megjegyzéseket: „arcátlan hazugságoknak” nevezi őket. *„Hruscsov szavai az amerikai és a világ többi népében nagy felháborodást váltott[ak] ki, hiszen a magyar forradalom leverése után alig hét hónappal a világ népei is meggyőződhetnek a szovjet politika alattomoságáról”* – írja Zakar Gábor.

15. Rövid idő múlva újabb levélűjság született, amely az előbbi folytatása volt. Ebben is Hruscsov interjút taglalja. Felhívja a figyelmet a televízió munkatársainak azon kérdéseire, melyekkel sarokba szorították a szovjet diktátort, amiért több esetben is jelentéktelen, dadogó, semmitmondó, tartalom nélküli válaszokat volt kénytelen adni. Meggyőződése, hogy a Szovjetunió sohasem fogja kivonni Kelet-Európából a csapatait, még akkor sem, ha erre vonatkozó szerződés írt alá. És mindenképp meg fogja akadályozni a csapatkivonások nemzetközi ellenőrzését. Ezért világos, hogy *„a szovjet csapatok Kelet-Európából való kivonását csak akkor lehet elérni, ha fegyveres erő fogja erre kényszeríteni a szovjet imperializmust”*.

16. A következő levélűjságot 1957 júliusában írta Zakar Gábor. Címe: *Kié az ostobaság pálmája?* Ebben elsősorban arra keresi a választ, hogy miért hangoztatja az MSZMP állandóan, hogy a fiatalság milyen tudatlanul került bele a forradalomba. Valóban olyan ostoba-e ifjúságunk, mint amilyennek minden újságjukban, de főleg a *Népszabadság* című szennylapjukban hirdetik? Nem, mivel az ifjúság nagyon jól tudta, hogy október 23-án miért tüntetett, és azt is tudta, hogy fegyverrel a kezében miért harcolt. A levélűjság második része széljegyzeteket közöl, amelyek szintén a Szovjetunió külpolitikájával foglalkoznak, helyesli, hogy a franciák Algériában a „kommunista lázadókkal” szemben megtorlásokat foganatosítsanak.

17. 1957. július 13-án, a francia forradalom évfordulójára Zakar Gábor levelet fogalmazott meg a francia követségnek címezve: *„Kívánjuk, hogy az Ön nagy múltú nemzete sikeresen harcoljon a francia nép és az egész emberiség halálos ellenségei, az algériai kommunista lázadók és a francia hazaárulók; a francia kommunisták ellen. [...] Ebben a harcban a magyar nemzet, szíve egész melegeivel az Önök nemzete mellett áll”* – írta.

18. Az előbbi levél után egy kisebb szünet következett, majd Zakar Gábor elhárította, hogy Október tanulságai címmel átfogó és folyamatos értékelést ad az októberi eseményekről. Első levelében – amit 1957 augusztus–szeptemberében írt, és

A forradalom után

szepember 28-án küldött szét – felszólítja a címzetteket, hogy a kézhezvételtől számított 24 órán belül legalább tíz „hazafias érzelmű ismerősüknek” küldjék meg a szöveget, álnéven feladott levélben. Arra is figyelmeztet, hogy „a leveleket csak akkor írhatja gépen, ha olyan saját írógépe van, melynek eladója nem tudta meg az Ön személyi adatait”. A forradalom történelmének több részre tervezett feldolgozása a levélújság-sorozat legfontosabb része. Bevezető gondolatai Zakar Gábor *ars poetica*jának is tekinthetők. „A történelem állítja elének a nagy feladatot: a gyalázatos kommunista propagandával szemben meg kell mutatnunk a forradalom igazi arcát. A forradalom hősei neveinek mellőzésével sok kérdést kell megvizsgálnunk. A mi feladatunk a forradalom, a szabadságharc történetéből és tényeiből levonni a megfelelő tanulságokat. Nem foglalkozhatunk a forradalmat megelőző időszakkal, valamint a forradalom összes problémáival, de okvetlenül rá kell mutatnunk azokra a legfőbb hibákra, amik a forradalom szervezetlenségéből következtek és a szabadságharc bukásához vezettek.” [A hét részből álló politikai esszéssorozatból csak az első hat levélújság maradt fenn.]

19. Zakar Gábor ezt követően kb. egyhetes időközökben írta az előbbi levél folytatásait. Így a II. szám alatt megjelent levél A MEFESZ szerepe a forradalmi szabadságharcban címet kapta. Véleménye az volt, hogy a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége keretein belül állandóan harc dúlt a mérsékelt és a forradalmi irányzatok közt. Az ifjúság többsége minden alkudozás nélkül a forradalmi irányba ment, a kisebbség pedig a mérsékelt és alkudozó politikát választotta. A katonatisztek forradalom alatti szerepét elemezve több megválaszolatlan kérdésre hívja fel a figyelmet: Zakar Gábor véleménye szerint a forradalom mellé állt katonatisztek voltak a legközelebb ahhoz, hogy a vezetést magukhoz ragadják. Tisztázatlannak látja viszont az okokat, hogy miért figyelhető meg tétozás ezek között a tisztak között. A szabadságharc első szakaszában, október 31-ig sem érthető, hogy a forradalom fegyveres erői miért bocsátkoznak tárgyalásokba a velük szemben álló kormánnyal és a szovjet csapatokkal, amikor a túlerő akkor a szabadságharcosok oldalán volt. Még érthetlenebbnek tartja a tárgyalásokat a szabadságharc második szakaszában, amikor „az itt levő szovjet egységeket nagyrészt szétverték, egy része pedig rokonszenvezett a forradalommal”. A levélújság második részében állást foglal amellett, hogy katonai diktatúrát kellett volna bevezetni. Ennek lett volna a feladata az ostromállapot kihirdetése, a statárium szigorú alkalmazása a „szovjet hazaárulókkal szemben”, az MSZMP, a Partizán Szövetség és az összes szovjetbarát szervezet feloszlata és a szovjetbarát propaganda statárium terhe melletti betiltása, a forradalom ellenségeinek letartóztatása és tiszként kezelése, a szovjetekkel folytatott tárgyalások megszüntetése, nagyarányú népfelkelés kihirdetése a szovjetek ellen s végül az ENSZ megkeresése beavatkozásának sürgetése érdekében. Ezenkívül foglalkozik még a levélújság a nemzeti bizottságok szerepével, amelyek országos szövetségének a forradalom szellemi és politikai irányítása lett volna a feladata, ezt viszont nem tudta betölteni.

20. Az *Október tanulságai* című, III. számú levélújság Nagy Imre politikájával foglalkozik. Nagy Imrét elsősorban azért bírálja, mert nem volt elég következetes a kommunistákkal szemben. Nagy Imre végső dilemmája az, hogy „mégis csak kommunista, a szovjet imperializmus megbízottja volt, feladata mérsékelt reformokkal a forradalom viharának lecsendesítése lett volna”. A forradalmat azonban nem lehe-

tett lecsendesíteni, ezért volt forradalom. A Petőfi Kör tevékenységének a vizsgálatok hangsúlyozza, milyen jelentős szerepe volt a forradalom előkészítésében, programjának megszövegezésében. A szabadságharc alatt azonban a Petőfi Kör legharcosabb, legradikálisabb elemei kimentek a barikádokra, és amikor a fegyverszünet megkötésekor a kör ismét megkezdte működését, már a mérsékelt elemek voltak többségben a vezetőségben. Az Írószövetség kapcsán Zakar Gábor úgy látta, hogy annak aktív tevékenysége a fegyveres harc kitörésekor megtorpant. Az Írószövetséget megdöbbentette az események ilyen fejlődése. Az ugyanis csak reformokat akart, és nem forradalmat: „ez az elv végigvonul későbbi tevékenységén is.”

21. A következő levélújság, az *Október tanulságai* IV. része, Mindszenty József szerepével, valamint a munkástanácsok feladataival foglalkozik. Zakar Gábor szerint Mindszenty nem mint politikus, hanem mint a forradalom egyik szellemi vezetője jelentett veszélyt a „szovjetbérenc ellenforradalmároknak, a kommunista államrendnek”. A katolikus egyház magyarországi főpapja mártírsorsa miatt ugyanis jelképévé vált a zsarnokság elleni küzdelemnek. Ugyanakkor nem értett egyet azokkal, akik a kormány élén szerették volna Mindszentyt látni. Nem tartotta volna ugyanis „paphoz illő feladatnak”, hogy „kíméletlen eszközöket” alkalmazzon a hazaárulókkal szemben. A munkástanácsokat a forradalom legmaradandóbb s egyben legnagyobb vívmányainak tekintette, amelyek a forradalomban kibontakozó gazdasági főszerep letételményesei lehetnek. Ha a munkástanácsok már október 23-án megalakultak volna az összmunkásság választása alapján, és támogatni tudták volna már akkor a szabadságharcot – írja Zakar Gábor –, az a fegyveres harc győzelmét jelenthette volna, megkönnyíthette volna az ellenség mielőbbi szétzúzását. Így viszont fordítva történt.

22. A következő, *Október tanulságai* V. című levélújság *A parasztság viselkedése a forradalom alatt* alcímmel jelent meg. A levél lényegében azzal foglalkozik, hogyan kell szembeszállni a kommunistáknak azon rágalmaival, melyek szerint a parasztság passzívan viselkedett a forradalom alatt. Még a legszűkmarkúbb parasztek is adakoztak a forradalom szabadságharcosai részére – írja –, és tagadja, hogy parasztság megszegte volna a sztrájkfelhívást, hiszen „*egyetlen sztrájkfelhívás sem vonatkozott az élelmiszertermelő iparágakra sem, hát még az élelmiszer alapvető anyagát előállító és termelő parasztságra*”. A levél második részében a forradalmi terrorral foglalkozik, amely azért megkerülhetetlen kérdés, mert „a kommunista rendszer rémuralommal vádolja a forradalmat”. Igaz-e, hogy a forradalom borzalmas terrort valósított meg, és válogatás nélkül ölték meg a szabadságharcosok az embereket, anélkül hogy meggyőződtek volna a bűnösségükről? – teszi fel Zakar Gábor a kérdést. Válasza: azok az emberek, akiknek hozzátartozóit az ÁVH-börtönökben megkínózták, egész életükre rokkanttá tették, vagy komédiaperek után, de lehet, hogy anélkül, megölték, ezek az emberek kijöttek az utcára, és hozzátartozóikra gondolva „a véres bosszú hatotta át egész lényüket”. Természetesen mi is – állítja Zakar Gábor – jobban helyeseltük volna a lincselés helyett a bírósági tárgyalást, de ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy „ilyen lincselés csak kevés helyen fordult elő, és mindig az áldozatok provokálták ki”.

23. A következő, az *Október tanulságai* VI. című levélújság a forradalom levere utáni helyzettel, a megtorlással foglalkozik. A kommunista rendszer felháborító és vérlázító erőszakot alkalmazott ebben az időben. Az egész országban, de főleg az ipar- és bányavárosokban a rendszer nagyarányú razziákat rendezett a forradalmárok

és hazafiak összefogdosására. Országos jellegű spiclihálózatot épített ki. Az elhurcolások napirenden voltak, „elég volt valakire ráfogni, hogy rokonszenvezik a forradalommal, máris az internálótáborokba hurcolták”. Megindultak a tömeges deportálások is. Az embereket a nyilvános szórakozóhelyeken állandóan spiclik figyelték. A politikai rendőrség a szörnyű kínzásokkal kezdődő gyilkosságok sorozatát követte el. Levele második részében tanulságokat von le a magyar forradalom történetéből, amit tizenhét pontban összegez, és leírja, hogy mit kell tenni az ifjúságnak, a vele szövetkezett értelmiségnek, munkásságnak és a parasztságnak a forradalom idején.

24. Az *Október tanulságai VII.*, a témával utoljára foglalkozó levélújság 1957. november 7-e körül jelent meg. Ebben a levélújságban Zakar Gábor azzal foglalkozott, hogy milyen rendszert kívánt megvalósítani a forradalom, továbbá azt vázolta fel, hogy a magyar forradalomnak milyen példamutató jellege van Európában és világszerte. Levele első részében a kommunizmus rendszerét „rabszolga rendszer”-nek nevezi, de azt is állítja, hogy a forradalom által megvalósítani kívánt rendszer közelebb állt volna a szocializmushoz. A levél második részében azt elemzi, hogy a magyar októberi forradalom hatásaként milyen zavargások és felkelések történtek más szocialista országokban, így Kínában, a Szovjetunióban és más helyeken. Végző következtetése, hogy a Szovjetunióknak olyan súlyos sebet okozott a magyar forradalom, hogy abba „rövidesen bele fog halni”.

25. 1957. november 7-e után Zakar Gábor megbetegedett, és több levélújságot már ebben az évben nem írt. 1958. január 10-e körül azonban megírta a *Nemzeti Híradó* című levélújság 1958. első számának vezércikkét. Három fő kérdéssel kívánt foglalkozni, ezek az „ő-esztendő tanulságai”, „a háború kérdései” és „a magyar belpolitikai helyzet”. Első részének kiindulópontja, hogy a „marxizmus végérvényesen megbukott”. Ezért ne gondolja egyetlen antikommunista marxista se, hogy a marxista tannak semmi köze sincs a kommunista világ válságához. Eszmetörténeti és közgazdasági érveket sorakoztat fel annak bizonyítására, hogy Marx és Engels tanaiából már csak a kapitalizmus gazdasági szerkezetéről, gazdasági működéséről, egyszóval gazdasági életéről adott kép valóban helytálló. Majd azokat a dogmákat veszi sorra, amelyeket megbuktatott az 1956-os magyar forradalom.

26. Még 1958 januárjában írta meg Zakar Gábor az előbbi cikk folytatását. Ebben a levélújságban megállapította, hogy „nem állta ki az idő próbáját a proletár forradalom egyetlen marxista tana sem”. Ezután összehasonlítást tett a szovjet és az amerikai rendszer között, melyből levonta a következtetést, hogy az amerikai élet-színvonal – minden propagandával szemben – sokkal magasabb fejlettségű, mint a Szovjetunióban. Állást foglalt amellett is, hogy megdőlt az a tétel, mely szerint a munkásság vezeti a forradalmat, hiszen – mint a magyar forradalomban is – az ifjúság és az értelmiség áll az élén. Levele második részében foglalkozik a MUK jel-szavával, valamint az egy évvel korábbi eseményekkel is, és sajnálattal állapítja meg, hogy azt „felgöngyölítették a hatóságok, és ezt csak azért tehették, mert nem titokban, hanem nyíltan szervezkedtek”.

27. Zakar Gábor a következő levélújságot 1958. február első felében írta meg. Helyzetértékelése szerint a proletárdiktatúrában nem a munkásság és a parasztság diktatúrájáról van szó a gyárosok és földbirtokosok felett, hanem a kommunista arisztokrácia, a párt és a kommunista államapparátus vezetőinek diktatúrájáról az egész nemzet felett. Ezt a munkásság megértette, ennek megfelelően cselekedett is.

„Elvetette az őt gúzsba kötő hazug mesét saját vezető szerepéről”, és elfogadva az ifjúság és az értelmiség vezetését, egyesülve a parasztság valamennyi rétegével, csatlakozott a forradalmi szabadságharchoz. A levélújság második része a háború kérdésével foglalkozik. A szovjet politikának 1945-től kezdve egyetlen szabálya volt, melyet következetesen be is tartottak a szovjet világban; sztrájkokkal, tüntetésekkel, felkelésekkel, elszakadási mozgalmakkal gyengíteni és szétszakítani a szabad világot, egymással szembeállítani a nagyhatalmokat, és kis súrlódásokból nagy ellentéteket csinálni közöttük. Ezért megállapítja, hogy bár ő – ha békés úton meg lehet dönteni a kommunizmust – nem a háború híve, mivel azonban a jelenlegi helyzetben a kommunizmust forradalommal nem lehet megdönteni, ezért inkább „a kommunizmust a föld színéről elsőprő háború híve”.

28. Még 1958. február hó második felében elkészült a következő levélújság. Ebben Zakar Gábor elsőként a szovjet mesterséges holdrakéta körüli propagandakampánnyal foglalkozott. A Szovjetunió vezetői ugyanis el akarták hitetni a világgal, hogy egy kirobbanó újabb világháborúban a technikai fölény a szovjet blokk oldalán van. Ez azonban nem igaz, hiszen a népi demokráciák államainak lakossága ennek pontosan az ellenkezőjéről győződött meg. A Szovjetunió korszerű gépi berendezéseit ugyanis külföldön, a fejlettebb technikával rendelkező népi demokratikus országokban készítik: Kelet-Németországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon. Ezért ezek nélkül a szovjet ipar semmiképpen nem tudott volna lépést tartani még a legfejlettebb nyugati ország iparával sem. A levélújság második része az 1958 elejére kialakult magyarországi belpolitikai helyzettel foglalkozik. Zakar Gábor tényként állapítja meg: az országban nem fenyeget a belső felkelés, a jelenlegi kormánynak nem kell félnie a közeljövőben semmiféle lázadástól, mely megingathatná a kommunista rendszert. Ugyanakkor éppen az 1957. év eseményei és az 1957. év végén foganatosított intézkedések igazolták be a legjobban a kommunista rendszer ingatagságát hazánkban. Az árucikkek árának emelésével, másrészt a keresetek nagyarányú csökkentésével sikerült némileg egyensúlyba hozni a gazdasági életet, és a kormányzat így megmenekült az államcsődtől. A falvakban a kormány terrorral támogatott erőszakos kolhozosítása miatt a parasztok elkeseredése nőtt, termelési kedve csökkent. Az értelmiséggel szemben nemegyszer nyíltan kifejezett bizalmatlanság az értelmiséget mindenestül szinte tolja a szovjet imperializmus elleni nemzeti ellenállás felé. Az 1956-os és 1957-es évek együttes jelenségei megmutatják, hogy a pusztulást megállítani nem, esetleg időlegesen feltartóztatni lehet. „*A magyar forradalom a kommunizmus válságának legmélyebb szakaszán, ennek az embertelen, aljas, elnyomó rendszernek kikerülhetetlen pusztulását jelezte.*”

29. A következő – és egyben az utolsó – levélújság *Március 15-e elé* címmel jelent meg, amit Zakar Gábor 1958. március 12-én adott postára. Ebben összehasonlítást tett az 1848. március 15-ei és 1956. októberi események között. Ezzel kapcsolatban a levélújság úgy véli, az a közös bennük, hogy akkor is és most is „a zarnokság ellen lépett fel a magyar nemzet”. A második részben megfogalmazott célkitűzések értelmében elsőként meg kell szervezni a passzív ellenállás mozgalmát, el kell szabotálni a rendeletek végrehajtását, és újból állást foglal amellett, hogy a nemzeti ellenállás mozgalmának vezetője csakis az értelmiség és az ifjúság lehet. A levélújság végén Zakar Gábor megfogalmazza, hogy mi az aktuális feladat: március 15-e ünneplésénél családi hazafias ünnepségeket kell rendezni, és fel kell szítani a fiatal-

ság dühét az idegen zsarnokok ellen. Búcsúmondata: „tegyük március 15-ét a szovjet-ellenes nemzeti egységfront egyetemes ünnepévé.”

Az ítélet és utóélete

Zakar Gáborékat az állambiztonsági szervek a hónap végén vették őrizetbe. Ekkor fogalmazott önvallomásában ezt írta: „*Ez a cikk, ha letartóztatásom nem következik be, akkor is utolsó cikk lett volna, mivel én a további cikkekben az általam meghirdetett levélpropaganda tömegmozgalommá tételéről számolni nem tudhattam volna, s általa további cikkírásnak nem lett volna értelme...*”

A Budapesti Fővárosi Bíróság zárt tárgyaláson³ hozta meg és augusztus 18-án hirdette ki ítéletét. Zakar Gábort és társait, Fried Dezsőné sz. Hegedüs Ibolyát, Bokor Jánost és Schiller Jánost a népi demokratikus államrend elleni izgatás, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomra való felhívás és hűtlenség büntettségében találták bűnösnek. Zakar 12 évet kapott. Másodfokon a szabadságvesztés időtartamán nem, csak a bűncselekmény minősítésén változtattak: eszerint Zakar hazaárulást követett el. Részletek az ítélet indoklásából:

„*Zakar Gábor I. r. vádlott azon védekezése, hogy ő a nyugati ellenséges rádió hatása alatt állott, nem enyhíti [a] vádlott bűnösségét. [A] Vádlottat nem kényszerítette senki arra, hogy ő a Szabad Európa Rádió adásait hallgassa, sőt – mint korábbi párttagnak – tudnia kellett azt, hogy a nyugati rádiók adásai mennyi uszítást, valótlan rágalmozásokat tartalmaznak. [A] Vádlott azonban ennek ellenére a nyugati rádiók adásait hallgatta, azt magáévá téve elárulta azt, hogy ő korábban is ellenséges gondolkodású volt. Ami pedig a másik védekezését illeti, hogy az októberi események mély hatást gyakoroltak reá, szintén nem volt elfogadható. [A] Vádlott már korábban – az 1955-ös években is – hallgatta az ellenséges rádió adásait és már 1956. október 23-a előtt – október 22-én is – súlyos államellenes izgató tartalmú levelet írt. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy [a] vádlott nem az októberi események hatása alatt állott, hanem már korábban egyetértve a nyugati ellenséges rádiók adataival, államellenes beállítottságú volt. [...]*

Fried Dezsőné II. r. vádlottnak mint korábban üldözött személynek, tisztában kellett volna lennie azzal, hogy azt a népi demokratikus rendszert, melynek lényegében az életét köszönheti, nem helyezheti háttérbe a saját önző érdekei mögé. Ilyen körülmények között a bíróság Fried Dezsőné II. r. vádlott ilyen irányú védekezését sem találta olyannak, ami indokolttá tehetné a cselekmény elkövetését és csak esetleg azt befolyásolta. [...]

[A] Vádlottak lényegében akkor indítottak szervezett támadást a Magyar Népköztársaság államrendje ellen, amikor [a] konszolidáció már kezdett beállni és [a] vádlottak cselekményükkal a nyugalom és a rend helyreállítását igyekeztek meggátolni, s vissza akarták idézni az ellenforradalom véres napjait. [...]

Zakar Gábor I. r. vádlott, aki 1956. októberéig a Magyar Dolgozók Pártjának tagja volt, az ellenforradalom bekövetkezésekor elérkezettnek látta az időt, hogy karriert csináljon. Bár a vádlott a népi demokratikus államrendszernek köszönheti, hogy egyetemi végzettségű lett, azonban ezt kevésnek tartotta, s egyszerűen hatalom-

³ Hollós Ervin nyilvános vagy meghívott nyilvánosságú tárgyalás tartására vonatkozó javaslatát elutasította a osztályvezetője, mondván, „az eljárás propagandacélokra nem alkalmas”.

ra vágyott. Nyíltan nem mert színre lépni, hanem alattomosan, titokban igyekezett a népi demokratikus államrendszernek ártani. [A] Vádolt pártját és államát elárulva, a szemináriumokon eddig tanultakat felhasználva követte el cselekményeit. Bár [a] vádlottat a népi demokratikus államrendszerben megbecsülték, azonban ezzel [a] vádlott mit sem törődve még többre vágyva, a népi demokratikus államrendre támadt. Fokozza [a] vádlott cselekményének a társadalmi veszélyességét az is, hogy [a] vádlott figyelmeztetés ellenére tovább folytatta államellenes tevékenységét [...]

Fried Dezsőné II. r. vádlott tevékenysége azért is kimagasló társadalmi veszélyességet rejt magában, és személyes cselekményén keresztül is azzá vált, mert [a] vádlott az ellen az államrend ellen támadt, melynek lényegében köszönheti, hogy ma már nem üldözött személy, nincs kitéve megkülönböztetésnek, a fasiszta diktatúrának. [...]"

Zakar Gábor az 1963-as amnesztia során szabadult. Segéd munkásként tudott csak elhelyezkedni. Hálózati személyként foglalkoztatott volt rabtársa 1975-ben jelentette róla:⁴

„Véletlenül az utcán találkoztam Zakar Gábor volt elítélttel, aki – úgy emlékszem – béke elleni büntett (ritka!) vádjával lett elítélve. Szocdem. szülők fasizálódott leszármazottja. Képesítése történelem tanár, foglalkozása raktári segéd munkás. Meghívatta magát velem a Híd borozóba, beszélgettünk jó három órát. Rossz körülmények között él. Beszélgetésünk során mindenkit támadott. Akinek végképp nem volt támadható oldala, arra azt mondta, hogy azért érvényesül, mert zsidó. Később már csak az volt a téma: ki zsidó, ki nem. Ebben Zakarnál az elfogyasztott potya bor is közrejátszott. Anakronisztikus jelenség: tanári diplomával segéd munkás, antiszemita stb.

Kapcsolatai – legalábbis az általam ismert széles (börtönviselt értelmiségi) körrel – nincsenek, ezért társadalmi veszélyességét kisebbre becsülöm elfogult dühénél. Rendszertelenül és sokat olvas, saját magának ír novellákat, állítólag a cseh Beneš életrajzán dolgozik. Megígérte, hogy egy-két havonként felhív.”

1980. április 9-én egy Napi Operatív Információs Jelentés foglalkozott Zakar Gáborral:⁵

„Zakar Gábor [Kézzel: »F«-dosszié»] a belpolitikai helyzetet értékelve antiszemita, sovinszta kijelentéseket tett, szerinte »a zsidók szétforgácsolják a nemzeti érzületet«. Véleménye szerint »„Magyarországon nincs hatékony politikai ellenállás [...] az a feladatunk, hogy kutassunk fel minden idegen nyelvű kiadványt, tanulmányt, röpiratot, amelyet a magyarországi ellen adtak ki a környező szláv államok ideológusai, vezetői. Bizonyítani kell, hogy a pánszláv 'harapófogó' miattunk nem tud összezáródni, bizonyítani kell, hogy a hazaárulások, nemzeti tragédiák mögött a szláv intrika áll. A magyar emigráció feladata az összegyűjtött anyag felhasználása az ország érdekében...« Végül olyan kijelentést tett, hogy »a III. világháborút a Szovjetunió indítja el, kezdeti sikerekkel lerohanja egész Európát, de végül a háborút el fogja veszteni.«”

A következő hírszerzői jelentés 1984. november 22-én viszont már arról számol be, hogy Zakar elhagyta az országot:⁶

⁴ ÁBTL 3.1.2. H-36404. „Szilárd” dosszié. IV. kötet

⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK-52/2/1980.

A forradalom után

„Zakar Gábor (Bp., 1927. IV. 30., Kovács Amália) magyar állampolgár 1980 októberben Ausztriába távozott, ahonnan nem tért haza. Címe: Bécs, Raffael str. 30/12. Nevezett levelezési kapcsolatban áll több Budapesten élő személlyel. Zakar kapcsolatainak rendszeresen küld nacionalista, ellenséges hangú kiadványokat, 1956-os propagandaanyagokat. Leveleiben nyíltan a fennálló szocialista rendszer ellen uszít. Tervei között szerepel a román magyar-lakta területek visszaszerzése, ha kell fegyveres eszközökkel is. Tevékenysége jelenlegi szakaszában elsősorban kapcsolatépítő és -erősítő törekvésekben nyilvánul meg.”

Zakar Gábor neve 2006 szeptemberében még ott szerepelt a Raffael Str. 30/12. alatti ház kaputelefonján. Pedig a halotti anyakönyvi kivonat szerint (Wien-Innere Stadt, 754/1998) Zakar Gábor 1998. március 14-én elhunyt. Abból ítélve, hogy lakóhelye nem a belvárosban volt, valószínűsíthető, hogy valamely ottani kórházban halhatott meg. A Zentralfriedhofban temették el, a 37-es parcella 37. sor 83. sírja az övé. Ez a parcella szinte kizárólag a hozzátartozók nélkül, szegényen elhunytaknak a város által adományozott, ún. „Armengrab”-oknak ad helyet. Ilyen Zakar Gáboré is.

⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ BRFK-169/2/1984.

BENCsik PéTER

A Mansfeld-ügy jogi háttere

A közvéleményben sok tévhit él a „forradalom legfiatalabb áldozatáról”. Már ez a megnevezés is pontatlan, hiszen Mansfeld Péter nem a forradalom áldozata volt, és nem az 1956-os szerepéért végezték ki. Az viszont kétségtelen, hogy a forradalom szellemiségének képviselője miatt adták hóhérkézzre, sorsa összeforrt az 1956 utáni megtorlás többi mártírjával.

A történetírás a közvéleményben szívósan továbbélő tévedéseket már régen korrigálta. Jól tudjuk, hogy Mansfeldet 1958-as szerepvállalása miatt fogták el és ítélték halálra. Ezt a tényt mind többen ismerik fel a magyar társadalomban. Nehezebben kiirtható tévhit, hogy a kádári megtorlógépezet halálra ítélte a fiatalkorú forradalmárt, majd megvárták, amíg betölti 18. születésnapját és csak ezután végezték ki. A szakirodalom egésze egyetért abban, hogy a korabeli magyar jog ismerte a 16 év felettiek ellen kiszabható halálos ítéletet. Pusztán a véletlenek összejátszása volt tehát, hogy a halálos ítélet kiszabása és a kivégzés néhány nappal Mansfeld nagykorúságának elérése után történt.¹

Ugyanakkor a kutatók eddig némileg nagyvonalúan bántak az ügy jogi hátterével. Szükséges lenne pontosan rámutatni, hogy mi is volt az a jogszabály, amelynek alapján a 16 éves fiatalokat ki lehetett végezni. Az egymással parázs vitában álló Eörsi László és Jobbágyi Gábor abban például tökéletesen egyetértenek, hogy az 1957. évi 34. tvr. hozta létre ezt a lehetőséget.² Eörsi több részletet nem is közöl ennél, Jobbágyi viszont (hibásan) e törvényerejű rendelet 16. §-ának tulajdonítja ezt. Igaz, emellett helyesen utal a BHÖ³ különböző pontjaira is, amelyek szintén tartalmaznak utalásokat a fiatalkorúak kivégzésével kapcsolatban. Nem tisztázza azonban, hogy a 34. tvr. és a BHÖ között milyen kapcsolat mutatható ki, sem azt, hogy hogyan került be a BHÖ-be a vonatkozó passzus. Enélkül pedig a kérdés aligha tisztázható. Egyedül Zinner Tibor az, aki utal arra is, hogy az 1957. évi 34. tvr. kérdéses bekezdése szó szerint szerepelt már az 1957. évi 4. tvr.-ben is. Zinner az egyetlen, aki pontosan közli, melyik paragrafus tette lehetővé a *justizmordot*. Ennek során rámutat arra is,

¹ Az ítélet végrehajtása után tehát eleve nem kellett várni Mansfeld születésnapjáig, hiszen az ítéletet 1959. március 19-én hirdették ki. Mansfeld Péter ekkor 18 éves és 9 napos volt.

² Eörsi László: *Mansfeld Péter. A valóság és a mítosz*. In: uő: *Mítoszok helyett – 1956*. Budapest, 2003. 285.; Jobbágyi Gábor: *A „pesti srácok” büntetőügye. (Mansfeld Péter és társai elítélte)*. In: uő: *Ez itt a vértanúk vére*. Budapest, 1998. 131.

³ *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása*. Budapest, 1952. Ez a jogszabály-gyűjtemény a Büntető Törvénykönyv hiányzó különös részét volt hivatott pótolni. 1952-ben állította össze az Igazságügyi Minisztérium. A munka során azonban nem csak összegyűjtötték a hatályos büntetőjogi szabályokat, hanem azokat számos ponton ki is „igazították”. Mindez tehát úgy történt, hogy a módosításokat sem az országgyűlés, sem az Elnöki Tanács nem hagyta jóvá. Lásd: Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon, 1945–1989*. Budapest, 1993. 23.

hogy „mindez nem taxatív került a törvényerejű rendeletbe, hanem különböző törvényhelyekre történt hivatkozással, s ezzel a közvéleményt teljességgel sikerült félrevezetni.”⁴ Feltehető, hogy Mansfeldet is sikerült megtevesztetni. Nagyon valószínű, hogy Mansfeld meg volt győződve arról, hogy fiatalkorúsága miatt az élete nem forog veszélyben. Ismeretes, hogy a vizsgálati fogságban és a bíróság előtt is nagyító kijelentéseket tett, valamint kamaszosan pimasz magatartást tanúsított. A másodfokú tárgyaláson viszont magatartása teljesen megváltozott, megpróbált szimpátiát kelteni maga iránt, valamint visszavonta korábbi vallomásait is. Nem tudhatjuk, de könnyen elképzelhető, hogy ha tisztában lett volna az őt fenyegető veszéllyel, akkor korábban is taktikusabban viselkedett volna.

Legpontosabban tehát Zinner tárta fel a jogi hátteret, bár ő sem ástott le kellő mélységig. Nem vizsgálta meg, hogy milyen törvényhelyekre utalt a törvényerejű rendelet, s ezek mikor keletkeztek, illetve mióta voltak hatályosak. Mindezek megállapítása pedig a törvényerejű rendelet szövegéből kiindulva, a korabeli büntetőjogi szabályok felhasználásával elvégezhető.

Az 1957. évi 4. tvr. és a 34. tvr. vonatkozó részei ugyanazon előírásokat tartalmazzák a fiatalkorúak „ellenforradalmi bűncselekményeivel” kapcsolatosan. A 4. tvr. 5. §-a, illetve a 34. tvr. 23. §-a tartalmilag megegyezik. Egyedül a „gyorsított eljárásban” kifejezést váltották fel a „megyei népbírósi tanács által lefolytatott eljárás” formulára. A témánk szempontjából leglényegesebb (3) bekezdés viszont betűről betűre egyezik a két jogszabályban. A 4. tvr. szövege így szól:

„5. § (1) *A gyorsított eljárásban elbírált bűntettek büntetése halál. (...)*

(2) *A Btá.⁵ 53. §-a a gyorsított eljárásban nem alkalmazható.*

(3) *Ha a terhelt fiatalkorú, a büntetést az 1951. évi 34. számú törvényerejű rendelet (Ftvr.) 8. §-ának rendelkezései szerint kell kiszabni. Ez a szabály azonban a BHÖ 12. pontjában foglalt rendelkezéseket nem érinti.”*

A naiv olvasó ebből valóban nem sejt semmit. Sőt, ha veszi a fáradságot és felüti a jelzett jogszabályokat, eleinte még akár meg is nyugodhatna. Az 1951. évi 34. tvr. (hivatalos címe szerint: „a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről”) ugyanis a következőket írja elő:

„8. §: (1) *Fiatalkorúra halálbüntetést vagy életfogytig tartó börtönt kiszabni nem lehet, kivéve, ha ezt a törvény külön rendeli; azok helyett a fiatalkorúval szemben határozott tartamú börtönbüntetést kell megállapítani. (2) A fiatalkorúra kiszabható börtönbüntetés leghosszabb tartama tizenöt év, ha a törvényben egyébként megállapított büntetés halál vagy életfogytig tartó börtön, – tíz év, ha a törvény egyébként tíz évnél hosszabb tartamú börtönbüntetést rendel, feltéve mindkét esetben, hogy a fiatalkorú a cselekmény elkövetésekor tizenötödik életévét már betöltötte. Ezeken az eseteken kívül a börtönbüntetés leghosszabb tartama a fiatalkorúra is ugyanaz, mint amelyet a törvény a cselekmény elkövetőjére egyébként megállapít, de legfeljebb öt év.”*

Mindez első ránézésre éppen ellentétes az eddigi megállapításokkal, hiszen azt mondja ki, hogy „fiatalkorúra halálbüntetést (...) kiszabni nem lehet”. Igaz, az 1951-

⁴ Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, 2001. 144.

⁵ 1950. évi II. tv. a Büntető Törvénykönyv általános részéről. A hivatkozás nélküli (1949 utáni) jogszabályok forrása a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*. Budapest, évente.

es tvr. rögtön így folytatódik: kivéve, ha ezt külön törvény rendeli. A tárgyalat 1957-es tvr.-ek pedig a BHÖ 12. pontjára utalnak is ilyen kivételként. Mielőtt ennek tartalmát megvizsgálánánk, érdemes átfutni a Btá. 53. §-ának rendelkezéseit is, amelyek a következőket tartalmazzák:

„53. §. Ha külön törvény másképp nem rendelkezik, az egyébként halállal büntetendő bűntett büntetése életfogytig tartó börtön, ha azt olyan személy követi el, aki tizennyolcadik évét már meghaladta, de huszadik évét még nem töltötte be.”

Az 1957. évi 4. tvr. 5. § (2) bekezdése szerint mindez nem vonatkozik a gyorsított eljárásra, az 1957. évi 34. tvr. 23. §. (2) bekezdése szerint pedig a megyei népbírószági tanács eljárásaira sem. Mindez azt jelenti, hogy bár a Btá. szerint a 18–20 éves fiatal felnőttek sem sújthatók halálbüntetéssel, az „ellenforradalmi” ügyekre ez az enyhítés nem alkalmazható. Mindez azonban a Mansfeld-ügyet nem érinti, hiszen Mansfeld Péter 17 évesen követte el főbenjáró „bűneit”.

A megoldás kulcsa tehát most már csak a BHÖ 12. pontja lehet, amely azonban zavarba ejtő módon a következőket tartalmazza:

„12. pont: a 92. pont és a 94. pont (1) bekezdésének rendelkezéseit az 1. pont (1) bekezdésében meghatározott bűncselekményekre, a 94. pont (2) bekezdésének rendelkezéseit pedig az 1–5. és a 7–9. pontokban meghatározott bűncselekményekre is alkalmazni kell.”

Vagyis: egyértelmű szabályozás ezúttal sem olvasható, a kutatás során tehát újra mélyebbre kell ásni. Valószínűleg ez volt az a pont, ahol az 1957-es év ügyvédei és az ezredforduló idején kutató történészek feladták azt a szándékukat, hogy végére járjanak a kérdés jogi hátterének. Pedig a nyomozást érdemes folytatni, hiszen korábban nem sejtett összefüggések derülnek ki ennek végén. Mielőtt azonban a BHÖ fent idézett újabb pontjainak tartalmát elemeznénk, tehetünk egy újabb kitérőt. A BHÖ összeállítói lábjegyzetekkel utaltak arra, hogy az egyes pontok melyik korábbi jogszabályra alapulnak. A BHÖ 12. pontja e szerint az 1946. évi VII. tv.⁶ 11.§ (3) bekezdése alapján született meg. Az idézett törvény „a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről” szól, de Sulyok Dezső már annak idején „*hóhértörvénynek*” nevezte. Mint látható, egyeseket még 13 évvel születése után is hóhérekre juttatott ez a törvény. Az említett bekezdés a következőket tartalmazza:

„11. § (3) A jelen törvényben meghatározott bűncselekményekre a népbíráskodás körében irányadó anyagi és eljárási büntetőjogi szabályokat a jelen törvényből folyó eltérésekkel kell alkalmazni. A külön tanács eljárásában az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt 81/1945. M. E. számú rendelet 49. és 50. §-ai (az 1440/1945. M. E. számú rendelet 20. §-a) nem nyernek alkalmazást.”⁷

Mindez azt jelenti, hogy az államellenes és politikai bűncselekmények tárgyalásakor is a háborús bűnösök felelősségre vonásának céljából létrehozott népbírószágok eljárásait kellett alkalmazni. Mint látni fogjuk, a 16 éves kor feletti fiatalok kivégzését eredetileg szintén 1945-ben, a háborús bűnök elkövetőivel szemben vezették be. De hogyan is kapcsolódik a *hóhértörvény* és az 1945-ös népbírószági törvény a Mansfeld-ügyhöz? Ehhez újabb pontokat kell megismernünk a BHÖ-ből. Ennek 12.

⁶ Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8225> A letöltés ideje: 2006. január 2.

⁷ Az idézett jogszabályokat lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> A letöltés ideje: 2006. október 26.

pontja – mint láttuk – három további pontra utalt, amelyek közül a fiataikorúak halálbüntetésére 94. pont (1) bekezdése vonatkozik:

„94. pont (1): Ha a fiatakorú a jelen fejezetnek 82. és következő pontjaiban meghatározott bűncselekményt élete tizenötödik évének betöltése után követte el, az arra megállapított büntetést az 1951. 34. tvr. 8. §-ának (2) bekezdésében, valamint 9. és 10. §-ában foglalt korlátozásokra tekintet nélkül lehet vele szemben alkalmazni; halálbüntetést mégis csak akkor lehet kiszabni, ha a fiatakorú a cselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét már betöltötte.”

Ez a szabály eredetileg (alapját az 1.400/1945. ME. rendelet 15. §-a jelentette) csak a háborús és népellenes bűncselekményekre vonatkozott (ezek szerepelnek a BHÖ „82. és következő pontjaiban” is). Azonban a BHÖ – fentebb már idézett – 12. pontja ezt a rendelkezést kiterjesztette a BHÖ 1. pont (1) bekezdés alá tartozó bűncselekményekre is. Ez a pont a következőképpen hangzik:

„1. pont (1) Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend vagy népköztársaság⁸ megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.” (Kiemelés: B. P.)

Mindez a következőket jelenti: 1952-ben, a BHÖ összeállításakor önkényesen úgy döntött a pártállami vezetés, hogy a 16–18 éves korosztály tagjait, akik ellen addig csak háborús és népellenes ügyben lehetett halálos ítéletet kiszabni, ettől kezdve a „népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntése” (vagy annak kísérlete) miatt is akasztófa alá lehessen hurcolni. Erre a *de facto* törvénymódosításra sem az országgyűlés, sem az Elnöki Tanács nem adott felhatalmazást... Mint ismeretes, az 1956 utáni megtorlás mártírjai ellen az egyik leggyakoribb vád épp a BHÖ 1. pont (1) bekezdése volt. Ezért a bűncselekményért pedig tehát 1952 óta ki lehetett végezni 16 éves fiatalokat is! Tévedés tehát Eörsi László azon állítása, hogy „1957. július [valójában: június] 15-én hatályba lépett a 34. sz. törvényerejű rendelet, ami lehetővé tette a fiatakorúak halálbüntetését”.⁹ Ez tehát ekkor már öt éve lehetséges volt! Ugyanezt a hibát Jobbágyi Gábor is elköveti, amikor azt írja, hogy a „34. tvr.-nek nem volt visszaható hatálya” és ezért kellett a hatalom részéről megszervezni a fiatalok „beugratását” egy összeesküvésbe.¹⁰ Erre semmi szükség nem volt, hiszen már évek óta hatályos volt a BHÖ-ben is a fiatakorúak halálbüntetése.

Végül, érdemes megvizsgálni még a BHÖ 94. pont (1) bekezdés eredetét is. Ennek jogszabályi alapja az 1.400/1945. ME. rendelet 15. §-a jelenti. Eszerint:

„15. § A népbíróság a fiatakorúak bűnügyében is eljár.

Ha a fiatakorú a cselekményt élete tizenötödik évének betöltése után követte el, a Bn.¹¹ II. fejezetének IV. cikkében meghatározott intézkedéseken felül a 3. §-ban felsorolt büntetések alkalmazásának is helye van. Halálbüntetést mégis csak akkor le-

⁸ Az 1946. évi VII. tv. 1. §-a (a BHÖ idézett pontjának eredete) természetesen még a „demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság megdöntésére” kifejezést használta. 1949-ben azonban az országgyűlés két bizottsága ezt „értelemszerűen” módosította az új alkotmány fogalmainak megfelelően. Az országgyűlés plenáris ülése elé nem került a kérdés. Lásd: A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok, 60. Utal rá még Kahler: *Joghalál*, 77.

⁹ Eörsi: *Mansfeld Péter*, 285.

¹⁰ Jobbágyi: A „pesti srácok”, 131.

¹¹ Büntető novella, vagyis az 1908. évi XXXVI. tc.

het kiszabni, ha a fiatalokú a cselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét már betöltötte.”

Ez a szöveg, mint látható, már 1945-ben kimondta a 16 éves fiatalok halálbüntetésének lehetőségét, bár kizárólag a háborús bűnök ügyében eljáró népbírói perekben. Az 1440/1945. ME. rendelet 1945. április 27-én kelt és május 1-jén lépett hatályba. Azonban nem ez volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány első rendelete a népbírói eljárásokról. A 81/1945. ME. rendelet 22. §-a (január 25; hatályba lépett február 5-én) még ezen a téren is másképp rendelkezett:

„22. § A népbírói eljárás a fiatalokú ügyében is eljárhat. Fiatalokú ügyében az 1908. évi XXXVI. tc. II. fejezetének IV. cikkében meghatározott intézkedéseken kívül a jelen rendelet 3. §-ában megjelölt büntetések alkalmazásának is helye van, mégis azzal az eltéréssel, hogy halálbüntetés nem szabható ki, börtön- vagy fegyházbüntetés pedig csak a 15. életévét betöltött fiatalokúval szemben alkalmazható.”

A januári rendelet tehát még csak azt írta, hogy a népbírói eljárás is eljárhat fiatalokú ügyében, továbbá kimondottan tiltotta a halálbüntetés kiszabását!

Miután az előzmények feltárása során sikerült eljutni időben visszafelé haladva a kiindulópontokhoz, érdemes röviden áttekinteni a történeteket ezúttal sorrendben is.

A kormány 1945 elején fogadta el a háborús bűnösök felelősségre vonásáról és a népbírói eljárások felállításáról intézkedő rendeletet (81/1945. ME. r.). Ebben a fiatalokú halálbüntetését kategorikusan kizárták. A rendelet módosításakor, 1945 tavaszán – továbbra is csak háborús és népellenes bűnök miatt – a 16. évüket betöltött fiatalok halálbüntetését lehetővé tették (1440/1945. ME. r.). Ez a formula emelkedett törvényerőre 1945 őszén (1945. évi VII. tv.).

1946 márciusában a nemzetgyűlés elfogadta az 1946. évi VII. tv.-t, amely halálbüntetéssel sújtotta a demokratikus államrend és a köztársaság ellen szervezkedőket. A fiatalokú büntetéséről a jogszabály nem rendelkezett. 1949-ben a törvény hatályát a népi demokratikus rend és a népköztársaság védelmére módosították, országgyűlési bizottsági jelentés alapján, de törvényt módosítás nélkül.

1950-ben a Btá. már azt mondta ki, hogy a 18–20 éveseket sem lehet kivégezni, kivéve ha azt más törvény nem rendeli el. 1951-ben az Elnöki Tanács elfogadta a fiatalokúakra vonatkozó sajátos büntetőjogi szabályokat (1951. évi 34. tvr.). Ez tiltotta ugyan a halálos ítéletet, de kivételként (ha más törvény azt elrendeli) mégis megengedte azt.

1952-ben, a BHÖ összeállításakor a 16. életévét betöltött fiatalok halálbüntetésének lehetőségét megerősítették a háborús bűnök elkövetésének esetében. Ezúttal külön is megerősítették, hogy ebben az esetben az 1951. évi 34. tvr. nem alkalmazható. Emellett – ismét jogi felhatalmazás nélkül – a fiatalokú halálbüntetésének lehetőségét önkényesen kiterjesztették a népi demokratikus rend elleni szervezkedés esetére is. Ezen a ponton vált halálos bűnné a későbbi forradalomban és az azt követő ellenállásban való részvétel a fiatalok számára.

1957-ben sorra születtek meg a forradalom utáni megtorlást megalapozó jogszabályok. Ezek azonban csak megerősítették a fiatalokú számára kiszabható halálos ítéletek lehetőségét. De Mansfeld Pétert akkor is halálra ítélték volna, ha 1957-ben a 4. és a 34. tvr.-be ezek a bekezdések nem kerültek volna be.

Egy különleges ember különleges könyve 1956-ról

Péter László: 1956 előtt, alatt, után. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006. 228 old.

Péter László könyve a forradalom ötvenedik évfordulója évében jelent meg. A mű sajátosságát az adja, hogy a szerző hiteles szemtanúja a szegedi 1956-os eseményeknek. Ez önmagában is érdekessé teszi a munkát, de ennél jelentősebb tény az, hogy Péter László történészi hűséggel kezeli az adatokat, az események taglalásánál pedig forrásokkal támasztja alá érvelését.¹

Munkája időrendi sorrendben halad az események taglalásában. Az 1956 előtti események leírásából a mai olvasónak rögtön kitűnhet, hogy a légkör olyan volt az adott időszakban, hogy a leggyanútlanabban leírt sorok is képezhettek bármilyen támadás alapját. Döbbenetes, hogy olyan alapvető dolgokat is le kellett írnia, meg kellett magyaráznia, amelyeknek maguktól értetődőeknek kellene lenniük. Ilyen volt az, amikor a nagy nehezen megalakuló József Attila Kör vitái elé azt írta: „...*éppen a szabad vita egészséges légköre, amelyben parancsszó és szervezett »hozzászólások« nélkül is akad majd [...] nem egy olyan, aki*

vitában gyűri le a rágalmazót, torzítót, s nem egzisztenciális fenyegetésekkel, de az okos érvekkel némítja el.” Magából a felvezetésből is sejthetjük, hogy ha már az ilyen kijelentések is agresszív ellenreakciót váltottak ki a hatalom birtokosaiból, mi várhatott a forradalom leverése után azokra, akik részt vállaltak az 1956-os eseményekben.

A könyv 1956 alatti fejezete részletesen tárgyalja a Szegedi Tudományegyetem szerepét a forradalomban, ezt a szerző bőven ellátta jegyzőkönyvekkel, mondandójának hitelességét alátámasztandó. Itt kell megjegyeznem azt a nem mindenki által ismert tényt, hogy az 1956-os forradalom Szegedről indult a MEFESZ megalakulásával.² Az egyetemi vezetőség teljes mértékben támogatta a diákság megmozdulását, és dr. Baróti Dezső rektor vezetésével megindult az egyetemen a szakmailag alkalmatlan oktatók leváltása. Ezen felül a hallgatók óhajának megfelelően, és az egyetemi vezetőkkel egyetértésben kezdeményezték a politikai okokból háttérbe szorított oktatók rehabilitálását. Példamutató volt az egyetemi vezetés magatartása, amikor a forradalom katonai leverése után elvi állásfoglalásra szánta el magát a forradalom mellett, továbbá igyekezett a helyzetet konszolidálni és felépített a hallgatók érdekében a rendőri túlkapások ellen.

Van még egy érdekes alfejezet ebben a részben, ugyanis Péter László leírja a szegedi sortűzet és az események pillanatnyi alakulását, ahogy azt az el-

¹ Péter László munkáját mint történész, szakszerűen írta meg. Ennek ellenére önéletrajzi adataiból kitűnik, hogy a szegedi egyetemen nem történelem szakra járt, mert 1947-ben nyelvjárástanból, valamint irodalomból és néprajzból szerzett *summa cum laude* doktorátust. Jelen könyve is kiválóan bizonyítja, hogy a szakértelem nem hivatalos papírhoz kötődő fogalom.

² MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, amely 1956 október 16-án alakult meg. Erre lásd: Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, Szeged – 1956*. Szeged, 2002.

ső sorból érzekelte. A tragikus esemény leírásában figyelmet érdemel, hogy a hömpölygő tömeget Baróti Dezső tanácsára Péter László és társai próbálták meg feltartóztatni, úgy hogy az első sorban csatárláncba álltak szemben a tömeggel és kiabálva, hogy álljanak meg. Ugyanis katonai sorfalba futottak, és a rektor megelőzendő a bajt tárgyalni akart a katonai parancsnokkal. A tömeg a zajtól nem hallotta a felszólítást és a hátrább lévőket nem látták a felfegyverzett katonákat, így megállíthatatlanul tolták az élen haladókat a katonai sorfalra. Ekkor dördült el a sortűz, amelyre Péter László úgy emlékszik vissza, hogy az alakulat fölfele löhetett, mert ha egyenesen tartják a fegyvereik csövét az első sorokban mindenki meghalt volna, első között a könyv szerzője. A sortűz több sebesültje mellett az egyetlen halálos áldozat az akkor 18 esztendőes Schwartz Lajos volt. Az igazságügyi orvosi szakvélemény szerint a lövés felülről hatolt be és haladt lefelé, ami felveti azt a kérdést, hogy honnan lötték le Schwartz Lajost, mert ezek alapján a halálos lövés nem jöhetett az utcán sorfalat álló katonák fegyveréből.

Az események után a következő fejezetben a szerző az 1956 decemberi eszmetöredékeket tárja eléünk, amelyeket mélyen magáénak vall. Ezek közül csak egyet idéznék: *„Ha a sztálinizmus – mindaz, amit a kommunizmus nevében az elmúlt évtizedben tettek – szocializmus, akkor a magyar nép nem akar többé szocializmust. Ez tragikus, s azt hiszem, ezzel ártott tén a legtöbbet a sztálinizmus a szocializmus ügyének. Mert a sztálinizmus: a szocializmus karikatúrája.”*

Különösen érdemes összevetni Péter László munkáját más, 1956-tal foglalkozó könyvekkel, mert a törté-

nész szakberkekben uralkodó nézet, mely szerint az 1956-os forradalom alapvetően baloldali jelenség volt, itt is megmutatkozik. Kiemelendőnek tartom ezt a tényt, ugyanis a laikus közvéleményben tapasztalataim szerint ez már nincsen benne. A könyv további struktúrája sorra veszi az MSZMP jegyzőkönyveinek hozzászólásait, amelyek az 1956-os eseményeket taglalják, illetve betekintést ad abba, hogyan is gondolkodtak ezek a felszólalók, és kiket és miért akartak felelősségre vonni. A továbbiakban Péter László szemléletesen leírja, hogy már azért is rendőri felügyelet alá vonás járt, ha valakiről azt állították, szidalmazta a bevonuló szovjet alakulatokat. Bemutatja továbbá azt, hogy a hatalom hogyan kényszerítette barátait, ismerőseit terhelő vallomástételre, illetve elveik meghazudtolására.

Tematikusan végigviszi a témát a könyv írója és a szegedi 1956-os hőseket is sorra veszi, majd konklúziót állapít meg. A könyv tényszerű és irodalmi, illetve történeti kuriózumokat is felvillant, ami külön izgalmas olvasmánnyá teszi Péter László munkáját.³ Rendkívül fontos, hogy a könyv szerzője, nem kíván bosszút és külön elégtételt venni, egykori vádlóin, elnyomóin és a hatalommal visszaélőkön, de hangsúlyozza, hogy az embertelenségek elkövetőit néven kell nevezni. Ezt ő meg is teszi, és leírja volt pufajkása nevét, aki a mai napig köztünk él.

Az események leírásán túl, végkövetkeztetését így foglalja össze a vértá-

³ Érdemes összevetni Kiss Tamás szegedi 1956-os MEFESZ alapító tag történeti szakmunkájával, amely szintén a forradalommal foglalkozik. Továbbá: Perbír József: *1956 Szegeden – emlékeimben*. Szeged 2002.

núság értelméről való elmélkedések: „Nyugat-Európa ma sem túlságosan méltányolja a magyar áldozatot. De a tett jutalma nem mások ítéletében, hanem a mi öntudatunkban, magyarságunk méltóságának, értékének tudatában van.”

A mű tehát egybefogja az 1956 előtti, alatti és utáni szegedi történeteket, amelyek nem önmagukban állnak, hanem szoros összefüggésben az országos eseményekkel. Ez azért bír nagy jelentőséggel, mert más szakmunkák nem mindig foglalkoznak az

összefüggések felvázolásával és legtöbbször Budapest központúak.⁴ Ezen felül kitekintést ad az író a jelenkorra is, és leszögezi, hogy a jelen mellett a jövő eseményeit is majdan szigorú objektivitással és kritikai módszerekkel kell kezelni.⁵

Mindenki számára érdekes és hasznos olvasmányt jelent Péter László könyve, nem csak történészek és lokálpatrióták számára, de nekik is ajánlva.

KOVÁCS ATTILA

⁴ Erre vonatkozólag: Orbán Éva: *Amit '56-ról mindenkinek tudni kell*. Budapest 2006.; Ripp Zoltán: *Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28*. Budapest, 1997.; valamint külföldi szemszögből: Dent, Bob: *Budapest 1956. Locations of Drama*. Budapest, 2006. (Megjelent magyarul is: *Budapest 1956. A dráma színterei* címen)

⁵ A könyvismertető gondolata akkor merült fel, amikor 2006 októberében nemzetközi '56-os konferencia zajlott Szegeden, amelynek több meghívottja, közöttük Péter László megtartotta előadását, ám írott változatot nem tudott rendelkezésünkre bocsátani. Így, mint egyik szervező vállalkoztam arra, hogy a készülőfélben lévő konferenciakötetben ismertetem Péter László aktuális művét.

Tartalom

Előszó

Marjanucz László: Ifjúság és forradalom. A történetírás feladatai	5
---	---

A forradalom és a felsőoktatás

Vető Miklós: Szegedtől Párizsig	10
Farkas Csaba: A MEFESZ megalakítása Szegeden	17
Jancsák Csaba: A magyarországi hallgatói mozgalom bölcsője – a szegedi MEFESZ	23
Nagy István: A szegedi pedagógiai főiskolások és tanáraik 1956-ban	36
Kozári József: A MEFESZ megalakulása és tevékenysége az Egri Pedagógiai Főiskolán	43
Horváth Zsolt: A műegyetemisták nagygyűlése	62
Eörsi László: A bölcsészkar és a műegyetemi nemzetőrség	73
Kahler Frigyes: A megtorlás stratégiája az egyetemen	77

1956 nemzetközi összefüggései

Tischler János: Varsó–Budapest, 1956. A magyar forradalom és a lengyel október kölcsönhatásai	90
A. Sajti Enikő: „... reakciós és fasiszta beállítottságú egyének, kalandvágyók...” Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában, 1956–1957	100
Vasile Rămneanțu: Az 1956-os magyar antikommunista forradalom fogadtatása Románia nyugati részén	106

A forradalom után

Sipos József: Nagy Imre a forradalomról, a nemzeti kérdésről és a függetlenségről	115
Révész Béla: Ismeretlen illegális kiadvány a kádári megtorlás első évéből	121
Bencsik Péter: A Mansfeld-ügy jogi háttere	135

Könyvismertető

Kovács Attila: Egy különleges ember különleges könyve 1956-ról (<i>Péter László: 1956 előtt, alatt, után. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.</i>)	140
---	-----

